

Радостин Москов завършва "История на музиката" при проф. д-р Иван Хлеббаров в Държавната музикална академия - София. Владее английски, немски, латински и руски езици. Афинитетът му към философията се проявява отрано. Автор е на статии и студии върху общоестетически и философски проблеми. Изнася доклади, провежда дискусии. Работи активно върху популяризирането на философията и логиката.

Издателска къща
УНИСОН

Радостин Москов

ЗНАНИЕ ЗА ЗНАНИЕТО

*Някои основни правила на логиката
спора и реториката върху
цитати от философската литература*

Радостин Москов

ЗНАНИЕ ЗА ЗНАНИЕТО

*Някои основни правила на логиката, спора и реториката
върху цитати от философската литература*

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА "УНИСОН"

1993

На всички, които знаят, че не знаят. А на тези, които и това не знаят, с пожелание да го узнаят.

ISBN 954-8227-10-X

рецензент

к.ф.н. Тодор Беров

редактор

Тони Начева

художник

Радостин Москов

рисунка на корицата - Рафаел - "Атинската школа"

© Издателска къща "Унисон"

с\о Jusautor, Sofia

Издателска къща "Унисон"

9010 Варна п.к.56

Печат ДФ "Бряг принт"

СЪДЪРЖАНИЕ

Някои основни логически правила и методи.....	4
Модуси на силогизма.....	36
Методи.....	52
Някои основни проблеми на спора.....	64
Някои основни правила на реториката.....	76
Справочник.....	94

Предговор от рецензента

Книгата на Радостин Москов носи подзаглавие "Някои основни правила на логиката, спора и реториката върху цитати от философската литература", което изяснява както смисъла на заглавието, така и целта на автора - да провокира интерес към философското знание. Тази цел е ясно определена и от посвещението: "На всички, които знаят, че не знаят, а които и това не знаят, с пожелание да го узнаят."

Изложението си авторът започва с раздела "Някои основни логически правила и методи". Търси се връзката между сетивното и логическо познание, образуването на понятията като отражения на общото в явленията чрез преработка на сетивни данни - усещане, възприятие, представа. В задъхано напрегнат диалог с читателя авторът преминава нагледно към изясняване на съдържанието и обема на понятието, използвайки обширни цитати от Платон ("Пирът", "Големият Хипий"), и твърде успешно въвежда читателя в проблема за мисленето като постигане на общото в явленията. Мисленето е неотделимо от речта, понятията са свързани с думите /имена/, които, от своя страна, са знаци.

Доказва се много сполучливо относителността на всяка истина, без да се стига до утвърждаване на релативизма. Примерите от философията, религията, естетиката са удачни. Разсъжденията на автора продължават върху понятията "вид" и "род" и много сполучливо се придвижват към определението на понятието и неговите логически правила. Използвани са обширни извадки от Д. Лаерций, Дж. Лок, И. Кант. Разбира се, понятията са ни нужни, за да мислим, т.е. да разсъждаваме, което означава да можем и да обобщаваме на различни равнища. Най-висша категория е понятието "Бог", защото е изчистено от всякаква единичност. В сбита форма се разкрива същността

на съждението, условията за неговата истинност. Обърнато е особено внимание на характерните за евристичното мислене съждения - въпроси с примери от Дж. Бруно, Платон. Като се изясняват съставките на съждението /субект и предикат/, класификацията на съжденията, логическият квадрат, изображението се насочва към умозаклученията.

Умозаклучението се разглежда като трета форма на мисленето, след понятието и съждението, при която от две или повече съждения логически се извежда ново съждение. Чрез съждението се постига ново знание за отношението между явленията. Нагледно се обясняват правилата на умозаклучението. Дадени са много примери за илюстрация на аксиомата и правилата на силогизма, а също така някои от неговите фигури. В това намираме и предимството на ръкописа - да направи колкото е възможно по-достъпно разбирането на условията за истинност на нашите съждения.

Следва кратко обяснение на доказателството като "четвърта" форма на мисленето, на неговата същност, съставки, правила и видове - индуктивно, дедуктивно, косвено и условно. За всеки вид доказателство се дават достатъчно ясни и интересни примери, взети предимно от философската и религиозна литература. Примерите за грешки в доказателството са достатъчно прецизно подбрани и интересни за читателя. По този начин авторът незабележимо "потопява" читателя във философската литература, запознава го с нейните класици, разбужда интерес към философско мислене.

В раздела "Методи" се разглеждат трите основни подхода за познание на света - диалектичен, аналитичен, позитивистичен. Особено място се отделя за диалектичния метод в неговото развитие от Сократ, Хегел и формулираните от последния диалектически закони. При изясняване на аналитичния метод е отделено особено внимание на аналитиките на Кант и на неговите антиноми.

Посочват се трансформациите на този метод във философията на съвременния логически позитивизъм на Ръсел, Витгенщайн. С много примери се изясняват методите на сходството, разликата и методът на остатъците. Разделът завършва със сведения за евристичните методи и тяхното приложение в съвременната наука.

Следващата част на книгата е озаглавена "Някои основни проблеми на спора". Всъщност предходният раздел би могъл да се разглежда като теоретична подготовка на читателя за усвояване изкуството на спора. Дават се примери кога доказателството се превръща в спор - чрез отстояване на дадена теза при насрещни опити за нейното опровержение, т.е. при наличието поне на две спорещи страни. Спорът всъщност се разглежда като майсторство за изграждане на доказателство. Освен спазване на логическите правила, авторът посочва като условие за логичен спор точната употреба на думите. Другото условие е на въпроса да се дава отговор, или пък да не се отговаря на въпроса с въпрос, да се виждат противоречията в твърденията на опонента. Изискването за спазване на границите на предмета на спора е всъщност изискване за спазване логическото правило тезисът в доказателството да остава един и същ, да не се допуска неговата промяна. Привеждат се и много нагледни и интригуващи примери за използването на софизми в спора. В ежеднезната практика е нужна и толерантност, както се посочва, "по-слабият да възприеме възраженията", или в спора "да има ред".

Следващият раздел на книгата носи заглавие "Някои основни правила на реториката". На първо място се подчертава разликата между писмената и устна реч, към които могат да се предявят поради това и различни изисквания в практиката. Всяка от тях има редица предимства и недостатъци - докато писмената реч изисква по-пълно оформление, то устната реч е обогатена с па-

ралингвистични елементи /интонация, жест, мимика/. Реториката се определя като наука за публичното слово и правилата за неговото реализиране с най-голяма ефективност. Авторът разглежда три нейни части - знание за самия оратор, знание за речта и знание за аудиторията. Ясно и с примери се посочват изисквания за лични качества на оратора и неговата подготовка чрез много примери и извадки. Наред с традиционните изисквания за въздействие върху аудиторията тук са посочени изискванията за преодоляване на неопределеност, за единство и разчлененост, за каузалност на речта на оратора. Авторът посочва също така и три типа аудитория, които също определят резултата от дейността на оратора. Книгата на Радостин Москов "Знание за знанието" има за адресат разнородна категория читатели - от ученици от горните класове до интелектуалци неспециалисти в областта на философията. От тази позиция може да се направи за книгата и определена положителна оценка като навременно и необходимо помагало за всички, които искат да научат нещо повече за развитието на своя интелект, за мисловните си способности, за уменията да защитават своите убеждения, да приобщават към тях другите хора. В този смисъл книгата идва да отговори на една назряла необходимост за свободомислите и търсещите истината сред противоборството на мнения и идеи в едно демократично общество. Освен това книгата със своята полемичност, достъпност и научност и особено с богатата и интересна философска "онагледеност" чрез многото добре подбрани откъси от съчиненията на древни и съвременни философи, може да пробуди у всеки читател желание да навлезе повече или по-малко във философското знание и да го използва в своята индивидуална и професионална дейност. За това ще способствува до голяма степен и отчасти "антологичният" характер на книгата, доколкото подбраните изказвания на знаменити философи по повдигнатите проблеми с леко-

та въвеждат към иначе сами по себе си твърде абстрактни философски концепции. В това лично аз виждам най-голямото предимство на този труд. На основание посочените достоинства на книгата, както и на актуалната необходимост от нея, категорично я препоръчвам на всеки един читател.

РЕЦЕНЗЕНТ: к.ф.н. Тодор БЕРОВ

УВОД

Нуждата от настоящото издание бе обусловена от множество причини. Самото му реализиране вече говори за покриване на определени осъзнати нужди. А това, че то сега е във вашите ръце, говори красноречиво за самите вас и вашите интереси, както и за вашите нужди от едно такова издание. На пръв поглед тези неща са ясни дори на децата, но едно по-задълбочено вникване в материята ни показва само колко по-малко сме знаели. Затова и Волтер казва "Колкото повече чета, толкова повече разбирам, че нищо не знам." Самодоволството не е признак на търсещия ум, а само който търси, в края на краищата намира. Когато учениците на Платон го питали: Учителю, защо така се безпокоиш за много неща, та ти знаеш толкова много? Той им отговорил, като начертал два кръга - единият голям, а другият малък. Малкият кръг, казал, е вашето знание, а големият - моето. Забележете, че моето знание има много повече допир с незнанието, отколкото вашето /обиколката на големия кръг е по-голяма от обиколката на по-малкия/. И колкото расте едно знание, толкова расте и незнанието, необятността, неизследимото. Оттук ние попадаме на кръстопът. Единият път ни води към отричане на всяко знание, защото то е частично, непълно, опровергава се от следващите поколения - общо взето, лесен и достъпен /какво толкова трудно има да се отрече нещо, особено когато много - много не се разбира/. Другият ни води към търсене, към изследване, към гонене на хоризонта, който предишните знания са ни разкрили. Той е труден, неясен, често води до заблуди, но забележете - дава плодове с общочовешка стойност. Който не копнее за абсолютното, е казал Сезан, остава в състояние на безметежна посредственост. Търсенето на абсолютното, на истината, е една от най-човешките черти, заложена ни от Бога. Отричането й приравнява човека до съществата без разум и понеже празнотата трябва да се запълни, идват хилядите удоволствия и вместо за абсолюта, човек започва да копнее за насладата - от тръпнеща, по-тръпнеща. Големите въпроси остават назад и човешкото си отива. Естествено, въпросите са тежки и отговорни, изискват вземане на решение и затова е

по-добре да кажем като лисицата, че гроздето е кисело, защото все пак е високо, отколкото да седнем да мислим. А оставя ли ни време за мислене? Сутрин бързаме за работа, вечерта - филм, дискотека или нещо друго, през уикенда - спане до късно, разходки и проблеми. Много проблеми. Аристотел е прав, като казва, че цивилизацията и интелектът процъфтяват там, където човек е обезпечен с всичко друго. Оттук нещата се изясняват - или нямам възможност, или не искам, но "който търси - намира, и на този, който хлопа, ще се отвори" Мат. 7:8. Въпросът е, струва ли си? Ето на това ще се постарая да дам отговор, като окончателната дума принадлежи на теб, читателю. Ученият се човек е най-смиреното същество - той разбира, че не знае и трябва да се учи. А който разбира, че не знае, той е достигнал до мъдростта - спомнете си Сократ: "Аз знам, че нищо не знам, а другите и това не знаят." И освен че нищо не знаят, те "хулят всичко, което не знаят" - Юда 10. Обикновено те са повечето в обществото и, естествено, за да са стандартни, си изграждат определени схващания, които ги предпазват от голямата опасност да бъдат мислещи хора. Хегел казва за тях следното:

"Само една-единствена философия може да бъде истинна, и тъй като философиите са така различни, то останалите - умозаклучават някой - трябва да бъдат само заблуждение. Но всяка уверява, установява, доказва за себе си, че тя е тази единствено истинна философия. Това е обикновено разсъждение, и сякаш правилно прозрение на трезвото мислене. Но що се отнася до трезвостта на мисленето - тази така често употребявана дума, - от всекидневния опит знаем, че когато сме трезви, едновременно с това или веднага след това сме и гладни. Обаче това трезво мислене има таланта и уменията да не преминава от своята трезвост към глад, към искане, а да бъде и да остава сито в себе си. С това мисленето, което държи такъв език, се издава, че е мъртъв разсъдък, защото само мъртвото е трезво и при това същевременно е и остава сито. Но физическата жизненост, както и жизнеността на духа не остава удовлетворена в трезвостта, а е влечение, преминава в глада

* Хегел. История на философията. I том, II изд., НИ, Сф, стр. 127, 128.

и жаждата за истина, стреми се към удовлетворяване на това влечение, и не може да се нахрани и насити с разсъждения като горното."

Но колкото и човек да отрича, има някои неща, които не може да отрече. Може ли някой да отрече мисленето, да речем? Да каже, че не е нужно да се мисли, или, че мислене не съществува. Естествено, той чрез мислене трябва да отрече мисленето. По този начин и философията не може да бъде отречена, защото, който би дръзнал да я отрече, би философствал. Има още по-явен абсурд с проблема за истината. Понеже мнозина чуват противоречиви схващания за едно и също нещо от различни авторитети и светила, то те си казват: "Те не могат да го открият, та аз ли, значи няма никаква истина." Но забележете, скъпи читатели, че "няма никаква истина" е неговата истина. Когато такъв човек бъде запитан: "А това истина ли е?", той се обърква. Същото нещо става и с доказателството - за да отречеш нуждата му, трябва да докажеш, а това значи, че то съществува. С логиката също - за да кажем, че ни трябва логика, трябва да сме логични. Замисляли ли сте се някога над това? А бихте ли си помислили как човекът е достигнал до тези незаличими понятия? А как въобще човек достига до познание на нещо?

Нека навлезем в необятния простор на познанието, което е безкрайно като Вселената, както е казал изобретателят на първия телескоп Галилей. Нека чрез знанието разкрепостим себе си и заблудите около нас, нека прогледнем в тъмнината и FIAT LUX / "Да бъде светлина". Бит.1:3/.

НЯКОИ ОСНОВНИ ЛОГИЧЕСКИ ПРАВИЛА И МЕТОДИ

Контактите си със заобикалящата го действителност човек осъществява на различни нива. Това е необходимо за неговото оцеляване и приспособяване към света. По-сложен момент представлява осъзнаването и моделирането на определени закономерности от тази действителност в човешката психика. Но нека ги разгледаме.

Най-елементарно отношение на контакт е усещането, което представлява процес на психично отражение на отделни свойства на предметите при непосредственото им въздействие върху сетивата.

Следва да се отбележи, че това отношение е присъщо и на най-низшите живи организми, напр. амебата реагира на хим. вещества, на пряка слънчева светлина и на механичен дразнител. Следващ, по-сложен етап, е възприятието, което също се отличава с непосредственост на въздействието, но вече на една цялост, а не на отделни свойства. Обобщения сетивен образ на даден предмет вече наричаме представа. Чрез сетивата добиваме определено количество информация и в зависимост от нейната цялостност и обобщение ние бихме я нарекли усещане, възприятие или представа. Да дадем един лесен пример. Всички обичаме лятно време да се изкъпем в морето. Когато влезем във водата, ние първо усещаме нейната прохлада, нейния мирис, шума на вълните. Всяко от тези качества, взето поотделно, напр. усещането за прохлада, е най-низшият етап на контакт с действителността - именно усещането. Ако включим и всички други качества, бихме получили възприятие. А ако обобщим, тоест, ако се освободим от всички случайни качества, напр., че водата е мътна или бистра, че е с два градуса по-топла или по-студена, ние получаваме представа, която също е сетивно отражение на морето в нашето съзнание, но вече има обобщение. Мислили ли сте някога как изграждате представа за себе си например? Не говоря за това, какъв изглеждате в собствените си очи - добър или лош, красив или грозен, богат или беден, а как схващате вашето АЗ?

* Т. Беров, С. Чакъров, Психология НП, 1985, стр. 28.

При малките дечица обикновено се забелязва смешният навик да говорят в трето лице ед. число - той иска да яде, като под "той" детето разбира себе си /обикновено децата се назовават по име/. Значи тук съществува разграничаване между сетивност и съзнание. Детето схваща своите нужди като нещо различно от себе си. А какво е "себе си"? Как да разбере, че съществувам? Някои прибързано отговарят - ами аз мога да се видя, да се пипна, значи съществувам. Да, но какво значи "Аз мога" - не значи ли съществуване? Декарт, който също е мислил над тази загадка, дава следния отговор: "Cogito, ergo sum". /Мисля, значи съществувам./

Но отново питаме: кой мисли - "АЗ" - а "АЗ" не е нищо друго, освен "съществувам". Когато попитали малко момиченце какво е телевизор, то отвърнало: "Ами... телевизорът си е телевизор." Умен отговор, нали? Декарт иска да ни каже, че само когато мислим, можем да схванем себе си, да достигнем до познание на собственото "АЗ". За много други неща човек също изпада в подобна ситуация, но от това не трябва да направим погрешния извод, че няма нужда от познание и изучаване на действителността.

Най-висшият етап в тази дейност представлява понятието. То е форма на мисленето, която представлява отражение на предмет или явление чрез характерните им общи и съществени свойства и отношения. В логиката мислените в дадено понятие свойства и отношения на обекта се наричат съдържание, а тези предмети, които ги притежават - обем на понятието.

Веднага ще дам пример: "птици" - вид гръбначни животни с пера и човка, които се размножават чрез снасяне на яйца. Съдържанието на понятието птици е това, което казахме преди малко, а неговият обем са всички обекти, които притежават тези признаци. Следва да отбележим, че съдържанието и обемът са обратно пропорционални - колкото расте едното, толкова намалява другото. Например: "хищни птици" - увеличаваме съдържанието, прибавяме още един признак "хищни", но обемът намалява - вече в това понятието влизат само тези птици, които имат свойството "хищност". А ако прибавим "нощни", още повече ще намалим обема на понятието - в него ще влязат само тези птици, които са хищни и ловуват през

* Енциклопедия, БАН, 1974, стр. 641.

нощта. Ако трябва да систематизираме усещането, възприятието, представата и понятието, то тази систематизация би изглеждала така /схема 1/.

	НЕПОСРЕДСТВЕНОСТ	ОБОБЩЕНОСТ	
СЕТИВНОСТ	УСЕЩАНЕ		ЧАСТИЧНОСТ
СЕТИВНОСТ	ВЪЗПРИЯТИЕ		ЦЯЛОСТНОСТ
СЕТИВНОСТ		ПРЕДСТАВА	ЦЯЛОСТНОСТ
МИСЛОВНОСТ		ПОНЯТИЕ	ЦЯЛОСТНОСТ

Схема 1

Значи това мисловно отражение, което няма сетивност и е обобщено, е понятието. Пръв достига до понятието философът Платон, като на негова база изгражда своя идеализъм. Понятията са вечни, "самата идея носи заслужено името си за вечни времена".

Нека за илюстрация цитираме и откъс от диалога "Пирът":
 "...Когато един човек бъде обучен до тази степен в областта към любовта, наблюдавайки в правилна последователност красивите неща и достигайки вече до края на този път към любовта, ще види нещо дивно красиво по същност: първо, че то съществува вечно и нито възниква, нито загива, нито расте, нито чезне, после, че не е в едно отношение или в един момент красиво, а в друго грозно...Какво ще изпита някой, ако му се случи да види красивото САМО ПО СЕБЕ СИ /подчертаванията в цялата книга са мои - Р.М./, чисто, ясно, без всякакъв примес, несъдържащо човешка плът и телесни цветове и всички други тленни дивотии, но би му било възможно да види са-

* Платон, Диалози, II том, НИ, 1982, стр. 339.

** Платон, Цит. съч., стр. 440.

мото божествено красиво в неговата единостъпност. Не си ли даваш сметка, че единствено тук той гледа красивото по начин, по който то трябва да се гледа, ще му бъде възможно да ражда не призрци на добродетелта, понеже самият той не е докоснал призрак, но действителна добродетел, понеже е докоснал **ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА**? И че като е родил **ИСТИНСКА** добродетел, не му ли се полага да стане любим на боговете и че ако изобщо се полага на някой друг от хората да стане безсмъртен, то това не се ли полага преди всичко на него?..."

Действителността значи е идеята, понятието, което е вечно, и който се докосне до него, би станал безсмъртен.

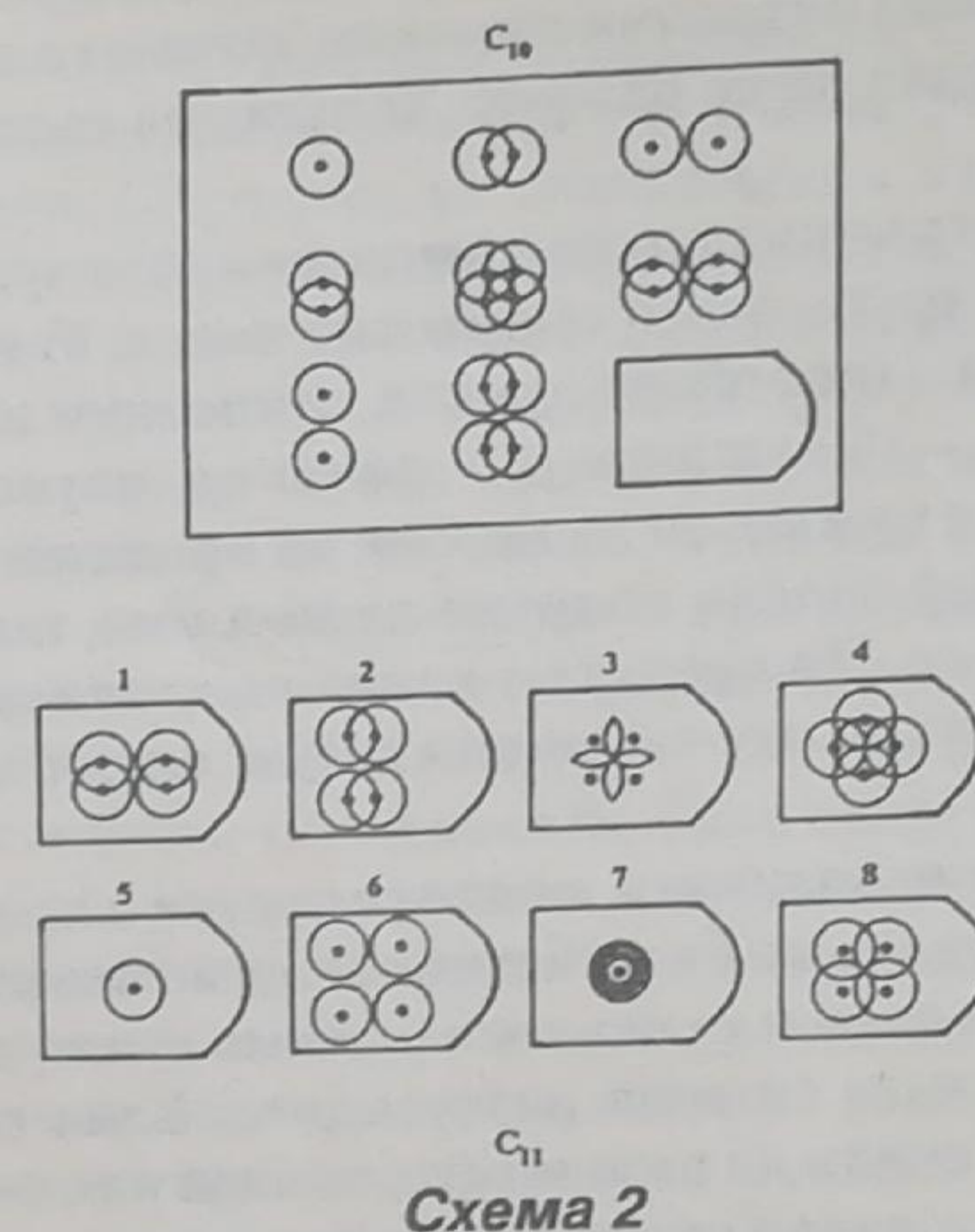
Много хора изобщо не достигат до понятието, а мислят чрез конкретни неща. Нека отворим пак страниците на Платоновите диалози и да погледнем в "Големия Хипий".

Сократ поставя въпроса за това, що е красивото - Хипий дава отговора - красивото е красиво момиче. Сократ го иронизира:

"Дали и красивата делва е нещо красиво? Ами ако някой сравни девойките с Божия род, няма ли да остане със същото впечатление, когато сравнява маймуните с девойки? Няма ли да му се види грозна дори най-красивата девойка?" След това Хипий сменя "красиво момиче" като определение за красивото със "злато" и т.н., но все конкретни проявления на красивото. Той не достига до същността, до идеята, до понятието за красиво, какво е красивото само по себе си. И тук опираме до това, как да достигнем до понятието. Пътят е предимно мисловен, предполага знание за общото, а не за конкретното. Колкото повече човек може да обобщава, толкова е по-интелигентен. Не случайно тестовите за интелигентност се основават на този принцип - обобщението. Нека разгледаме една от задачите на английския психолог Дж.Рейвън /вж. схема 2/. Коя от осемте фигури, дадени под квадрата, ще е най-подходяща. Нека видим първо самия квадрат. Ако го разгледаме по-внимателно, ще открием, че всеки ред - вертикален или хоризонтален, се изгражда на принципа на делението на клетката. Първо - една клетка, второ - деление, и трето - две нови клетки. Това е първият хоризонтален ред. Третият вертикален ред: първо - две клетки, второ - деление, и трето - четири нови клетки. Същото нещо се получава и при третия хоризонтален ред, отговорът е значи номер 6. Трябва да намерим общото и съ-

* Платон, Цит.съч., I том, НИ, С., 1979.

щественото между тези случаи, за да решим правилно задачата.

Представяте ли си какво би било, ако нямаше нищо общо, а всичко беше само конкретно, индивидуално, неповторимо. Повторението е майка на знанието, само предмет, който се повтаря, може да бъде изучен, нещо уникално, безпрецедентно е просто необяснимо. Ако нямаше нищо общо, то всяко нещо трябваше да си има име и ние бихме се объркали да помним само отделни имена. Например, казваме стол, като имаме предвид и най-обикновения училищен стол, и кабинетния, и тапицирания и т.н., а ако трябваше за всеки един конкретен случай да даваме име, ние не бихме достигнали до знание. Именно общото във всичките видове столове, техните общи признаци ни дават правото да наричаме всичките тези столове с името стол. Това е и ролята на обобщението: да премахне всички случайни, несъществени качества на предмета и да даде съществените му признаци. Именно затова мислещият човек си е изградил понятия - за да схване същността на неща. Това не става само с наблюдение, тъй като от наблюдението ние бихме стигнали само до представа, необходим е мисловен процес за схващане същността на обекта на изследване. След като сме схванали същността, ние даваме

име на този предмет, което често отразява същността на предмета. Етимологията може да не съвпада със същността на предмета поради различни причини, но името вече става знак, под който следва да се разбира конкретно съдържание на понятието.

Примерно гръцката дума симпозион /лат. symposium/ не означава нищо друго, освен съвместно пиене. Това е етимологията на думата. Днес обаче думата симпозиум има съвсем друго значение - съвещание по някакъв научен въпрос. Но именуването е нужно, за да можем да предадем мислите си на някой друг. Без дадено понятие да има име, ние не можем да говорим за него. Да прочетем какво ни казва по този повод в своя труд "Опит върху човешкия разум" английският философ Дж. Лок.

* Ползата от названията, която се състои в предаване на идеи на другите, може да бъде истинска само когато един и същ знак означава една и съща идея у двама души, които искат да споделят мислите си и да разговарят... Един от синовете на Адам, като се скита из планините, попада на една лъскава субстанция, която радва окото му. Той я занася у дома си и я дава на Адам, който, след като я разглежда, намира, че тя е твърда, че има яркожълт цвят и тежи много. Може би тия са единствените качества, на които той обръща внимание най-напред. И като абстрахира тази сложна идея, която се състои от субстанция с тоя особен яркожълт цвят и тегло, много голямо в сравнение с обема, той я нарича "захаб", за да именува всички субстанции с тия, възприемани чрез сетивата качества. Но любознателният човешки ум, който не се задоволява с тия, бих казал, повърхностни качества, кара Адам да изследва веществото. Той го чука и удря с кремък, за да види, какво може да открие вътре в него, вижда, че то се огъва, но не се чупи. Нима към по-раншната негова идея не трябва да се прибави сега разтегливост и тя да стане част от същността на вида, означен с думата "захаб"?

Значи ние имаме нужда да именуваме и означаваме, въпре-

* Значението на самата дума.

** Дж. Лок, Опит върху човешкия разум, НИ, 1972, стр. 654 - 656.

ки че името може да не отговаря на същността на предмета. Без знака ние не можем да предаваме на другите нашето мислене. А що е мислене? То е проблемна дейност, при която от натрупаните представи и понятия и комбинативността се решава нова задача. Примерно, не знам, колко е 2 инча, но знам, че инчът е 2,54 см. Старата ни представа е см. Новият проблем - инчът. Като знаем колко см е 1 инч, ние решаваме проблема на базата на старите си представи /см/. Колкото повече са нашите представи, толкова повече задачи и проблеми бихме решавали. Колкото са по-малко, толкова по-ограничени сме. Следва да се отбележи, че дори и при голямо количество на натрупани представи и понятия, ако няма комбинативност, умение да се подберат най-подходящите всред тях за решаването на даден проблем, мисленето би било също толкова неуспешно, както и ако имаме голяма комбинативност, а малко количество натрупани представи. Европейската цивилизация затова е универсална и затова всички други цивилизации се изграждат по неин модел, защото нейното мислене е дискурсивно, т.е. чрез понятия, като форма на мисленето. Често съм цитирал случая с дядото на мой приятел, когото попитали колко прави 22 x 22. Той отговорил: 484 ЛЕВА. Забележете, не 484, а 484 ЛЕВА. Той няма абстрактна единица, която може да включи и ябълки, и хора, и камъни, и всичко друго, което би могло да се сведе до броемост, а неговата единица е ЛЕВА. Това показва твърде конкретно мислене, твърде тясно и елементарно, липсва обобщението. Хипий отговори на въпроса за красивото, че то е красиво момиче. Ето, мнозина не мислят чрез понятия и представи, а чрез конкретни елементарни предмети и затова този, който би стигнал до понятието и до абстрактното /не като нямащо никаква връзка с реалността/ мислене, би могъл да постигне много по-големи резултати. Той държи същността, общото. Все едно да искаш да разбереш на колко етажа е един блок: има два начина - да тръгнеш да броеш етажите, като се качваш от първия до последния, или да погледнеш отдолу и да ги преброиш, без да се качваш етаж по етаж. Естествено, вторият начин прилича повече на интелигентния човек, затова е умът, за да ни дава най-краткия път. Има много народни поговорки, които ни разкриват тези истини в сбит вид: "На когото е къс умът, са дълги краката", "Накарай мързеливия на работа, че да те научи на акъл". Друг

проблем е, че много хора мислят не чрез понятия и представи, а чрез сравнения, образи и други литературни средства. Изглежда особено духовито, но не дава кой знае какво познание. Често учителките в моето училище ни даваха сравнения, когато не можеха да ни обяснят някои неща. Това означава, че те не могат да изразят мислите си чрез обикновения начин, или още по-лошо, имат неясни мисли и оттам неясни думи. Когато запитали един будист що е Дзен, той отговорил много "изчерпателно" - шестоъгълен камък, въртящ се в нищото. Разбрахте ли какво е Дзен? Аз не. Нека прочетем по този въпрос Хегел:

"Символът е незадоволителен, онзи, който скрива мисълта в символи, не я притежава. Мисълта е онова, което разкрива себе си и по такъв начин митичното не е адекватно изразно средство за мисълта. Аристотел казва: "С онези, които философстват митично, не си струва труда сериозно да се занимаваме." Митът не е формата, в която може да бъде изложена мисълта, той е само един подчинен начин на излагане. Към мита се присъединява един сроден нему начин на излагане на общо съдържание чрез числа, линии, геометрични фигури. Те са образни, но не конкретно образни, както митовете. Така може да се каже: Вечността е кръг - тя е змия, която захапва собствената си опашка; това е образ. **НО ДУХЪТ НЕ СЕ НУЖДАЕ ОТ ТАКЪВ СИМВОЛ, ТОЙ РАЗПОЛАГА С ЕЗИКА.** Има народи, които се придържат към този начин на излагане, но с такива форми не се отива далеч. В този елемент могат да се изразят най-абстрактните определения, но по-нататък започва бъркотия. Така на хората лесно им се струва дълбоко онова, което е скрито; те си казват: зад него се крие нещо дълбоко. Но щом то е скрито, възможно е също така отзад да няма нищо."

Мислещият човек търси и разбира, че някои неща са очевидни и нямат нужда да бъдат доказвани, абсурд е да се доказва всяка очевидност, очевидността е достатъчен аргумент.

Тези мисли, които са очевидни и нямат нужда от доказване, се наричат аксиоми. *Примерно*, аксиома е, че има действи-

* История на философията, I том, стр.195.

телност във и независимо от нас. Друга аксиома е, че сетивата ни дават информация за околния свят. Всеки би могъл да ги отрича във философски аспект, но като практическа позиция това схващане, че сетивата ни лъжат, е достойно само за онова заведение с решетките и лекарите, и ризите с дългите ръкави. Просто ако човек не вярва на сетивата си, е обречен на смърт. Ако той не вярва на усещането си за глад и казва - това е заблуда, то той би умрял от глад, ако не се съобразява с това, което му дава като информация зрението, той би загинал на първата улица, блъснат от някой автомобил, затова слепите хора са и едни от най-беззащитните. Да, наистина никой не би могъл да докаже, че сетивата ни дават достоверна информация, понеже, за да проверя нещо, аз трябва да го изуча отвън, да се разгранича от него като обект и да го изследвам. Но кажете ми, как бих излязъл извън своите сетива? Невъзможно. Ето защо Шопенхауер казва за тази позиция, че прилича на армия, която е в своята крепост и нито излиза да се бие, нито се предава. Не излиза да се бие, защото не би могла да докаже, че сетивата ни лъжат, но не се предава, защото противната страна не може да й докаже, че сетивата дават достоверна информация. Да, това не може да се докаже, защото е очевидно. Това е аксиомата. Естествено, по-добре е да вярвам на сетивата си и така бих научил много повече, отколкото ако не вярвах. Тогава се питаме, що е истина? Хегел дава една гениална дефиниция - **"ТЪЖДЕСТВО НА ПОНЯТИЕ И БИТИЕ"**. Кратко и синтетично. Значи, когато моето понятие е тъждествено /равно, адекватно/ на това, което е във и независимо от мен - битието, действителността, то е истина. Ако си мисля, че морето е на 100 км западно от Варна, а на практика тая моя мисъл не е тъждествена с битието, действителността, тя не е истина. Но ако си мисля, че Варна е на морския бряг, то това е тъждествено на действителността, значи е истина. Има няколко вида истина в зависимост от областите, в които се прилага. Първо - истината в природата, в материалния свят. Тя е еднозначна, проверява се чрез опита, наблюдението, анализа. Тя не търпи множественост. Втората област на приложение на понятието истина е сферата на съществените цели на човешкия разум, или философията, религията, моралът. Нека погледнем Платоновия диалог "Евтифрон": "Ако спорим за това, кое е по-дълго или по-късо, какво ще

направим - ще вземем метъра, нали; ако спорим кое е по-тежко или по-леко, ще вземем килограма и везните; ами ако спорим, кое е благочестиво?"

Да, в тази област има множество истини и всички те претендират за достоверност. В тоталитарните общества истина е това, което казва вождът, другаде - това, което казва традицията и обичаят, а другаде - това, което казва авторитетът. Често пъти обаче, когато изследваме предпоставките, ние виждаме на какво се крепи една такава истина - на ятагана или на ума; и дали силата на аргументите преминава в аргументите на силата - лесно, бързо и достъпно - т.нар. юмручно право. Тук, в тази област, нещата в същността си не се опират на строго рационални доказателства, а по-скоро на предпоставки. Недоказуемо е, че има Бог. Самото Му съществуване е недоказуемо. Но е недоказуемо също, че Бог не съществува. Ако беше възможно да се докаже, че има Бог, то, както казва Дж.Лок в посочения труд, би значело, че Бог е равен на нас, или, както казва Е.Вайт, ние сме равни на Бога, защото само подобното може да схване подобното. Една мравка не би схванала човешкия начин на живот, неговото мислене. Едно куче, една котка трудно биха разсъждавали над въпроси от естество, подобно на настоящото, но все пак ние се разбираме с тях. Как? Чрез любовта един към друг. Извода оставям на вас. Само искам да допълня, че Страдони в своя труд "Комуникацията" определя любовта като "висша форма на комуникация". Помислете, не е ли така?

За предметите във втората област на приложение на истината има доказателственост само чрез предпоставки. Примерно, ВЯРВАМ /а не мога да докажа/, че има Бог, защото светът и вселената са устроени закономерно, а щом има закон, то би трябвало да има и Законодател, Разум. Библейските пророчества, които се изпълняват безупречно, и съвестта в човека, която е отражение на Божия характер, описан в Библията, също ми дават предпоставки /не аргументи/ за моята вяра. Третата област на приложение на истината е естетиката. Всеки харесва едно или друго и никой не би ни накарал да харесваме трабанта, а да мразим мерцедеса. И в тази област истината е множествена.

Често мнението /гр.doxa - още от Аристотелово време - су-

бективно, недостоверно знание/ се пласира доста добре и е гаранция /поне за пред хората/ за голям ум. Как тежко звучи: "Това е моето мнение", или както един провинциален поп казва: "Аз тъй го обяснявам". Следва да не се бърка мнение със становище - определена позиция. Становището е нещо по-общо от мнението, то може да бъде истинно или неистинно, докато мнението е изключително и само недостоверно. Друг е въпросът, че в обикновения говор тези две понятия се бъркат. Но да чуем какво ни казва за това Хегел:

Мнението е субективна представа, произволно избрана мисъл, въображение, която аз мога да имам по един начин, а някой друг - другояче. Мнението /Meinung/ е мое /mein/, то не е обща в себе си и биваща в себе си и за себе си мисъл. Но философията не съдържа мнение. Щом някой заговори за философията, веднага проличава, че е лишен от елементарно образование. Философията е обективна наука за истината, наука за нейната необходимост. Тя е познание чрез понятия. Тя не е изказване на мнения и измисляне на мнения."

Често ние сме чували: "В спора се ражда истината",

"Истината е в множеството от мнения". Това не значи, че, като натрупаме куп глупости, средното аритметично от тях е истината, или при спора в клуба за културен отдых на пенсионера ще се роди истината. Истината е нещо свято, тя не зависи от нещо субективно, не обича да я пипат с мръсни ръце. Тя е могъща, но и беззащитна.

До истината се достига чрез наблюдение, мисловна дейност и опит. Това се отнася, естествено, за истината от първата област - реалния свят, действителността. За да се ориентираме в множеството предмети, ние трябва да познаваме тяхната същност, а после да можем да ги разграничим от други. Такава познавателна и разграничаваща роля има определението /дефиницията/. Самото име ни подсказва, че е необходим предел - разграничение на понятието от други понятия. Досега давахме дефиниции, без да знаем какво е дефиниция. Дойде ред да дефинираме и нея. Според цитираната по-горе Енциклопедия

* Цит. съч. стр. 122

дия на БАН определение означава логическа операция на разкриване същността на предметите и явленията и отличаване от останалите обекти, при което чрез съществени признаци на определяемите неща се разкрива съдържанието на отразяващите ги понятия. Характерен начин на определение е онази дефиниция, която установява най-близкия род и видовата отлика на определяемите предмети и явления. Веднага следва да обясним, що е това род и вид. Понятията могат да се групират по определен по-общ признак на всяко едно от тях в група, която може да се нарече род. А всички понятия, които влизат в тази група, се наричат видове. Те са с по-малък обем /значи с по-голямо съдържание/ от рода. Да илюстрирам това с пример: бялата, черната, жълтата раса и разновидностите помежду им на базата на общ признак, който е по-общ от тях, биха могли да се групират в рода "човечество". Човечеството включва и трите раси, и техните разновидности. То е с по-голям обем от всяка една от тях /включва повече обекти; цялото човечество е по-многобройно от черната раса, да речем/. То е род, а всяка отделна раса е вид. Следва да се отбележи, че родът не е нещо категорично установено. Даден род може да бъде и вид, а даден вид може да е и род. Примерно: човечеството се явява вид в рода "живи същества", тъй като "живи същества" включва и животните. Значи "човечеството" е с по-малък обем от "живи същества". От друга страна, как може видът да стане род - ами примерът с расите - примерно, нигерийците са вид в рода "черна раса", те са с по-малък обем от общото понятие "черна раса", което включва и суданците, заирците, и анголците и т.н. .

Значи дефиницията трябва да дава най-близкия родов белег и видовата отлика. Примерно, ако трябва да дадем опреде-

* Питаме се дали родът, общото, съществува на практика, или е само рожба на нашето въображение? Дали в природата не съществуват само единични предмети, а ние да си ги обединяваме в родове? В средновековната философия този въпрос е бил разглеждан от две школи: реалисти - тези, които признават реално съществуването на общото, на идеята, и номиналисти, тези, които не признават такова съществуване, а признават съществуването само на отделни предмети. Идеята за общото, спомнете си, идва от Платон, където идеята беше при Божеството. Този спор се води и до днес, разбира се, под различна форма.

ление, що е негър, ние бихме взели не рода "живо същество", а рода "човек", тъй като е най-близък, и за да не сбъркаме негъра с другите части на понятието "човечество" - бялата и жълтата раса, бихме го разграничили: "от черната раса", и би се получила цялостната дефиниция: "човек от черната раса". Вж. схема 3.

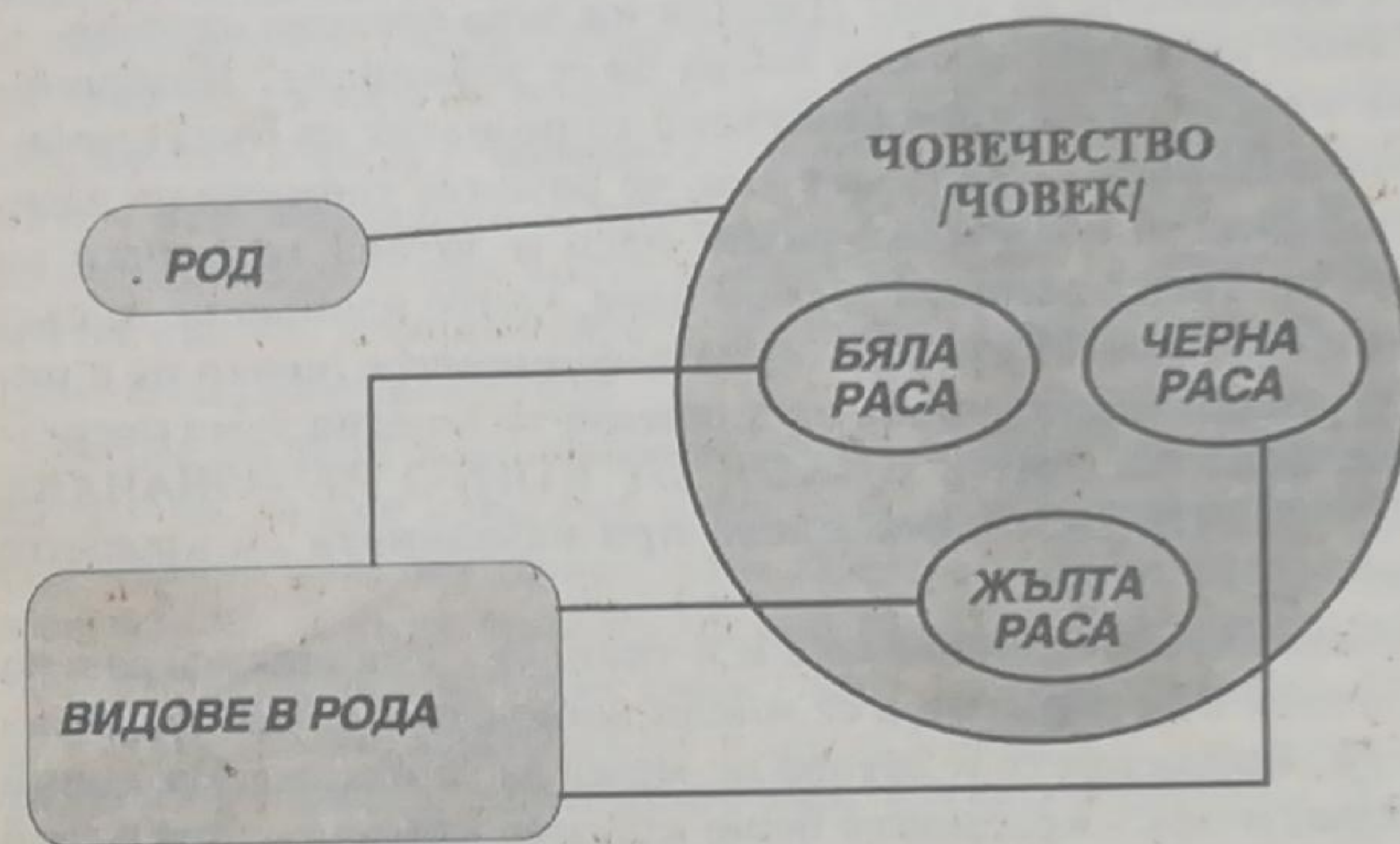

Схема 3

Добре, ами на глух по рождение човек как бихме обяснили, що е музика? Каква дефиниция ще му дадем, така че той да я разбере? Не можем! Значи трябва дефиницията да се опира на нещо известно, за да разкрие неизвестното, а не да обяснява неизвестното с неизвестно /obscurum in obscurio/. Тук виждаме основния закон на мисленето - от налични представи и понятия към нов проблем. Трябва да отбележим, че обикновените неща често най-трудно се дефинират. Или както казва мойт приятел Михаил Луканов:

"Когато нещо се разбира, без да се обяснява, не се разбира, когато се обяснява." Нека сега прочетем комичния случай на определението за "човек" от Платон и реакцията на Диоген от

Синопа *

"Когато Платон изказал определението: "Човек е двукрако животно без пера" и то станало много популярно, Диоген оскубал един петел и го занесъл в школата му с думите: "Ето това е човекът на Платон!" Затова към определението било прибавено "и с плоски нокти".

Този пример красноречиво илюстрира това, че е трудно да се обясни нещо очевидно. Нима и децата не знаят що е човек? Но коя е причината за това? Дж. Лок ни дава следния отговор:

"Защо простите идеи не могат да се дефинират? Названията на простите идеи и единствено те не могат да бъдат дефинирани. Причината за това е тая, че разните термини на дадена дефиниция означават разни идеи и затова те всички не могат да представляват заедно идея, която изобщо не се състои от отделни части. Ето защо дефиницията /която не е нищо друго освен посочване на значението на една дума посредством няколко други, НИКОЯ ОТ КОИТО НЕ ОЗНАЧАВА СЪЩОТО НЕЩО/ няма място при названията на простите идеи."

Много често причината е и в това, че няма още изградена представа или понятие, а се мисли конкретно, човек не е стигнал до обобщението и затова не може да го изкаже. За Хипий ще кажем пак - красивото беше красиво момиче - това е едно конкретно проявление на общото понятие: родът /това е и най-кратка дефиниция за род/, но той не е достигнал до общото. Бихте ли си представили също отрицателна дефиниция? Все едно вие питате: "Какво е това?", и ви отговарят: "Това не е едичако си". Преди време един мой познат ме запита откъде може да си купи Квинтилиан - "Обучението на оратора". Понеже въпросът съдържа в себе си отговора, аз го иронизирах и му казах, ами сигурно не от аптеката. Но отрицателните дефиниции затова не са полезни, понеже не разкриват същността на явлениято, а само разграничават, и то твърде частично. В съждението "Крушата не е ябълка" не ни се разкрива какво е кру-

* Диоген Лаерций, "Животът на философите", НК, С., 1985, стр. 155.

** Дж. Лок, Цит.сч., стр. 586.

ша, а само се казва, че тя е нещо различно от ябълка.

Затова големият немски философ Кант ни казва, че отрицателните дефиниции са завистливи врагове на познанието, те само ни предпазват от грешки. В капиталния си труд "Критика на чистия разум" * той ни разкрива какво е дефиницията:

"Да се дефинира значи собствено само да се изложи по първоначален начин изчерпателното понятие за едно нещо вътре в границите му. Според едно такова изискване едно емпирично понятие съвсем не може да се дефинира, а само да се разясни...Вместо изрази дефиниция бих предпочел да използвам думата експозиция/или излагане, изложение - Р.М./, която е по-предпазлива и при което критикът може до известна степен да приеме дефиницията и все пак да запази съмнение относно изчерпателността ѝ.

Бихме ли дали дефиниция за нещо, което не познаваме категорично, имаме известна представа, но нямаме окончателно и крайно знание? Добре, ами кой предмет ние познаваме окончателно и категорично, на кой предмет бихме разкрили същността? Забележете, не свойствата - дали например е жълто, ковко, тежко, разтворимо в царска вода и т. н., както в предишния пример, даден ни от Лок с Адам и златото. Пита се какво определят тези свойства, каква е същността на златото, че то притежава такива качества?

От това, че не можем да проникнем 100 % в заобикалящия ни свят, не трябва да правим заключения, че знанието не е необходимо, а трябва да се стремим да опознаем колкото се може по-добре света. По този начин и една дефиниция за това, що е Бог, не би била излишна. Тома Аквински ни дава следната: "Бог е необходимо битие, което съществува PER SE, ET IN SE, ET EST CAUSA SUI"/ чрез Себе Си, в Себе Си и е причина на Себе Си/. Родовият белег тук вече е категорията битие, а видовата отлика от всичко друго, що е битие /действи-

* И. Кант, "Критика на чистия разум", БАН, С., 1992 г., стр. 666 - 667.

** Категории - основни и най-широки понятия в границите на дадена наука. Те са взаимно свързани възлови пунктове в познанието. Те са най-общото, значи те не могат да се причислят към никой род.

телност/, е съществуващ чрез Себе Си, в Себе Си и е причина на Себе Си.

Няма друго понятие, друга същност, освен Бога, която да изпълнява тези условия. Някой би попитал: "Къде отива тогава Библейската дефиниция, дадена в I Й.4:16 - "Бог е любов"? Тома Аквински не е целял да разкрие същността на Бога, а да Го разграничи и по този начин да добием понятие. Бихме могли да прибавим и "всемогъщ", "вечен", но чрез посочената дефиниция на Тома Аквински ние стигаме до определение /пак казвам чрез разграничаващо от всичко друго, що е действителност - битие/ за това, що е Бог. В средновековното богословие има два раздела относно този въпрос - апофатика и катафатика. Апофатиките ни казват какво не е Бог, а катафатиките, обратно, какво е Бог. Едните се опитват значи да разграничат, а другите да разкрият същността.

Дефиницията е крайно необходима в образователния процес, където едната страна е незнаеща, а другата - знаеща. Майсторството на обучаващия се състои в това да схване наличните представи на обучаемия и оттам да го доведе до новото знание. Знанието се състои в мисълта, а мисълта бива изразявана чрез съждението.

Съждение означава мисъл, изразена във форма на повествователно изречение, в което нещо се утвърждава за обект или явление. Може да бъде истинна или лъжлива форма на отражение на действителността. Законите на науката са съждения, чиято истинност е доказана. Към съждението не се отнасят мисли, които не могат да бъдат характеризирани като истина или лъжа /въпроси, молби, заповеди и др./

А обратното от въпрос - съждение - "По-висока ли е Рила от Витоша?" От този въпрос ние можем да заключим, че за планините Рила и Витоша е свойствен признакът "височина". Нека ви цитирам диалозите на Джордано Бруно, където ясно

* Съждението е форма на мисленето. Много често обаче можем да превърнем съждението във въпрос или въпроса - в съждение. При първия случай е достатъчно да прибавим една сричка "ли" и съждението става въпрос. Примерно "София е столица на България". Въпросът става "София ли е столица на България?"

ще забележим този момент :

Елпин: - Как е възможно вселената да е безкрайна

Филотей: - Как е възможно вселената да има край?

Е.: - Мислите ли, че може да се докаже тази безкрайност?

Ф.: - Мислите ли, че може да се докаже това, че има край?

Е.: - Каква е нейната дължина?

Ф.: - Какъв е нейният предел? а въпроса на Елпин: "Как е възможно вселената да е безкрайна?", Филотей не отговаря конкретно, а задава въпрос, имайки предвид убеждението на Елпин, че вселената има край. От своя страна Елпин не твърди направо, че вселената има край, а пита как е възможно вселената да е безкрайна.

По подобен начин по-нататък Елпин подлага на съмнение безкрайността, като казва: "Мислите ли, че може да се докаже тази безкрайност?", а Филотей не отговаря, а пак задава въпрос. По този начин двамата събеседници нищо не твърдят и не отричат, а само си задават въпроси, като по този начин подлагат на съмнение съжденията, криещи се зад тези въпроси.

Подобен случай виждаме и в Платоновия диалог "Алкивиад" ** :

Сократ: - На такива ли учители разчиташ, за които признаваш, че не разполагат със знание?

Алкивиад: - Изглежда.

С.: - Как тогава е възможно да знаеш кое е справедливо и кое несправедливо, след като не си наясно по въпроса и след като се вижда, че пикой не те е научил, нито сам си достигнал до него?

А.: - От това, което казваш, следва, че не е възможно.

С.: - Виждаш ли, Алкивиаде, колко лошо се изразяваш пак?

А.: - Какво пак не одобряваш?

* Дж.Бруно, "Диалози", Гос. издателство полит. литературы, 1949 г., стр.303.

** Цит. съч., I том, стр. 205 - 206.

С.: - Това, което твърдиш, че аз казвам тези неща.

А.: - Ами нали ти казваш, че нямам знание по въпроса за справедливото и несправедливото?

С.: - Във всеки случай не аз.

А.: - Да не би аз?

С.: - Да.

А.: - Как така?

С.: - Ще разбереш, ето как. Ако те попитам за числата 1 и 2 кое от двете е по-голямо, ще се съгласиш ли, че числото 2?

А.: - Да.

С.: - С колко?

А.: - С едно.

С.: - Кой от двамата ни впрочем е този, който казва, че 2 е повече от 1 с 1?

А.: - Аз.

С.: - Аз питах, а ти отговаряше, така ли?

А.: - Да.

С.: - Аз, питащият, ли съм този, който говори по този въпрос, или отговарящият?

А.: - Аз.

С.: - Ами ако аз те попитам кои букви съдържа името Сократ и ти кажеш, кой от двамата ни казва това?

А.: - Аз.

С.: - Хайде тогава, кажи общо, когато се задават въпроси и се отговаря, кой е този, който утвърждава нещо, питащият или отговарящият?

А.: - Мисля, че отговарящият, Сократе.

С.: - През целия наш разговор аз ли бях питащият?

А.: - Да.

С.: - А ти отговарящият?

А.: - Разбира се.

С.: - Е, значи кой от двамата ни изричаше твърденията?

А.: - Като следствие от това, с което се съгласих, излиза, че аз.

Тук Алкивиад, отговарящ на Сократовите въпроси, се подвежда по това, че Сократ води беседата, и сам казва: "От това, което казваш /разбирай твърдиш/, следва, че не е възможно

но." Значи Алкивиад казва, че Сократовите въпроси са твърдения. Сократ не е съгласен - не може въпрос да бъде твърдение /съждение/, и затова отново чрез въпросите си довежда Алкивиад до убеждението, че съжденията се изричат от отговарящия, а не от питащия.

Съжденията се състоят от субект и предикат. Субект е това, което отразява предмета на мислене. Предикат - това, което се твърди или отрича за субекта - за предмета на мисленето. Например в съждението "Понятието е форма на мисленето" субектът е "понятието", а предикатът - "форма на мисленето". Съжденията могат да бъдат разделени на няколко вида - в зависимост от обема и съдържанието на отразяваните в съждението предмети и от характера на връзката между предмети и свойства.

1. По качество на отразяваните предмети се делят на утвърдителни /когато нещо се утвърждава - "Розата е червена." /и отрицателни/ когато някакво качество се отрича - "Човек не е безсмъртен."/.

2. По обема или количеството на отразяваните предмети съжденията се делят на единични (когато се твърди нещо за нещо конкретно - "Сократ е човек"), частни (когато се твърди нещо за част от някакъв род - "Някой бизнесмени са милионери") и общи (когато се твърди нещо за целия род - "Всички хора са смъртни").

3. По характера на връзката между отразяваните предмети и техните свойства се делят на условни, разделителни и категорични.

4. По степента на същественост за предмета на отразяваното свойство съжденията се делят на съждения за действителност /асерторични/, на съждения за възможност /проблематични/ и безусловни, необходими /аподиктични/. Категоричните съждения могат да се подредят в логически квадрат, като буквените означения значат :

А - общоутвърдително съждение - т.е., когато в дадено съждение нещо се утвърждава за целия клас предмети: *пример*

* Кондаков, Логический словарь - справочник, 2-ое издание, Наука, Москва, 1975 г., стр. 575.

"Всички планети светят с отразена светлина";

Е - общоотрицателно съждение - т.е., когато в дадено съждение нещо се отрича за целия клас предмети: "Няма праведни един" - Римл. 3:10. Тук качеството "праведност"

се отрича за всеки един човек;

И - частноутвърдително съждение, т.е., когато в дадено съждение нещо се утвърждава за част от някаква група, някакъв клас предмети: "Някои гъби са отровни". Качеството "отровни" принадлежи само на някои видове от посочената група "гъби";

О - частноотрицателно съждение - когато в дадено съждение нещо се отрича за част от дадена група, клас предмети: "Някои навици не са здравословни". Следователно, качеството "здравословност" се отрича за някои навици.

След тези разяснения бихме могли да пристъпим към логическия квадрат. Вж. схема 4.

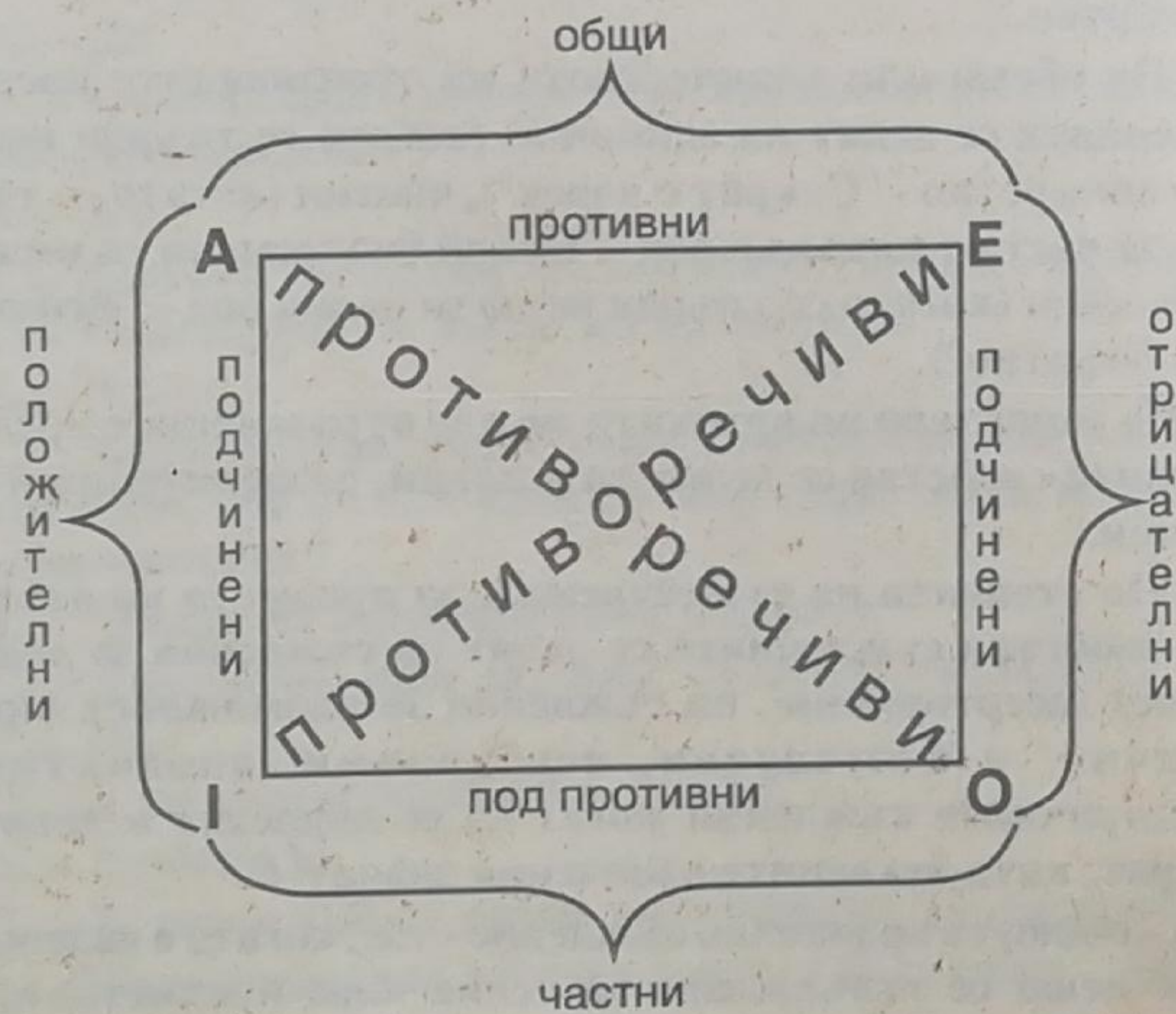

Схема 4

Да разгледаме съжденията в логическия квадрат. Съжде-

нията **А** и **Е** са противни, т.е. имат общи субект и предикат, и от истинността на едното противно съждение следва неистинността на другото.

Двете противни съждения не могат да бъдат едновременно истинни, но могат да бъдат едновременно неверни. Например: "Всички хора са религиозни" и "Всички хора не са религиозни". Субектът "всички хора" и предикатът "религиозни" са еднакви, но от неистинността на едното съждение - напр. "Всички хора не са религиозни", не следва истинността на другото - "Всички хора са религиозни". Истината е, че "някои хора са религиозни" и "някои хора не са религиозни".

Подпротивни са съжденията **И** и **О**, които не могат да бъдат и двете неистинни, но могат да бъдат едновременно истинни. Примерно: "Някои хора са спортисти" - **И**, и "Някои хора не са спортисти" - не могат да бъдат и двете неистинни, но двете са истинни. Това е така, защото частното съждение не изчерпва класа, то е част от него. Съжденията **А** - **И** са подчинени, т.е. частното съждение влиза в общото. Например, ако кажем, че "всички хора са смъртни" - **А**, то е ясно, че и гърците, като част от "всички хора", са смъртни, тогава съждението "гърците са смъртни" се явява подчинено на съждението "Всички хора са смъртни".

Също съжденията **Е** - **О** са подчинени. Например, "Нито едно животно няма човешки интелект", ясно е, че рибите нямат човешки интелект, защото са част от класа "животни". Съжденията **А** - **О** и **Е** - **И** са противоречиви. Ако се твърди, че "всички хора са смъртни" и че "гърците не са смъртни", то това е противоречие, тъй като, щом един признак принадлежи на един клас предмети, то той принадлежи на всеки един предмет, влизащ в този клас. Тъй че щом качеството смъртност принадлежи на всички хора, а гърците влизат в този клас, то те имат това качество. **Е** - **И** - "Нито едно животно няма човешки разум" - **Е**, и "Рибите имат човешки разум" - **И**. По същия начин това е противоречие, тъй като се твърди нещо за даден вид от класа животни, което е отречено за целия клас, именно "човешки разум".

* А.Бънков, Логика, НИ, 1975, 4-то издание, стр. 285 - 286.

Съжденията от своя страна участват в УМОЗАКЛЮЧЕНИЕТО, което е третата форма на мислене /първите две бяха понятието и съждението/. Умозаклучението представлява такава форма на мислене, при която от съждения, наречени предпоставки, се извежда по ЛОГИЧЕСКА НЕОБХОДИМОСТ ново съждение /заклучение или извод/. Не всяко съчетание на съжденията е умозаклучение. Между съжденията трябва да има логическа връзка, в която се отразява взаимозависимостта на предметите и явленията. Структурата на правилното умозаклучение, водещо към познаване на истината, има обективно основание. Тя отразява отношенията между предметите.

Само от верни съждения бихме достигнали до вярно умозаклучение. Но само това условие не е достатъчно. Например в следното умозаклучение:

Мъжът е човек.
Жената не е мъж.

Жената не е човек.

Всички предпоставки са верни. Вярно е, че мъжът е човек, вярно е, че жената не е мъж, но не е вярно, че жената не е човек, умозаклучението е погрешно, защото има погрешна логическа операция. В понятието "човек" се мисли и мъжкият, и женският пол. Така че от това, че жената не е мъж, не следва, че не е човек, защото родът "човек" включва видовете "мъж" и "жена". "Мъж" не изчерпва понятието "човек". На логически език думата, която обозначава понятието, се нарича термин /лат. terminus - граница/. Това понятие, което се взема в целия си обем при умозаклучението, при съждението, се нарича разпределено понятие /или както по-често се среща - разпределен термин/. Когато не се мисли в целия си обем /не включва всички предмети, влизащи в него/, терминът се нарича неразпределен. В гореспоменатото съждение терминът "човек" е неразпределен, не се мисли в целия си обем. Оттук и в извода става

* Кондаков, Лог.словарь, стр. 624.

логическа грешка.

Можем също и от неверни съждения чрез характерно подреждане да достигнем до правилен извод:

Гърците са камъни.
Камъните са смъртни.

Гърците са смъртни.

Изводът е верен, но предпоставките са неистинни. Логическата работа е перфектна обаче - щом гърците принадлежат към класа "камъни", а той - към класа "смъртни", то и гърците принадлежат към класа "смъртни" - вж. схема 5.

Схема 5

Това е един основен логически закон, който гласи: "Признакът на признака на предмета е признак на самия предмет" /nota notae est nota rei ipsius/. Примерно на предмета желязо е признак това, че е метал. На всички метали е свойствен приз-

накът електропроводимост. Значи на желязото е свойствен признакът електропроводимост. Вж. схема 6.

По подобен начин се прави прочутото умозаклучение на големия логик и философ Бертран Ръсел:

Табакерата ми е на луната.

Луната е в джоба ми.

Значи табакерата е в джоба ми. Кое е факт.

Изводът е верен, а предпоставките - погрешни.

Схема 6

Трябва да заключим - бихме достигнали до правилен извод чрез верни предпоставки и чрез перфектна логическа работа.

Умозаклученията биват: индуктивни /лат. *inductio* - довеждане/ - умозаклучение от частно към общо положение, като в заключението се надхвърля по обем знанието, дадено в предпоставките. Броят на предпоставките не е важен, важно е да се отдели същественото общо от несъщественото. Примерно

негрите в Централна Африка, докато не видели бял човек, смятали всички хора за черни. Нека си спомним цитирания диалог на Платон "Алкивиад" - "Когато те питам кое е по-голямо - 1 или 2, аз ли съм питащият, а ти отговарящият?" - Алкивиад отговаря на Сократовия въпрос, че той е отговарящият. След това Сократ пита кои букви съдържа името му. Отново задава същия въпрос: "Кой от двамата ни казва това?" /дава отговора/ - Алкивиад пак казва, че той е отговарящият, и идва последният въпрос - "Когато се задават въпроси и се отговаря, кой е този, който утвърждава нещо, питащият или отговарящият?" Алкивиад казва - "отговарящият".

Значи от двата случая се прави общ извод - че отговарящият е този, който твърди нещо.

Дедуктивно умозаклучение - от общо към частно положение. Примерно: "Всички християни не лъжат" - "Иван е християнин", значи "Иван не лъже".

Умозаклучение по аналогия - пренасяне на информация от един предмет /модел/ на друг /прототип/ въз основа на връзка между тях.

Характерна черта за всяко умозаклучение по аналогия е, че се изследва единият предмет, а се прави заключение за другия. Следва да се отбележи, че връзката трябва да е съществена и тогава аналогията е по-вероятна. Не може да се прави умозаклучение по аналогия, като се вземат несъществени признаци. Например:

Сократ е с брада.

Козелът е с брада.

Значи Сократ е козел.

Умозаклучението по аналогия има голяма стойност за науката. Установено е, че Слънцето и Земята имат много сходни елементи в химическия си състав. Чрез спектрален анализ на слънчевите лъчи е открито, че в него има химически елементи, които се съдържат в Земята. Чрез спектрален анализ

* По А. Бънков, Логика, стр. 363.

на Слънцето е бил открит нов химически елемент - хелий, не известен още на Земята. По аналогия /въз основа на сходство в химическия им състав/ се направило заключението, че хелий има и на Земята. Чрез нови експериментални изследвания този елемент е бил открит и на Земята. Проверката на умозаключението по аналогия става с експеримент. Може понякога аналогията да не е правилна и тя довежда до погрешни резултати. Особено в религиозните съждения често се допуска такава грешка. Понеже се правят множество съждения, често от образа се прави извод за прототипа, и то доста погрешно. Изглежда /но само изглежда, както миражите в пустинята/ логично и често служи за заблуда. Бих искал да дам един такъв пример с Платоновия диалог "Федон".

"Та нека разгледаме това! Нещата, които имат противоположност, по необходимост ли се пораждат не от другаде, а от своята противоположност? Примерно, когато нещо става по-голямо, то по необходимост от това ли, което преди е било по-малко, става впоследствие по-голямо - да - значи и когато става по-малко, то по-късно ще се породи като по-малко от нещо, което по-рано е било по-голямо - Така е, рече Кебет. - Но и по-слабото ще се породи от по-силно и по-бързото от по-бавно, нали? /Вижте как индуктивно се умозаключават за първата мисъл - че "нещата, които имат противоположност, по необходимост се пораждат от своята противоположност"

Р.М./

-Разбира се - ами ако нещо става по-лошо, няма ли да се породи от по-доброто, и ако става по-справедливо, от по-несправедливото? - Точно така. - Значи достатъчно примери имаме за положението, че всички неща се пораждат тъй - противоположното от противоположното. - Разбира се. Ами живеенето, продължи Сократ, има ли някаква противоположност, както това да си буден, има за противоположност спането? -

* Платон, Цит.съч., II том, стр. 355 - 357.

** Наистина е прав Аристотел, който казва в "Метафизика" за Сократ - "Две неща трябва справедливо да се отнесат за Сократ - доказателствата чрез насочване (индуктивните разсъждения) и образуването на общи определения и това, и другото касае началата на знанието." /Аристотел, сочинения в 4-х томах, том II, Метафизика, Москва, Мысль, 1978, стр. 327./

Разбира се, отговори той. - Коя е тя? - Това да си умрял. - Следователно те се пораждат помежду си и всяко дава рождение на другото, нали? - Да. - Значи от живото какво се поражда? - Мъртвото, рече Кебет. - Ами от мъртвото?, попита Сократ. - Необходимо е да се съглася, че живото, рече той. - Тогава, Кебете, живите същества и хора от мъртвите ли се раждат? - Очевидно, отговори той.

Ето как чрез умозаключение по аналогия се достига до погрешен извод, след като не се вземат съществените признаци. Тук отново трябва да си припомним понятието, което е отразяване на съществени признаци. Който не може да стигне до понятие, той въобще не може да прави аналогии.

Трябва да знаем, че всяка аналогия е вероятностна, а не категорично истинна и се проверява в действителността чрез експеримент.

Един основен метод на елиминиране на дадено погрешно съждение е противоречието. Каква е неговата същност? Някои биха казали - да се твърдят две различни неща за едно и също нещо. Добре, ако аз твърдя, че съм баща и син едновременно, има ли противоречие? /Твърдят се две различни неща за едно и също нещо./ Не, разбира се. Ако сега съм на масата вкъщи, а след 2 часа ще разхождам кучето си, ще имаме ли противоречие? Не. Значи би трябвало да допълним - противоречие е твърдение на две различни неща за едно и също нещо, в един и същ смисъл, в едно и също отношение, в едно и също време, за едно и също място. Ето защо не може да се твърди, че има противоречие, когато казвам, че съм едновременно син и баща - спрямо моите деца съм баща /едно отношение/, а спрямо моя баща или майка съм син /съвсем друго отношение/, а противоречие имаме тогава, когато твърдим две различни неща за едно и също нещо, в едно и също отношение. Тук такава неща няма. Няма противоречие и в този пример - сега съм вкъщи, на масата, а след 2 часа ще съм с кучето навън. Твърдят се две различни неща за едно и също нещо /за мен/, но в

различно време. А казахме, че противоречието е твърдение на две различни неща за едно и също нещо, в едно и също време.

М.Шахнович дава следния пример за това, че в Библията уж има противоречия .

В книгата си "Библия в современном борьбе идей" ** той цитира:

"Не съдете, за да не бъдете съдени" - Мат.7:1, и "Ще седнете на 12 престола да съдите дванадесетте Израилеви племена" - Мат.19:28.

Само че авторът е пропуснал една немаловажна подробност в Мат.19:28 - цитирам целия стих: "А Исус им рече: Истина ви казвам, че **ВЪВ ВРЕМЕ НА ОБНОВЛЕНИЕТО НА ВСИЧКО, КОГАТО ЧОВЕШКИЯТ СИН ЩЕ СЕДНЕ НА СЛАВНИЯ СИ ПРЕСТОЛ**, вие, които Ме последвахте, също ще седнете на дванадесет престола да съдите дванадесетте Израилеви племена. "Значи отново става дума за нещо, което визира различни времена. В Мат.7:1 "Не съдете, за да не бъдете съдени", става въпрос за земния живот, когато още не е дошъл Исус втори път да обнови всичко и "да седне на славния Си престол".

Винаги трябва, преди да кажем "има противоречие", да проверим дали само така ни се струва, или наистина има противоречие. Коранът много по-лесно се справя с противоречието :

"Когато махаме ний стих, или правим тъй, че той да се забрави, ний по-добър от него даваме или подобен нему. Нима не знаеш, че Аллах е над всичко."

В Калама, ислямското богословие, се поставя проблемът за противоречията в Корана. Съществува цяла наука за "отменянето" и "отменяващото". Ако два стиха си противоречат, то единият отпада и така противоречието престава да съществува.

За да заключим, че има противоречие, трябва да проучим

* Ясна е целта на автора - щом Библията е книга с противоречие, то нейният Божествен авторитет е измислен.

** Лениздат, 1988, стр. 49.

*** Коран, Сура 2, 100.

повече факти и да не прибързваме със заключението. Това изследване също е умозаключение, което си има свои правила. По-горе ние разгледахме как се подреждат категоричните съждения в логическия квадрат. Сега бих искал да ви запозная с тяхното свързване в **КАТЕГОРИЧНИЯ СИЛОГИЗЪМ** .

Неговата същност представлява умозаключение, при което се прави извод от две съждения, които са свързани със среден термин /общо понятие/. Силогизмът е опосредствено познание от определена степен на общност към по-малка степен на общност. Нарича се "категоричен", защото безусловно се твърди или отрича нещо за нещо. Структурата на простия категоричен силлогизъм е ясна и кратка. Състои се от две съждения, наречени предпоставки, и заключение. Предпоставките се състоят от понятия, които, както казахме по-горе, се наричат термини. Термините биват голям, среден и малък. Среден термин е този, който се повтаря и в двете предпоставки и липсва в заключението, общото в предпоставките. Малък термин е този, който е подлог в заключението на силлогизма, обозначава се със S, а голям - това е сказуемото в заключението на силлогизма. Обозначава се с Р. Предпоставките носят наименованието си по това, кой термин съдържат - големия или малкия, и се наричат респ. голяма и малка предпоставка.

М	Р
Хората са смъртни.	
S	М
Сократ е човек.	

Сократ е смъртен.	
S	Р

Среден термин /М/ е "човек" /"хора"/. Малък термин е "Сократ", а голям термин е "смъртни". Буквите S и Р означават субект и предикат в заключението, съответно голяма предпоставка е "хората са смъртни", малка - "Сократ е човек", а изводът е "Сократ е смъртен". Има няколко основни принципа на силлогизма. Ролята на средния термин в силлогизма е свързана с аксиомата на силлогизма, която изразява същността му.

Аксиомата на силлогизма е обосноваващото знание в силлогиз-

* А.Бънков, Логика.

** Аксиома - очевидна истина, която не се нуждае от доказателство.

ма, което обезпечава необходимия преход от предпоставките към заключението. Тя гласи: Това, което се утвърждава или отрича за клас предмети, се утвърждава или отрича за всеки предмет в класа. Тази аксиома отразява отношенията по обем между понятията в силогизма, което многократно се повтаря в нашата практика. Ако единичното е подчинено на особено-то /вида/, а особено-то е подчинено на общото /рода/, то единичното е подчинено или се включва в общото.

Тази аксиома може да се изкаже по следния начин /припомням ви я/: Признакът на признака на даден предмет е признак на самия предмет.

Силогизмът също има правила, за да бъде верен.

Правила за термините

Във всеки правилен силогизъм има три термина. Не може да са два, защото това е съждение, не може да са 4, защото става логическа грешка. *Примерно* в силогизма:

Златото е метал.
Сърцето му е злато.

Сърцето му е от метал.

"Злато" се мисли в две значения - като метал и като благородност, превъзходство, и термините стават 4.

Ако големият и малкият термин не са разпределени в предпоставките, то те не могат да бъдат разпределени и в извода, заключението.

Всички растения са организми.
Това тяло е организъм.

Това тяло е растение.

"Организми" като среден термин не се мисли в своята цялост. Т.е. той е неразпределен и от това следва, че този силогизъм е неправилен, защото родът "организми" не се изчерпва с вида "растение", има и още видове в този род, примерно животни.

* Виж нашите разсъждения в началото на разглеждане на умозаключението.

Средният термин трябва да бъде разпределен поне в една от предпоставките, иначе не може да се получи правилен силогизъм. *Например*:

Всеки силогизъм, който има 3 термина е правилен.
Този силогизъм има 3 термина

Този силогизъм е правилен.

Тук среден термин е "всеки силогизъм, който има 3 термина". Малък термин е "този силогизъм", а голям термин е "правилен". Големият термин не е разпределен /т.е. не се мисли в целия си обем, защото, за да имаме правилен силогизъм, не е достатъчно само да имаме 3 термина, трябва средният термин да е разпределен, трябва големият и малкият термин да са разпределени в предпоставките/.

Правила за съжденията, участващи в силогизма.

Предпоставките трябва да бъдат верни съждения /но има и изключения - както видяхме, от неверни съждения се достига до верен извод/.

От две отрицателни съждения не може да се направи определено заключение, въпреки че може да има 3 термина и връзка чрез среден термин между двете съждения. *Примерно*:

Нито един квадрат не е окръжност.
Триъгълникът не е квадрат.

Оттук не следва, че триъгълникът е окръжност.

От две положителни съждения не може да се направи отрицателно съждение. Изводът може да бъде или общоутвърдително, или частноутвърдително съждение.

Ако една предпоставка е отрицателно съждение, то и изводът е отрицателно съждение.

Ако една от предпоставките е частно съждение, то и изводът е частно съждение.

От две частни съждения не се образува силогизъм.

Силогизмите се групират по различни фигури, в зависимост от положението на средния термин. Фигурите на силогизма са 4.

1. M - P	2. P - M	3. M - P	4. P - M
S - M	S - M	M - S	M - S
S - P	S - P	S - P	S - P

Първа фигура на силлогизма е безспорна, нарича се още "съдебен силлогизъм", защото той най-често се употребява в съдебната практика, където законът е общото положение, деянието е частното и наказанието или наградата - резултат, извод от тези две положения. *Примерно:*

Който краде, се наказва с лишаване от свобода.
Драгой краде.

Драгой се наказва с лишаване от свобода.

Щом като се докаже, че "Драгой краде", то веднага се прави заключението - "Драгой се наказва с лишаване от свобода".

Средният термин тук е субект в голямата предпоставка /"Който краде"/. Голямата предпоставка е винаги общо съждение - утвърдително или отрицателно.

Малката предпоставка е винаги положително съждение, общо или частно. Този силлогизъм се подрежда по следната фигура. Вж. схема 7. Щом S принадлежи на M, а M принадлежи на P, то S принадлежи на P.

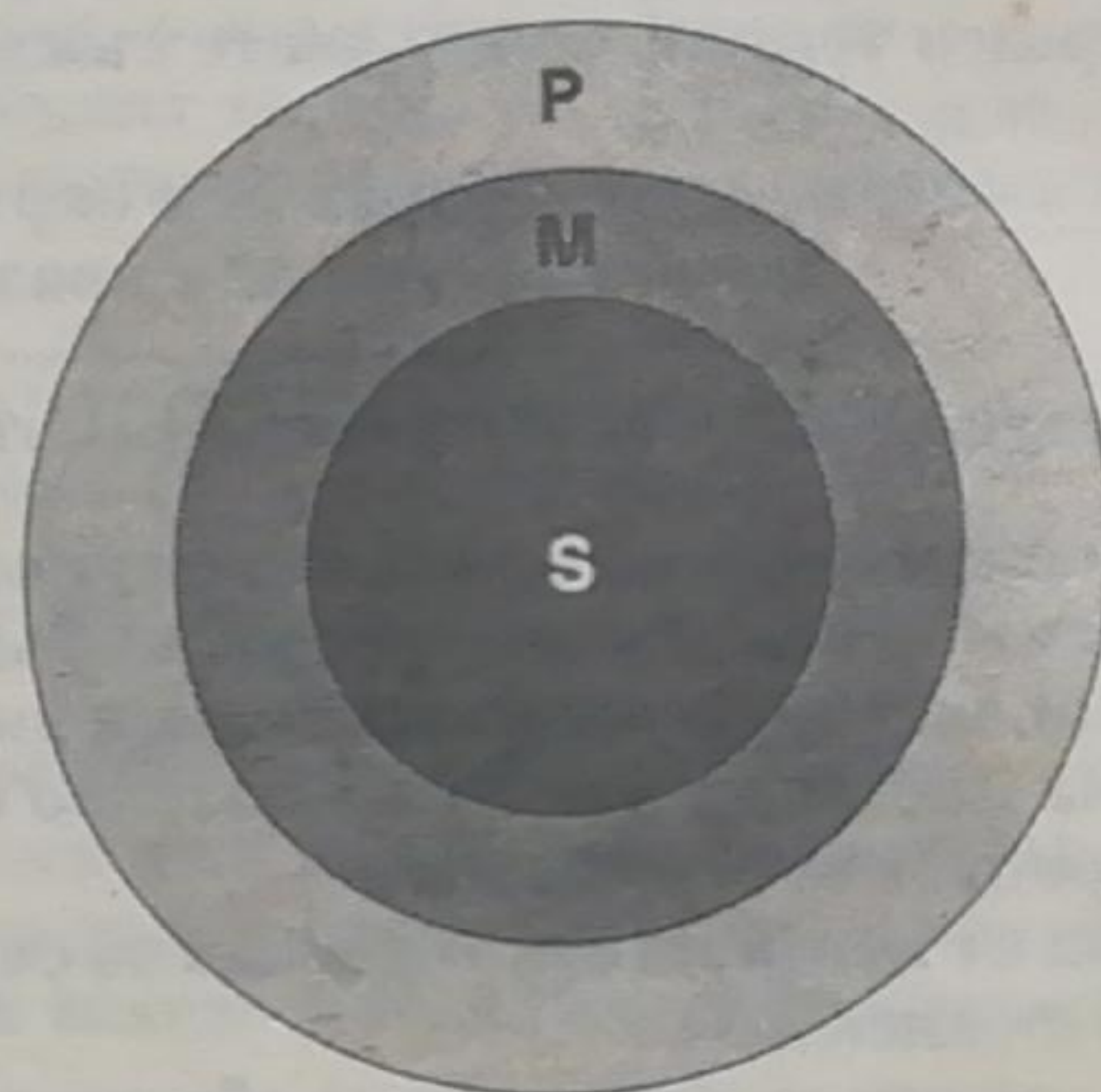

Схема 7

Модуси* на силлогизма

Те се определят от количеството и качеството на съжденията. Първа фигура има 4 модуса: A A A /това означава какъв вид е голямата, малката предпоставка и изводът/. Голямата предпоставка е A, малката - A и изводът - A.

A Всички хора са смъртни.

A Всички гърци са хора.

A Всички гърци са смъртни.

Прието е този модус да се нарича BARBARA /bAgbAgA/. Друг модус на първа фигура е CELARENT /EAE/.

Примерно:

E Никой човек не е безсмъртен.

A Гърците са хора.

E Гърците не са безсмъртни.

/Казахме, че щом една от предпоставките е отрицателно съждение, то и изводът е отрицателен./

Трети модус на първа фигура на силлогизма е DARII /AII/ - силлогизмът със Сократ.

A Всички хора са смъртни.

I Сократ е човек.

I Сократ е смъртен.

* Modus /лат./ - начин на проява.

Четвърти модус на тази фигура е FERIO /ЕЮ/. Примерно:

Е Нито един човек не е безсмъртен.

И Сократ е човек.

О Сократ не е безсмъртен.

Втора фигура на силогизма.

При нея средният термин е предикат и в двете предпоставки.

P - M
|
S - M

S - P

Голямата предпоставка е общо съждение. Една от предпоставките е отрицателно съждение, заключението е също отрицателно. Втора фигура на силогизма има значението да се получи извод в тези случаи, когато се доказва, че предметите от дадения клас S не могат да принадлежат към друг клас P на това основание, че не са им присъщи признаците на предметите от класа P. Примерно:

P	M
Всички богати хора имат много пари.	
S	M
Иван няма много пари.	

S	P
Иван не е богат човек.	

Може да се изложи тази фигура в следната схема: вж. схема 8.

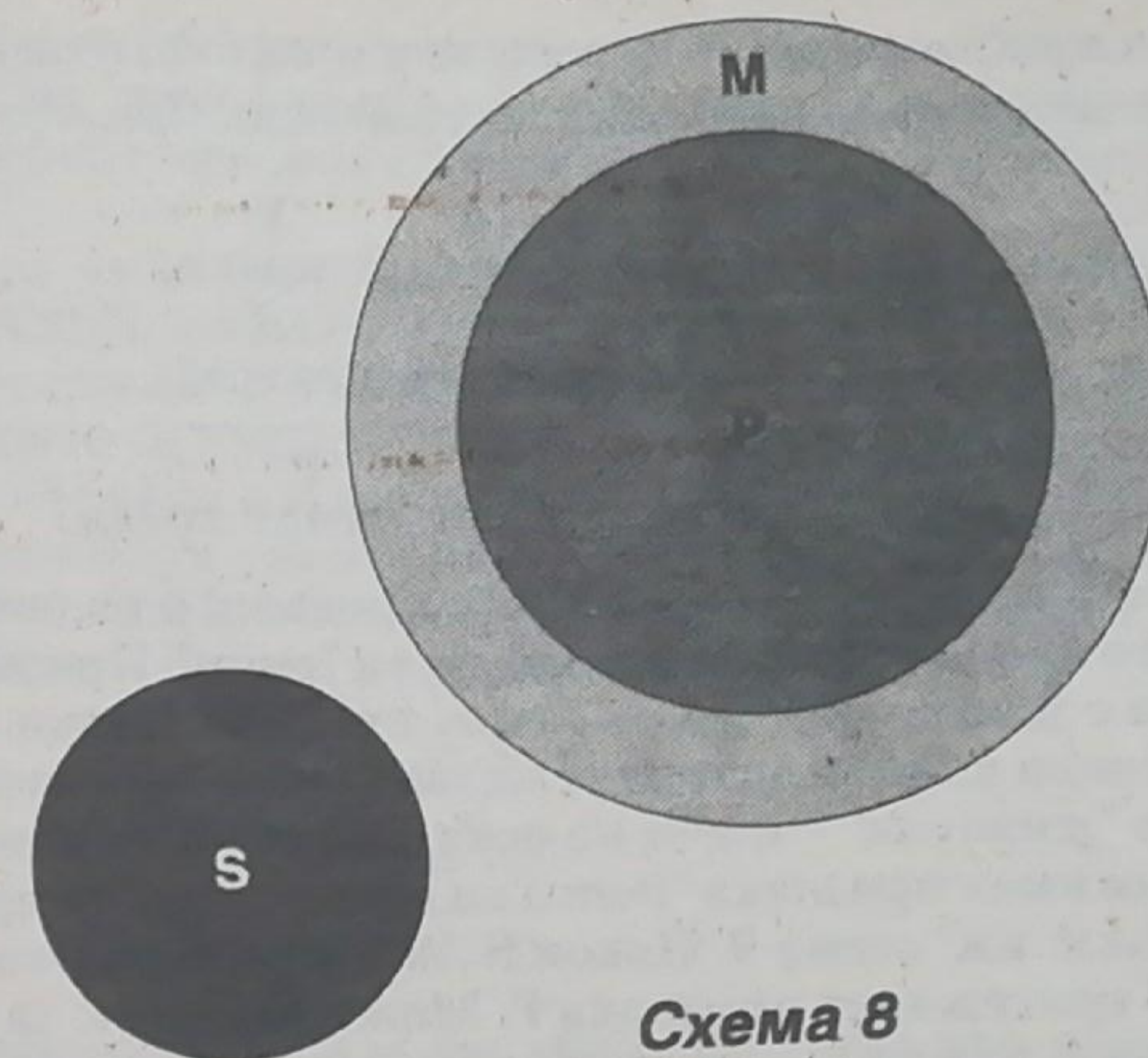

Схема 8

P принадлежи към рода M. "Богатите" - към "много пари". S - "Иван" не принадлежи към M, значи не може да бъде в класа P. Щом като не принадлежи към M, не може да бъде в класа P. Тази фигура има 4 модуса: CESARE, CAMESTRES, FESTINO, BAROKO /гласните в тези думи дават буквите на съжденията/.

Трета фигура на силогизма*.

Средният термин е субект в двете предпоставки.

M - P
M - S

S - P

Единствено условие за правилен силогизъм тук е малката предпоставка да бъде положително съждение. Изводът винаги е частно съждение. Трета фигура има следния принцип - ко-

* Трета и четвърта фигура са по Кондаков, Лог.словарь.

ето е присъщо на някоя вещь, то е присъщо и на някои предмети, които са под признака на тази вещь. Примерно:

М	Р
Змиите нямат крака.	
М	С
Змиите са животни.	

С	Р
Някои животни нямат крака.	

Кое е присъщо на змиите, е присъщо и на някои предмети, които са под признака на предмета "змии". Признакът на предмета е винаги по-общ от самия предмет. Значи предметът не изчерпва класа и затова се казва "някои". Змиите са под признака "животни" - значи не всички животни, а само някои животни имат признака "липса на крака". Това графично изглежда така: вж. схема 9. Някои S / в заштрихованото поле, където е M / притежават признака Р. Може да се даде за яснота и друг пример, важното е да схванем същността на тази фигура, да придобием понятие за нея, а не само да я възприемем.

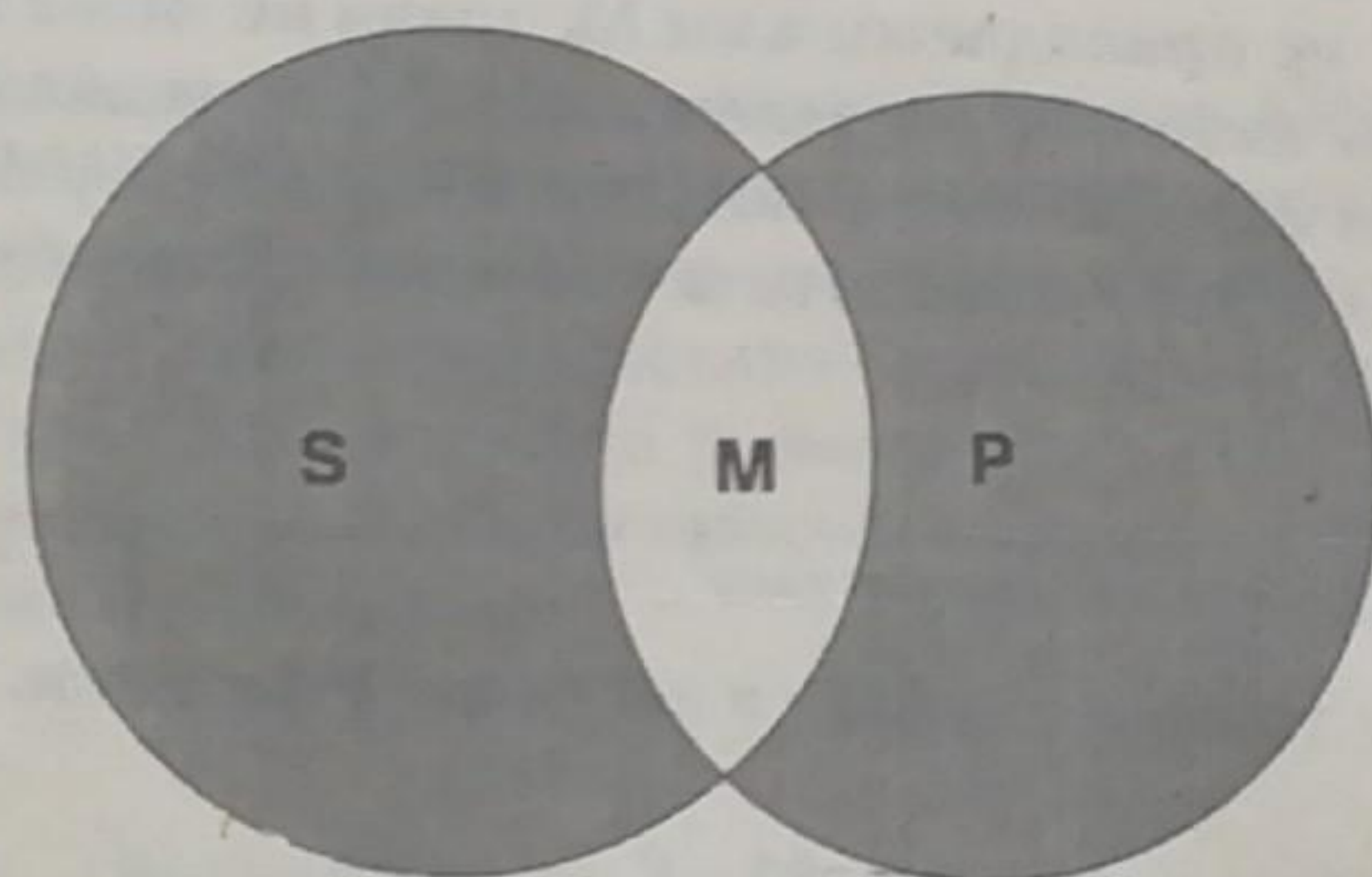

Схема 9

Всички птици снасят яйца.
Всички птици са гръбначни.

Някои гръбначни снасят яйца.

На предмета "всички птици" е присъщ признакът "снасят яйца", да, но също така е присъщ и признакът "гръбначни", тогава на някои от признака "гръбначни" е присъщ признакът "снасят яйца".

Модусите на тази фигура на силлогизма са 6: DARAPTI, DATISI, DISAMIS, FELAPTON, BOCARDO, FERISON.

Остава най-сложната и проблематична четвърта фигура, условията за която са следните - когато голямата предпоставка е А или I, то малката е А или Е, ако една от предпоставките е А или I, то голямата трябва да е А или Е. Изводите могат да бъдат само I, Е, О. При нея средният термин е предикат в голямата и субект в малката предпоставка.

Р - М
М - С

С - Р

Някои логици считат тази фигура изкуствена или равна на първа фигура. Други я считат за измислена от Гален, но Лукасевич доказва, че още Аристотел в "Първа аналитика" е знаел тази фигура и модусите ѝ. Много сложни са умозаклученията по тази фигура и затова отдавна в логическата литература се води дискусия по този въпрос, но нека дадем два примера за силлогизъм, изграден по четвърта фигура.

Всички китове са млекопитаещи.
Нито едно млекопитаещо не е риба.

Нито една риба не е кит.

Четвъртата фигура на силлогизма, както забелязва руският логик Владиславлев, има значение при умозаклучение от средствата към целта. Тази особеност се обяснява с това, че в съжденията, имащи предмет на своите отношения цели и средства, реалната връзка на явленията се представя в обратен ред, затова силлогизмът по четвърта фигура е най-удобен в тези случаи. Например:

За да си добива храна на огромните и оскъдни на растителност долини на севера, еленът трябва да бъде способен да пробяга големи разстояния.

Но преодоляването на големи разстояния изисква силни крака.

Силните крака са нужни на елена, за да си добива храна на север.

Модусите на тази фигура са: BRAMALIP, CAMENES, DIMARIS, FESARO, FRESISON.

Чрез натрупаните дотук знания бихме могли да преминем към ДОКАЗАТЕЛСТВОТО *.

Често се говори - аз доказвам, аз доказах и т.н. спрежения на тази дума, но често основният проблем е, че не се знае същността на доказателството, както и при много други неща говорещият често няма понятие за това, няма обобщението. Знаем, че, за да стигнем до него, трябва мислене, по-точно схващане същностите на явленията.

Какво е доказателство? Това е логически способ, при който се обосновава истинността на дадена мисъл с помощта на факти или други положения, установени по-рано в науката и потвърдени в практиката. Трябва да правим разлика между аксиоми и мисли, установени по-рано в науката и потвърдени в практиката. Аксиомите са, както казахме по-преди очевидни истини, които няма нужда да бъдат доказвани. Докато мислите, установени по-преди в науката, са разсъждения, положения, които също могат да стъпват на очевидности, но просто са били вече установени по-преди, и относно тяхната истинност не се спори. Доказателството се състои от тезис и аргументи.

Тезисът е положение, чиято истинност трябва да се установи. Само верен тезис може да се докаже и само неверен тезис може да се опровергае.

Аргументи - изходни положения, установени по-рано и потвърдени в практиката, от тях логически следва истинността на тезиса.

Методи на доказателството и видове доказателства

Доказателството бива индуктивно, дедуктивно, косвено и условно.

При индуктивното доказателство тезата е общо съждение, а основанията - съждения за отделни факти.

* По А. Бънков, Логика.

Дедуктивно доказателство - когато тезисът е частно съждение, което се подвежда под общо правило. Същността на това доказателство е следната: трябва да се получи съгласието на събеседника за това, че общото правило, под което е даденият частен факт или съждение, е истинно. Когато това е направено, тогава това правило се разпростира и на доказвания тезис. Например, общо правило: Всички метали са електропроводими.

Разсъждение: Ако всички метали са електропроводими, а среброто е метал, то следователно и среброто е електропроводимо.

Пряко доказателство - когато тезисът се извлича от аргументите по правилата на логическия извод.

Косвено доказателство - бива два вида: дизюнктивно /разделително/.

А е или В, или С, или D.

А не е нито С, нито D.

А е В.

Тезисът е един член на разделителното съждение. Опровергават се членовете на разделителното съждение, с изключение на един, който представлява тезисът на заключението.

Примерно:

Триъгълникът е или остроъгълен, или тъпоъгълен, или правоъгълен.

Този триъгълник не е нито тъпоъгълен, нито остроъгълен.

Следователно той е правоъгълен.

Друго косвено доказателство е апagogическото /доказателство от противното/ - заключава се за истинността на тезиса от неистинността на антитезиса. Доказателството от противното се извършва чрез следните разсъждения. Допуска се, че антитезисът е верен. След това от него се извличат следствия. Антитезисът е съждение, което противоречи на тезиса. Ако следствията противоречат на фактите и други установени ис-

тини в науката, то се заключава, че следствията са неверни. От неверността на следствията се заключава за неистинността на антитезата. По-нататък се заключава по закона за изключеното трето

Ако е неистинен антитезисът, който е отрицание на тезиса, то ще бъде истинен тезисът, защото от две противоречиви съждения едното е вярно. Апагогическото доказателство не трябва да се бърка с това, че когато опровергавя тезата на противника в дискусиата, моята теза автоматично ще стане вярна, макар че често изглежда в очите на хората да е така.

Опровержението се извършва по няколко начина.

С факти - когато привеждам факти, които противоречат на тезиса на опонента.

С доказване несъстоятелността на аргументите. Не винаги обаче опроверганите аргументи водят до опровержението на тезиса, защото тезисът може да има основания в други аргументи.

Да си спомним знаменития случай, описан в Библията. Йоан 8:4-9: "И книжниците и фарисеите доведоха при Него една жена, уловена в прелюбодеяство, и като я поставиха наред, казаха Му: Учителю, тая жена беше уловена в самото дело на прелюбодеяство. А Мойсей ни е заповядал в закона да убиваме такива с камъни; Ти, прочее, що казваш за нея? И това казва да Го изпитват, та да имат за какво да Го обвиняват. А Исус се наведе надолу и пишеше с пръст на земята**

Но като постоянстваха да Го питат, изправи се и рече им: Който от вас е безгрешен, нека пръв хвърли камък на нея. И пак се наведе надолу и пишеше с пръст на земята. А те, като чува това, излизаха си един по един, като почнаха от по-старите, и следваха до последните. А Исус остана сам, и жената, де, то си беше, наред."

За своето действие /да приемем, че това е тезис/ книжници-

* Закон за изключеното трето /tertio non datur/ - един от основните закони на логиката, при който от две противоречащи си изказвания едното е непременно истинно, или между противоречащи си изказвания няма нищо средно. Третото е изключено.

** Пише техните грехове. Е. Вайт, Животът на Исус.

те и фарисеите дават аргумента, че така им е заповядал Мойсей в закона. Но Исус опровергава техния аргумент, като им казва, че само този, който е безгрешен, може да съди. Не може да има покварени съдии, които сами са престъпници, които трябва да бъдат наказани, а да искат да въздават право.

Друг метод на опровержение е чрез привеждане до абсурд - *reductio in absurdo*. Заключава се в следното. Временно се допуска, че опровергаваният тезис е истинен, оттук от него се вадят следствия. Доколкото следствията, произтичащи от него, се оказват противоречащи на действителността, се прави заключение, че и тезисът е лъжлив. Така много хора вярват в зодии, в хороскопи, в безсмъртието на душата и в други нелепости, без въобще да ги е грижа за това, какви абсурди произтичат от това. Примерно, един страшно объркващ въпрос за привърженика на идеята за безсмъртието на душата е, дали човек мисли с мозъка си.

Ако отговори с "не", се привежда до абсурд с хилядите примери за психични отклонения заради нарушения в мозъка. Ако отговори с "да", то тогава се привежда до абсурд с факта, че след смъртта мозъкът изгнива, значи няма и мислене. А щом няма мислене, каква "разумна и безсмъртна" душа може да има?

Отново бих искал да отворим страниците на Платоновия диалог "Големия Хипий" и да проследим едно Сократово опровержение чрез *reductio in absurdo*. Тук Хипий прави втори опит да определи това, що е красиво, след неуспешния първи опит, където той каза, че красивото, това е красиво момиче. Тук той казва, че това е златото.

Хипий: Естествено, ще се съгласим, че е нещо красиво, но при условие, че подхожда.

Сократ: А когато не подхожда, нещо грозно ли е? Да се съглася ли, или не?

Х.: Щом не подхожда, съгласи се.

С.: Дали подхожда на красивата делва, за която стана ду-

* Според думите на моя приятел Михаил Луканов "под безсмъртие на душата следва да се разбира вярата на душата в безсмъртието".

ма преди малко, когато някой вари в нея красива каша, златна лъжица или смокинова?

Х.: Херакле! Какъв е този човек, за когото говориш, Сократе? Няма ли да ми кажеш кой е?

С.: Не би се сетил, ако ти кажа името му*.

Х.: Но и така се сещам, че е някой невежа.

С.: Много досаден човек е, Хипий. Но все пак, какво да отговорим? Коя от двете лъжици подхожда на делвата и на кашата? Ясно - смокиновата. Защото придава на кашата по-приятен дъх, освен това, друже, няма опасност да ни се счупи делвата, да угасне огънят и тия, дето чакат да се угостят, да бъдат лишени от тъй вкусната гозба. А златната лъжица може да причини всичко това. Затова мисля да кажем, че повече подхожда смокиновата, не златната.

Х.: Повече подхожда.

С.: Ако смокиновата лъжица повече подхожда от златната, ще каже човекът, тя няма ли да бъде и по-красива, след като ти, Сократе, се съгласи, че подхождащото е по-красиво от неподхождащото?

Тук вече тезисът, че красивото е златното, е доведен до абсурд, и то с ирония.

Друг метод на опровержение е чрез опровержение на демонстрацията /формата на доказателството/.

Съществуват правила за доказателството и те могат да се разпределят за трите части на доказателството - за тезиса, за аргументите и за демонстрацията - формата на доказателството.

Правила за тезиса

Тезисът трябва да бъде строго определено съждение. В Индия е имало практиката преди започване на спор да се уточнява тезисът, и то по доста интересен начин. Първо защитникът на тезата я излага, след това опонентът я повтаря и обяснява как я е разбрал и единствено след като защитникът на тезата се увери, че той е разбрал тезата, започва дискусията.

* В този диалог Сократ нарочно въвежда трети, измислен персонаж.

В хода на доказателството и опровержението тезисът трябва да бъде твърдествен на себе си или да не се изменя. Тезисът не трябва да съдържа в себе си логическо противоречие. Тезисът не трябва да противоречи на съждения, изказани по-рано от нас.

Тезисът трябва да се обоснове с факти. Тезисът не трябва да бъде очевидно съждение, защото то е достоверно само по себе си и не се нуждае от доказателство. Тезисът трябва да произтича по логическа необходимост от основанията /аргументите/.

Правила за аргументите

Аргументите трябва да бъдат истинни положения. Не може невярно съждение да бъде аргумент, основание. Оттук всичко може да е логично, но щом като е построено на грешна основа, цялото рухва.

Комичен е онзи пример с лудия, който се мисли за Кирил и Методий едновременно и иска заради това да му се дава двойна порция, за да могат да се хранят и Кирил, и Методий. Логично е, че щом са двама, и порцията трябва да е за двама, но основаниято е погрешно. Не може да се привеждат аргументи, които сами се нуждаят от доказване.

Аргументите трябва да бъдат достатъчно /необходимо/ основание за тезиса. Не всяко истинно съждение може да бъде аргумент. Може да стане, ако представлява достатъчно основание за истинността на определен тезис, ако тезисът може да се схване като извод от аргумента.

Дадена истина става аргумент, ако отношението между нея и тезиса е както отношение между основание и следствие, т. е. трябва да има логическа връзка между тезиса и аргументите.

Аргументите трябва да бъдат положения, истинността на които е доказана независимо от тезиса. Не може да доказвам тезиса с аргументите, които се доказват пък с тезиса. Става порочен кръг /CIRCULUS VITUOSIS/. Например:

Марксизмът е верен, понеже е проверен в практиката.

А е проверен в практиката, защото е верен.

Аргументите черпят своето основание от тезиса.

В теологията онтологическото доказателство /гр. онтос - съ-

существоващо/ за Бога е създадено от Анселм Кентърбърийски, който е поддържал, че в понятието "Бог" се подразбира неговото съществуване.

"Бог съществува, защото имаме понятие за Него.

А имаме понятие за Него, защото Бог съществува."

Значи А се доказва с В, а В с А.

Грешките могат да бъдат няколко:

I. Когато тезисът не произтича от основанието /NON SEQUITUR/.

Кондаков в "Логический словарь" дава следното обяснение - логическа грешка в доказателството, породена от нарушаване закона за достатъчното основание в процеса на доказване.

Същността на тази грешка се заключава в това, че в потвърждение на тезиса се представят доводи, сами по себе си верни, но които не се явяват достатъчно основание за тезиса и затова не доказват повдигнатия тезис.

С други думи, положението, което трябва да се докаже, не следва, не произтича от доводите, приведени в негово потвърждение.

Така при доказване на истинността на съждението, че Земята е кълбовидна, се привеждат следните доводи:

1. При приближаването на кораба към брега първо се показват от хоризонта върховете на мачтите, а след това корпусът.

2. След залеза на слънцето неговите лъчи продължават да осветяват покривите на високите здания, върховете на планините и облаците, по-късно само върховете на планините и облаците, а още по-късно само облаците.

Но от тези доводи съвършено не следва, че Земята е с кълбовидна форма. Дадените аргументи не обосновават тезиса. Те доказват само кривината на пространството, затвореността на формата, изолираността на нашата планета в пространството. Истинността на тезиса за кълбовидната форма на Земята се доказва с други доводи, а именно :

1. На всяко място на Земята хоризонтът е окръжност и отдалечеността на хоризонта навсякъде е еднаква.

2. По време на лунно затъмнение сянката на Земята, която пада на Луната, винаги има кръгли очертания, а кръгла сянка

ка може да има при всяко положение само кълбото.

От тези аргументи вече действително произтича истинността на съждението за кълбовидната форма на Земята.

Друга грешка е прибързаното обобщение. Това е вид индуктивно доказателство, което се опира върху недостатъчни факти или не се държи сметка за случаи, които противоречат на тезиса. Нека си припомним примера с негрите от Централна Африка, които са обобщили набързо, че всички хора са черни, след като познават само черните.

Учетворяване на средния термин е също грешка в доказателството. Средният термин се взема в двойк смисъл. Примерът със златото:

Златото е метал.

Сърцето му е от злато.

Сърцето му е от метал.

Преход от казаното в относителен смисъл към казаното в безусловен смисъл.

Примерно:

"От СПИН се умира" - то е казано в относителен смисъл, тъй като самият вирус на СПИН не е причина за смъртта, той само блокира имунната система и оттук човек става беззащитен и умира от най-слабия вирус, който го атакува. Така че не е вярно в абсолютен смисъл, че от СПИН се умира.

Отъждествяване на последователността на фактите във времето с причинната връзка на тези факти /лат. POST HOC, ERGO PROPTER HOC/. Джеймс Алкок ни дава следното обяснение в своята книга "Парапсихологията - наука или магия"*:

"Непосредствената времева последователност, резултат от случайното, съвместно настъпване на две несвързани помежду си събития, може би е породила повече вярвания в силата

* Дж. Алкок, Парапсихологията - наука или магия, С., НИ, 1986, стр. 194, 196.

на паранормалните явления, отколкото който и да било друг изолиран фактор. Мислим за някого и миг по-късно той се обаждат по телефона. "Чувстваме", че някой ни гледа, и това се потвърждава, когато се обърнем. Ако не ни удовлетворява обяснението за "съвпадение", представата за телепатия може би ще прозвучи по-убедително. Да вземем например сънищата - милиони хора сънуват във всеки даден момент. Ако по случайност близкият или приятелят почине на другия ден или в следващите дни, за повечето хора, преживели подобен сън, би било трудно да отдадат случилото се на просто съвпадение. На първо място това е логическата грешка *Post hoc ergo propter hoc* - след факта, следователно поради факта. Ром илюстрира този проблем със случая на телефонното позвъняване в момента, когато сме в банята. Твърдението "телефонът звъни винаги, когато сме в банята" не може - и с това са съгласни повечето хора - да бъде преформулирано във вида: "телефонът звъни винаги, защото съм в банята". /Ром цитира, без да назовава известен парапсихолог, който твърди, че, влизайки в банята, посредством своята психоенергия хората може би подсъзнателно карат другите да им позвънят по телефона./ И все пак хората често допускат подобна грешка, когато става дума за други явления. "Мислех за нея точно преди тя да се обади" се превръща в "тя се обади, защото мислех за нея" или в "аз помислих за нея, защото в този момент тя е набирала моя номер".

Отъждествяване на признак, присъщ на отделни предмети и явления, с всеобщ признак, присъщ на всички видове от един клас. Бит.3:1-3 "Истина ли казва Бог да не ядете от кое да било дърво в градината?"

Признакът "забраненост" е пренесен от забраненото дърво към всички дървета в градината.

Джон Лок в "Опит върху човешкия разум" *.

Това ни дава няколко вида аргументи, от които три са неправилни, некоректни, а четвъртият вид е правилен.

"Заслужава си да помислим малко за четирите вида доводи, с които хората си служат обикновено в своите разсъждения с

* Дж. Лок, цит. съч., стр. 985 - 986.

другите, за да ги накарат да се съгласят с тях или поне да им внушат такава почит към себе си, че да ги накарат да мълчат и да не им възразяват."

I. ARGUMENTUM AD VERECUNDIAM /аргумент към скромността/

Първо, на първо място се привеждат мнения на хора, чиито способности, ерудиция, високо положение, власт, която им е дадена, или някаква друга причина е създавала и според общата оценка е затвърдила тяхната репутация и заедно с нея и известен авторитет. Когато у хората се е създавало мнение за достойнството на някого, смята се за нарушение на скромността, ако другите накърняват това достойнство по някакъв начин и поставят под съмнение авторитета на тоя, който го има. Обикновено се порицава като признак на много голяма гордост това, някой да не се подчинява охотно на съждението на автори, които са добили признание, когато това съждение се приема от другите с уважение и без никакви възражения. И за безочливост се смята това, някой да изтъква своето мнение и да го защитава от общоприети, останали от едно време, тенденции или пък да противопоставя своето мнение на някой учен и писател, който е добил известност по друг начин. Хората, които поддържат своите мнения с авторитети от тоя вид, мислят, че каузата им трябва да спечели поради това, и са готови да обвинят в безсрамие всекиго, който се опълчва срещу тях.

II. ARGUMENTUM AD IGNORANTIAM /аргумент към незнанието/

Друго средство, до което хората обикновено прибегват, за да убедят другите и да ги накарат да се подчинят и да приемат мнението, за което се спори, е това от противника да се поиска да признае това, което се привежда като доказателство, или да излезе с нещо по-убедително. /Така съществува следният случай. Дидро и Ойлер били в Санкт Петербург при Екатерина II. Дидро бил атеист, а Ойлер вярващ човек. Ойлер предложил да докаже пред императрицата и пред Дидро съществуването на Бога. Императрицата се съгласила, Дидро също. Ойлер знаел, че Дидро няма никакви познания по математика. Започнал: А на квадрат минус В на квадрат е равно на А минус В, умножено на А плюс В, следователно Бог съществува. Дидро се объркал,

смутил се и скоро поискал да се върне във Франция - Р. М./

III. ARGUMENTUM AD HOMINEM /аргумент към човека/

Третият начин се състои в това, да поставиш на тясно някого с неговите собствени принципи или признания. /Например не мога да оборя аргументите му и започвам: Вие сигурно от завист говорите така. Или още по-грубо: Абе не се ли виждаш, че нямаш никакво свястно образование, ами си тръгнал да спориш с мен? Или цитираният диалог от Дж. Бруно: Започнете да разсъждавате, Филотей, защото ми доставя удоволствие да слушам вашите басни или фантазии. - Р.М./

IV. ARGUMENTUM AD JUDICIUM /аргумент към съждението/, което изучавахме досега.

МЕТОДИ

Метод /гр./ е избраният начин за усвояване на нещо. Огромното му значение за науката и практиката в наше време ни принуждава да достигнем до по-голямо познание относно неговата същност и видове. Всяко разумно действие се подчинява на някакъв метод. Правилна представа за изучавания обект може да бъде получена единствено при правилен подход към него. Ф. Бейкън сравнява метода със светилник, осветяващ пътя в тъмнината. Даже и куцийт, който ходи по осветената пътека, изпреварва този, който не бяга по нея. Каквито и да са методите ни, те трябва да бъдат адекватни, съотнесими към изучаваното явление. Така е и в историята, и във физиката, и в биологията, и във всяка друга наука. Ако съдим за една историческа епоха с мерките на друга, се получава неразбиране. Не можем също да мерим точностите с метър и височината с литър, всеки предмет си има своя адекватен метод на изследване, своя адекватна мярка. В Библията четем следните забележителни стихове по този въпрос. Мат. 9:16-17 "Никой не кърпи вехта дреха с нов плат, защото това, което трябваше да я запълни, отдира от дрехата и съдраното става по-лошо. Нито налива ново вино в стари мехове, инак меховете се спукват, виното изтича и меховете се изхабяват. Но наливат ново вино в нови мехове, та и двете се запазват."

Бащата на методологията /науката за метода/ Хегел ни казва следното:

"Относно метода може да се наблюдава само начин на познание и той действително има стойност на такъв."

"Методът е собственото познание на самия предмет. Абсолютният метод взема определенията си от самия предмет, тъй като самият метод е иманентен /себеприсъщ - Р.М./ принцип и душа на предмета."

"Методът не е нищо друго, освен строежът на цялото, издигнат в неговата чиста същност."

* Хегел, История на философията том 1, 2 изд. НИ - София 1982 стр. 127, 128.

Методите се класифицират на всеобщи, частни и особени. Всеобщите методи се отнасят за всички науки, частните са методите на частните науки, а особените методи имат по-широк спектър на действие.

Всеобщи методи:

1. Диалектичен
2. Аналитичният метод на Имануел Кант
3. Позитивистичен метод

Диалектичен метод^{*}

В древна Гърция означава изкуство на убеждението. Нека цитирам Платоновия диалог "Кратил"^{**}:

Сократ: А този, който знае да задава въпроси и да дава отговори, другояче ли го наричаш, или диалектик?

Хермоген: Не, само така.

Метод за сблъсък на взаимно противоположни становища и метод за търсене на истината /оттук идва поговорката "В спора се ражда истината" - естествено, истината не зависи от въображението на личността, а може само да се достигне, но не и да се измисли^{***}. Средновековната схоластика силно запазва диалектиката.

Като съвременен метод диалектиката се оформя през XIX в. в трудовете на Хегел, Маркс и Енгелс. Диалектическите закони са три: закон за преминаване на количествените изменения в качествени - обяснява как, по какъв начин става движението и развитието. Този всеобщ закон констатира, че натрупването на незабележими, постепенни количествени изменения в определен за всеки отделен процес момент по необходимост довежда до съществени коренни качествени изменения. Примерно нагряването на оловото в един момент води до

* от гр. език диалектика - дия и лектика - следвам думите, разговарям.

** Платон, Цит.съч., II том, стр. 276.

*** Наскоро излязлата книга на Хонорий Августодунски илюстрира този факт красноречиво.

това, че то става течно. За целите на нашата разработка бих дал и следния пример: Казахме, че мисленето е процес на решаване на нов проблем на базата на представи, понятия и компативност. Когато натрупам достатъчно много представи и понятия, то те се структурират от съзнанието и стават някакъв порядък, някакъв стандарт, който е изграден от тях. Значи на базата на представите, но количественото им натрупване, се постига нещо качествено ново - стандарт. Ако трябва да завършим мисълта за стандарта и представите, то следва да отбележа, че този стандарт от своя страна играе организираща роля не само за наличните представи, от които е изграден, а и за постъпващите нови представи. Оттук новите представи също дават своя принос за изграждане на стандарта, който се променя, но вече е изграден. Това е диалектичен процес.

Друг диалектичен закон е законът за отрицание на отрицанието. За първи път е формулиран от Хегел. Законът за отрицание на отрицанието изразява приемствеността, връзката на новото със старото, повтарянето във висшия стадий на развитие на някои свойства на низшия стадий, обосновава прогресивния характер на развитието. В диалектиката категорията отрицание означава превръщане на един предмет в друг при едновременното унищожаване на първия. Но отрицание на отрицанието е такова унищожение, което разкрива простор за по-нататъшно развитие и се явява като момент на връзка със запазване на цялото положително съдържание на изминалите стадии. Диалектическото отрицание се поражда от вътрешните закономерности на явлениято, то се проявява като самоотрицание. Пример: Кълнът е отрицание на семето, но силите, които са го породили, са в семето, поникналата пшеница е отрицание на кълна и т. н., класът е отрицание на поникналото. Развитието е налице, като отрицание на отрицанието. Само развитието на обекта се предизвиква от вътрешните му противоположности. И тук е мястото да обърнем внимание на третия основен диалектически закон - единство и борба на противоположностите. Всеобщ закон на действителността и на нейното познаване, на човешкото мислене, който изразява същността, ядрото на диалектиката. Всеки обект съдържа в себе си противоположности, например въртенето - центробежна и центростремителна сила. Под противоположности диалектиката разбира такива страни, които се намират в нераз-

късваемо единство, изключват се взаимно, при това не само в различни отношения, но и в едно и също, т. е. взаимопроникват се. Единството на противоположностите е временно, а борбата на противоположностите е абсолютна. Този закон обяснява обективния вътрешен източник на всяко движение, без да прибегва до каквито и да е странични сили, позволява да се разбере движението като саморазвитие.

ТРАНСЦЕНДАЛНАТА* аналитика на Кант е друг всеобщ метод

Цитирам ви отново забележителния труд на Кант "Критика на чистия разум":

"Тази аналитика е разлаганетчои на цялост ни апорно /*apriori* - преди опита - Р.М./ познание на елементите на чистото познание на разсъдъка. Тук е важно следното: че понятията са чисти, а не емпирични, че принадлежат не към нагледа и сетивността, а към мисленето и разсъдъка. Под аналитика на понятията не разбирам тяхната анализа или обикновения начин на работа във философските изследвания - понятия, които се предлагат да се разлагат и изясняват според съдържанието си, а все още малко опитваното разлагане на самата способност на разсъдъка, за да се изследва възможността на априорните понятия, като потърсим тези понятия единствено в разсъдъка, като място на техния произход, и като анализираме неговата чиста употреба изобщо, защото това е характерната задача на една трансцендентална философия, останалото е логическо изследване на понятията във философията изобщо."

"Всички нагледи са екстензивни величини - екстензивна величина е тази, при която елементите дават представата за ця-

* трансцендентален - който се намира извън опита, знанието и съзнанието. За Кант това е *das Ding an sich* - нещото в себе си.

** Кант, "Критика на чистия разум", стр. 139 - 140. (Тази книга е била обявена за непрочитаема, като много сложна и неразбираема от съвременните му философи).

лото." Примерно ние не можем да видим Луната и Земята едновременно, когато Луната е в зенита си, ние ги възприемаме последователно, но имаме усещането за едновременност. Всяко наше знание, казва Кант, започва от сетивата, преминава оттук към разсъдъка и свършва в разума, над който не се намира нищо по-висше в човека, за да обработва материята на нагледа и да я поставя до висшето единство на мисленето. Кулминацията на Кантовата трансцендентална аналитика са неговите антиномии*.

Нека цитираме неговия труд "Пролегомени".**.

"Тази антиномия, която не е измислена произволно, а има основанията си в природата на човешкия разум, следователно е неизбежна и никога незавършваща, съдържа следните тези и антитези:

1 теза - Светът с оглед на времето и пространството има начало /граница/.

Антитеза - Светът с оглед на времето и пространството е безкраен.

2 теза - Всичко в света се състои от простото.

Антитеза - няма нищо просто, а всичко е сложно.

3 теза - В света има причини чрез свобода /случайност - Р.М./.

Антитеза - Няма свобода, а всичко е природа /необходимост - Р.М./.

4 теза - В редиците на причините на света има някаква необходима същност /предопределеност - Р.М./.

Антитеза - В тази редица няма нищо необходимо, а в нея всичко е случайно /свободна воля - Р.М./.

Тук е най-странният феномен на човешкия разум, за който иначе не може да се посочи никакъв пример в която и да е друга негова употреба. Ако, както става обикновено, мислим за явленията на сетивния свят като за неща сами по себе си, ако приемем основните положения на свързването им за основни

* Антиномия /гр. противоречие в закон/ - противоречие между две взаимно изключващи се положения или два принципа, които еднакво убедително могат да се доказват по логичен път.

** Пролегомени, НИ, 1969 г, стр. 148.

положения, които важат общо за неща сами по себе си, а не само за опита, което е също така обикновено, дори неизбежно, без нашата критика, тогава се явява един неподозиран конфликт, който не може никога да се отстрани по обикновения догматичен път, тъй като както тезата, така и антитезата могат да се докажат с еднакво очевидни, ясни и непреодолими доказателства - защото за правилността на всички тези доказателства отговарям - и така разумът изпада в раздвоение със самия себе си; едно състояние, което прави скептика да ликува, но което трябва да накара критичния философ да се обезпокои. Защото как бихме искали да установим чрез опит дали светът е съществувал вечно, или има начало, дали материята е делима до безкрайност, или се състои от прости части? Такива понятия не могат да се дадат в никой, дори и във възможно най-големия опит, следователно с този пробен камък не може да се открие неправилността на утвърдителното или отрицателното съждение /тезата или антитезата/. "Кант е писал аргументите на едната теза в лявата страна на книгата, а аргументите на антитезата в дясната, искал е да внуши едновременност. След като в даден спор не остава никакво средство, остава да се убедят спорещите страни, че спорят за нищо. Представя се темата на спора като една илюзия, която не можем да намерим никъде. След като се реши, че тезата е илюзия то въпросът отпада*.

С това се поощрява свободата да се избират аргументи, а не да се подкрепя скептицизмът. Спорът трябва да се предизвика по-бързо, но не за да се реши в полза на някоя отделна страна, а за да се изследва дали предметът на спора не е само илюзия, към която всеки напразно се домогва. Бих искал да ви дам една антиномия и от естетиката. Кант казва така:

ТЕЗА - Създението на вкуса не се основава на понятия, защото в противен случай бихме могли да го решаваме чрез доказателства.

* Да си спомним цитираното от Шопенхауер относно тезата, че сетивата ни лъжат. Нито една от страните не може да докаже правотата си и затова той сравнява привържениците на тезата, че сетивата не дават достоверна информация, със затворена в крепостта си армия.

АНТИТЕЗА - Създението на вкуса се основава на понятия, иначе не бихме могли да спорим.

ПОЗИТИВИЗМЪТ *е следващият всеобщ метод.*

Като всеобщ метод е разработен от Сен Симон, Огюст Конт. В труда на Лудвиг Витгенщайн "Логико - философски трактат" виждаме разкрити неговите схващания. Характерна негова теза е, че науката, това е само знанието за факта. Философията се низвергва.

Както казва Бертран Ръсел: "Наука е това, което знаем, а философия това, което не знаем."

Факт за позитивистите е това, което се доказва чрез експеримент. Всичко, което предхожда или следва експеримента, не е наука. Това прилича много на библейското правило /МАТ. 5:37/: "Но вашето говорене да бъде: Да, да и не, не, а каквото е повече, е от лукавия. "Но нека цитираме самия Витгенщайн*:

"Истинността на съобщенията тук мисли ми изглежда неопровержима и окончателна. Следователно аз съм на мнение, че съм решил окончателно проблема.

Светът е всичко, което е налице. Светът е съвкупността от фактите, а не от нещата. Светът е определен чрез фактите и чрез това, че е всички факти. Защото съвкупността от фактите определя какво е налице. Фактите в логическото пространство са светът. Светът се разпада на факти."

За което не може да се говори, трябва да се мълчи.

Частни методи в настоящата разработка няма да изследваме, бих искал да се спра на **ОСОБЕНИТЕ МЕТОДИ**. Те биват:

* Витгенщайн, Избрани съчинения, Логико-философски трактат, НИ, София, 1988 г., стр. 51.

ЛОГИЧЕСКИ *

Нека разгледаме няколко логически индуктивни метода.

МЕТОД НА СХОДСТВОТО. Ако различни случаи на едно и също явление имат общо само едно условие или единство от факти, то това единство е причина за това явление. Така Ломоносов е открил, че механическото движение е причина за топлината. Наблюдавал е няколко случая - триене на ръцете, удари с огниво върху кремъка, и т.н. Общото в тези случаи е, че има механично движение.

Причината за разпространение на маларията е била открита по същия метод - открили са, че е там, където има блата и комари. Ако обозначим явлението, на което търсим причината, с "а", а неговата причина с А, то бихме направили следната формула:

А В С - а

А D E - а

А F G - а

Виждаме, че причина за а не може да бъде ВС, DE, FG, защото те се менят. Няма ги в случаите, когато го има а, а А остава постоянно във всички случаи. Следва да отбележим, че това е непълна индукция и не дава достоверно познание, нуждаем се от дедукция.

МЕТОД НА РАЗЛИКАТА

Нека си представим, че имаме два случая, които по всичко са сходни, но се различават по наличието и липсата на явлението, което искаме да изучим. Тогава всяко предходно явление, при премахването на което изчезва и изучаваното явление, е причина или условие за това явление. *Например:*

Неравномерното падане на хартия и желязно топче с еднак-

* По А. Бънков, Логика.

ва тежест във въздушна среда се премахва, когато са в безвъздушна /прим. - стъклена тръба с изтеглен въздух/- там те падат равномерно. Тогава, заключаваме по този индуктивен метод, причина за неравномерното падане се явява наличието на въздух. Следва да се отбележи, че при метода на разликата си служим с експеримент, докато при метода на сходството само с наблюдение.

МЕТОД НА ОСТАТЪЦИТЕ

Ако отделим от явлението тези негови части, причините на които знаем от предишните наши индукции, то причина за явлението е остатъкът от предшестващите части или условие. Откриването на планетата Нептун е станало именно по този метод. Астрономите дълго време са наблюдавали, че движението на Уран не съвпада с тяхното изчисление, тази планета прави известно отклонение от това, което показват астрономическите изследвания. Влиянието на известните дотогава планети е било недостатъчно да обясни отклонението на Уран. Това обстоятелство е накарало астрономите да допуснат, че отклонението или смущението на Уран се дължи на друга, още неоткрита дотогава планета. Тази именно планета бъркала сметките на астрономите. Леверие, а отделно от него Адамс, определили мястото на тази планета. Касае се за планетата Нептун. По указанията на Леверие през 1846 г. Хале е открил с телескопа на същото място новата планета, която впоследствие е била наречена Нептун. Схемата на този метод е следната:

ABC - авс

AB - ав

C - с

Значи това, което остава, е причината за търсеното явление.

Метод на съпътстващите изменения.

Прилага се тогава, когато условието или причината не могат да се разделят едно от друго.

Примерно, ако не можем да отделим температурата на дадено тяло, за да видим на кои действия тя е причина, ние можем да предизвикаме изменения в нея. Това значи, че можем да увеличим или намалим температурата на телата и да наблюдаваме какви действия ще настъпят - да речем свиване или разширяване обема на телата, което значи, че те са в причинна връзка. Ако видоизменението в предхождащото условие А всякога се придружава с изменение в следващото условие а, това значи, че между тях има причинна връзка. При това другите В и С остават неизменни. Схемата на този метод е:

A B C - a

A1 B C - a1

A2 B C - a2

А е причина на а.

Да съдим за причината от следствието е възможно само тогава, когато една причина има едно следствие, ако следствията могат да ни доведат различни причини, то не можем да разберем коя е причината, ако изследваме само и изключително следствието.

Например в древния свят се е считало, че този, който е болен, беден, недъгав, е поразен от Бога, защото е грешник. Значи за тях причината е Божието неодобрение поради греха, а следствието - болести, бедност и т.н. В една забележителна книга на Свещеното Писание, Йов, ние обаче намираме явно опровержение на тази мнима причинно-следствена връзка. Приятелите на Йов, които идват да го утешат, го карат да се покае, сякаш е грешник, докато той е живял чист, морален живот. За нещастията, които са го сполетели, те виждат причината единствено в неговите "престъпления". Това щеше да бъде вярно, ако наистина следствието болести и мъки има единствена причина неморален живот. Но това не е така. Йов дори дава примери, когато хора с неморално поведение благоденстват много повече от другите.

ЕВРИСТИЧНИ МЕТОДИ

Специални методи за намиране на решение, откривателски методи.

Първият метод за намиране на решение има 4 фази: инкубация, фрустрация, илюминация и верификация.

Инкубация - първи етап, през който проблемът се усвоява, прави се свой.

Фрустрация - втори етап, през който настъпва страх и отчаяване от проблема.

Илюминация /осветяване/ - намиране на решение.

Верификация - проверка за истинност.

Критичната граница е между фрустрацията и илюминацията. Тук се забелязва т.нар. аха-ефект. Всички гореизброени фази могат да отсъстват с изключение на илюминацията.

Метод на проба и грешка /англ. trial and error/

Метод на Торндайк, въведен през 1898 г., универсален евристичен метод, в основата на всяка дейност. Даже детето, когато иска да направи нещо, пробва и когато сгреша, прилага друг вариант.

Метод на Автоний

Това е метод на аналогии спрямо природата. Формулиран през III век. Днес има наука за този предмет, наречена бионика. В Пр.6:6 четем следното: "Иди при мравката, о, ленивце, размишлявай за постъпките ѝ и бъди мъдър."

Метод на чуждото действие.

Прави се допитване до широк кръг хора относно даден проблем и се взема решение като резултат от това допитване. Допитването може да бъде до специалисти и до неспециалисти. Обикновено специалистите са силно ограничени, защото имат определени, затвърдени вече представи и трудно се освобождават от тях, докато за неспециалиста този въпрос не стои, той смело дава ново предложение. Единственото, което е забранено в допитването, е опровергаването и противоречието, защото по този начин се блокира изобретателността, от страх да не се сбърка.

НЯКОИ ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ НА СПОРА

След като сме разгледали някои основни логически предмети и методи, мисля, че сме подготвени да преминем във втората област на настоящото разглеждане - спора.

Под спор следва да разбираме доказване истинността на нещо, в хода на което всяка страна отстоява своето разбиране за обсъждания въпрос и опровергава мнението на противника. Без да доказваме истинността на своето становище и да опровергаваме чуждото, спор няма. /*Neque enim disputare sine reprehensivae potest* - тъй като няма спор без опровергаване - Цицерон/. Всеки спор включва в себе си следните елементи: тезис, истинността на който трябва да се докаже в спора, доводи или аргументи, аргументация - т.е. умение така да се свържат доводите с тезата, че тази връзка логически да принуди да се признае истинността на тезиса, и умението да се намират пропуски в тезиса, аргументите и аргументацията в противната страна.

Някои правила относно тезиса, аргументите и аргументацията.

В своята лекция "Основи на полемиката и спора" проф. Куницин ни дава следните съвети:

"Когато встъпваме в спор, трябва да се откажем от призови да вярват на думите ни, да се заклеваме и т.н. За да е правилно мисленето, то трябва да е определено, последователно /мислите трябва да следват своя порядък и да произтичат една от друга/, да е обосновано и непротиворечиво."

Трябва да задаваме винаги въпроса: Откъде идва информа-

* Донка Александрова, Лекции по реторика, С., 1978, Университетско Донка Александрова, Лекции по реторика, С., 1978, Университетско.

цията и дали източникът може да бъде приемлив. Ако не задаваме този въпрос, има опасност да бъдем подвеждани. При самото му задаване много хора се стъписват, понеже не са свикнали да ги питат за това. Платоновите диалози наистина са извор на голямо знание и когато говорим за спора, не бихме могли да не се обърнем към тях. В споменатия вече диалог "Алкивиад".

Сократ задава следния въпрос на Алкивиад:

"Как се е получило тъй, мили ми Алкивиаде? Не си ли забелязал, че не знаеш това, или напротив, аз не съм забелязал, че си го изучавал, че си посещавал учител, който те е учил да различаваш справедливото, несправедливото от техните степени? Кой е този учител? Кажете ми име, препоръчай ме, та и двамата да го посещаваме."

Алкивиад: Подиграваш ли ми се, Сократе?

С.: Ни най-малко. Кълна се в божеството, покровител на дружбата, която ни свързва и в която едва ли бих си позволил да се кълна лъжливо. Ако имаш такъв учител, кажи кой е.

А.: Ами ако нямам? Не можеш ли да предположиш, че по друг начин съм се сдобил със знание за справедливото и несправедливото?

С.: Да, ако си способен да откриеш такъв начин.

А.: Не ме ли смяташ за способен?

С.: И то за много способен, стига само да се заемеш да търсиш.

А.: А не смяташ ли, че мога да се заема?

С.: Смятам, но при условие, че осъзнаеш непознанието си.

Значи има два източника на информация и Сократ иска да научи откъде Алкивиад се е сдобил със знание за справедливото и несправедливото. Първият е чрез научаване отвън - "Кои са твоите учители?", а вторият - чрез самостоятелно изследване - "И то за много способен, стига само да се заемеш да търсиш".

Освен този важен и съществен въпрос трябва да се има

* Платон, Цит. съч., I том, стр. 200.

предвид и яснотата на думите. Много хора говорят по инерция, както са чули да се употребяват думите, без да имат понятиято. Нека отново прочетем пасаж от книгата на Лок "Опит върху човешкия разум":

1. "Хората възприемат идеите, които виждат, че се употребяват от тия, които ги заобикалят, и за да не изглежда, че не знаят какво значат, си служат с тях уверено, без да си блъскат главата да разберат дали те имат някакво определено значение. По тоя начин, освен че им е по-лесно, те добиват и това предимство, че ако са рядко прави при такива разсъждения, те също така рядко могат да бъдат убедени от другите, че не са прави. Да се мъчиш да извадиш от заблуждение тия хора, у които няма установени схващания, е все едно да отнемеш жилището на скитник, който е без постоянно местожителство. Мисля, че това е тъкмо така."

Често пъти преднамерено се замъгляват думите, за да могат да прикрият незнание или умисъл. "Най-много се е отличила в това отношение перипатетичната философия, макар и други школи да не са били съвсем чисти от това. Между тях надали има такива, които да не са се натъквали на трудности /такова е несъвършенството на човешкото познание/ и да не са искали да прикрият тия трудности с неясни термини и с объркване на значенията на думите, което като мъгла пред очите да не позволява на хората да открият слабите им страни." Лок добавя:

"Мисля, че мога да кажа поне това, че на света би имало много по-малко спорове, ако думите се вземаха за това, което са, именно само за знаци на нашите идеи, а НЕ НА САМИТЕ НЕЩА. Когато разискваме за "материя" или някой друг подобен термин, всъщност ние разискваме само за това, дали самата идея, която изразяваме с тоя звук, отговаря на нещо, което съществува наистина в природата, или не. И ако хората казваха какви идеи означават с думите, с които си служат, нямаше да има и половината от тая неяснота и тия шумни спорове, които се повдигат сега при търсене и защита на истина-

* Цит. съч., стр. 691.

** Цит. съч., стр. 701.

та."

Много пъти сме свидетели на това, как хората спорят за нещо, без да са уточнили основните си понятия, и когато ги уточнят, те спират да спорят, защото често се разбира, че са имали предвид едно и също нещо. Лок казва, че това крепи заблудите и е много трудно използваните по традиция неясноти да бъдат коригирани. "Мъчна работа ще бъде да се убеди някой, че думите, с които си служи баща му или учителят му, или спорийският свещеник, или някой друг такъв почтен учен човек, не означават нищо, което съществува реално в природата." Затова трябва винаги да се пита какво се разбира под определена дума. Но често лъжливият морал и лицемерието, които дават една дистанция, спомагат за злоупотребата с думи. Ако искаме да изучим истината и да можем да спорим, такива неща не би трябвало да ни пречат. Лок ни съветва: "Аз не виждам какво лошо може да има в това, човек да иска да му се обяснят думи, значението на които изглежда съмнително, и защо да се срамува да признае, че не знае в какъв смисъл си служи с думите някой друг, защото няма друг начин да узнае това с положителност, освен ако бъде осведомен от другия."

Следва да отбележим, че и метафоризацията, образността на езика, според Лок също е злоупотреба с езика. Причина за подобна образност, когато не се говори направо, а чрез образи, сравнения, метафори и други литературни средства, във всички случаи е незнанието. Въпросът е обаче къде ще е то. В педагогическата работа незнанието е налице при учения се. Тук новото знание трябва да бъде сведено до неговите представи и затова е добре да се използват примери, сравнения, метафори и др. Когато Исус Христос искаше да обясни някоя много възвишена истина за Божия характер, за Неговото царство, Той даваше много сравнения предвид Своята аудитория - рибари, орачи, овчари. Той им даваше такива прости примери от тяхната дейност, че те след това, извършвайки обичайните си дейности, се сещаха за великите истини от Божието Слово. Например притчата за изгубената овца, записана в Мат.18:12-

* Цит. съч., стр. 709.

14: "Ако някой има 100 овце и една от тях се заблуди, не оставя ли 99-те и не отива ли по бърдата да търси заблудилата се? Истина ви казвам, като я намери, той се радва за нея повече, отколкото за 99-те незаблудили се. Също така не е по волята на Отца ви, Който е на небесата, да загине ни един от тия малките." Христос напуска 99-те незаблудили се, всички небесни ангели, които са в небето и на чиято служба Той се радва, и идва на Земята да търси човека, за да го спаси и да му даде чрез смъртта Си вечен живот.

Друг е въпросът, когато, както казваше Лок, непознанието е в нас, ние се стремим другите да не го разберат, като употребяваме образи, сравнения, неправилни аналогии и т.н. Михаил Луканов има много интересна мисъл: "Той не знаеше нищо, но знаеше как другите да не узнаят, че той не знае." Отговорите на въпросите ви трябва да са кратки, иначе има опасност да се разведи спорът. В съда, когато някоя от страните не говори по същество, ѝ се отнема думата. Има и друга опасност - при многословието същността убягва, защото няма конкретност /не като единични факти, а като яснота и определеност - едно от условията за правилно мислене/. Оponentът може да се измъкне от конкретен въпрос с многословие, а след това, ако последва нов въпрос, който да разобличава дадено погрешно схващане, той да се измъкне с огромния контекст на думите си и да каже: "Ти не разбра това или онова", да свърже произволно няколко съждения от огромната си реч и да им даде нов смисъл. Освен това при огромната реч се губи време, а в днешния напрегнат век то е скъпоценност и затова често именно поради липса на време не може да се разобличи дадено погрешно схващане. Затова винаги трябва да се иска конкретен отговор на конкретния въпрос. А още преди да е започнал спорът /бих искал под спор читателите ми да разбират не караницата, а културната дискусия, имаща за цел разкриване на схващанията на различните страни и опровергаването на заблудите/, да се уточни дали има време за разговор и удобна обстановка, ако мястото е неудобно - например има много хора, шум - това определено ще пречи не само на вашето съсредото-

чаване, а и на спора. Искam отново да илюстрирам гореказаните мисли чрез Платонов диалог. Този път това е диалогът "Протагор".

Дори Сократ, майсторът на спора, изисква спазването на тези правила. Оттук можем да заключим за тяхната важност.

Сократ: Протагоре, аз съм един такъв човек, че забравям, и ако някой ми говори дълго, забравям за какво става дума.

Също както, ако бях се случил глух, ти щеше да сметнеш, че, ако искаш да приказваш с мен, трябва да ми говориш по-високо, отколкото на другите, така и сега, понеже в момента си с човек, който забравя, отсичай малко отговорите си и ги прави по-къси, за да мога да те следвам.

Протагор: Как искаш да ти отговарям по-кратко? Да ти отговарям по-кратко, отколкото трябва ли?

С.: Съвсем не, рекох аз.

П.: Колкото трябва ли? - Да, отговорих аз/Сократ/.

П.: Но дали да ти отговарям, колкото аз мисля, че трябва, или колкото ти мислиш?

С.: Във всеки случай чувал съм, че ти си в състояние на една и съща тема да говориш толкова дълго, колкото искаш, без да изпускаш ни най-малко нишката на разговора, а също така и толкова кратко, та никой да не може да говори по-кратко от теб. Ако искаш да разговаряш с мен, постъпи по втория начин - да се изказваш кратко.

Значи като задължително условие Сократ поставя краткостта. Същото условие виждаме да поставя и в диалога "Горгий".

Пол: За какво условие говориш?

Сократ: Да туриш спирачки, Поле, на дългата реч, с каквато започна отначало.

П.: Какво? Нима не ми е възможно да говоря колкото бих искал?

С.: Действително, нещастие би било за теб, отлични ми

* Платон, Цит.съч., I том, стр. 381-382.

** Платон, Цит.съч., том II, стр. 95.

Поле, като си пристигнал в Атина, където от цяла Елада има най-голяма възможност да говориш свободно, тук ти единствено да бъдеш лишен от нея. Но виж и другата страна: като говориш дълго и не искаш да отговаряш на въпроса, няма ли това пък да бъде за мен нещастие да не мога да си отида и да те слушам?

Много хора знаят тази опасност да бъдат разкрити техните погрешни схващания и затова говорят много. Ако човек разобличи тяхно погрешно схващане, те веднага скачат: "А, ти се хващаш за думата!" Ами естествено, думите са дадени, за да изразяват мисълта, и когато не я изразяват както трябва, човек не може да разобличи по друг начин тази погрешна постановка, освен чрез оборване на казаното. За съжаление не са измислени стаи за спорене, където двамата спореци си слагат по два шлема, свързани с кабели един за друг, и вместо думи си предават направо мислите от глава в глава. А щом това средство не е изобретено, всеки би трябвало да внимава, какво приказва, какви думи употребява, а ако си употребява някакви свои странни значения на общоприети думи, то той би трябвало да си носи речник на неговите думи, та когато възникне неяснота, да се отваря и да се прави превод. Нещата идват естествено от мислите: ясни мисли - ясни думи; мътни мисли - мътни думи. Макс Борн казва, че средният човек е наивен реалист. Подобно на животните той възприема своите впечатления за реалност и е убеден, че всички хора възприемат света по същия начин.

Нека пак цитираме "Горгий" на Платон*:

Каликъл: Този човек няма да престане да говори в реликеипели! Кажи ми, Сократе, не се ли срамуваш на тази възраст да се залавяш за думите и ако някой се излъже в някоя дума, да го смяташ за ненадейна печалба.

Сократ: Аз разпитвам, чудни ми Каликле, само от желание да разбера ясно, какво точно казваш**. И ми го обясни по-

* Платон, цит. съч., II том, стр. 133.

** Нека си спомним казаното от Лок, стр. 709 на "Опит върху човешкия разум", цитиран в настоящото издание.

кротичко, за да не те напусна.

Такива хора се крият обикновено зад фалшив морал и лицемерие. За тях е недостойно да им се даде някой иронизиращ пример, а е достойно да приказват заблуди. Нека си спомним диалога "Големия Хипий"

Сократ: Дали подхожда на красивата делва, за която стана дума преди малко, когато някой вари в нея красива каша, златна лъжица или смокинова?

Хипий: Херакле! Какъв е този човек, за когото говориш? Аз лично не бих разговарял с човек, който поставя подобни въпроси.

Сократ /иронизира го - Р.М./: И с право, приятелю, защото не подобава на човек като тебе, тъй красиво облечен и тъй прославен със своята ученост /Хипий е баща на археологията и квадривиума - Р.М./ сред всички елини, да си пълни ушите с такива думи. За мен обаче не е проблем да разговарям с него. Затова ти на мене обясни и заради мене отговори.

Всеки ваш въпрос трябва да получи отговор. Ако не ви го дават или увъртат, питайте, докато го дадат. Понякога може и да ви пробутат истина, която няма нищо общо със спора. Тогава отговорете: "Напълно съм съгласен с това, което казахте в предходния момент, но моят въпрос имаше малко по-друг характер", и задайте въпроса си отново. Не позволявайте да ви се отговаря на въпроса с въпрос. Не позволявайте да ви прекъсват, дори много учтиво, прекратете разговора, ако ви прекъсват или постоянно скачат от тема на тема. Дълбайте, докато се стигне до аксиомата, и вижте дали е общовалидна, или не. Преди да се е стигнало до аксиомата, в един момент може да се види, че противникът не знае. Тогава запитайте: "Е, добре, вижда се, че нямаш никакви аргументи, че не знаеш. Е, тогава какво ти дава право да твърдиш подобно нещо?" Попитай индиец върху какво се крепи Земята. Той казал - върху слон. А слонът върху какво се крепи? Той отговорил - върху костенурка. А костенурката върху какво се крепи? Той казал - ВЪРХУ НЕЩО, КОЕТО НЕ ЗНАМ. Достига се до незнанието. Съмнявайте се във всяко категорично съждение, което говори по

* Платон, I том, цит. съч., стр. 165.

принцип. Примерно: "Всяко правило си има изключение". Добре, ами това правило има ли изключение? Би трябвало да има, щом като всяко правило има изключение. Кое е това изключение? Изключенията противоречат на правилото. Съгласно логическия квадрат противоречиви са А и О, Е и І съждения. То тогава изключението е "някои правила имат изключение". А щом някои правила имат изключение, то не всички правила имат изключение.

Или "във всичко се съмнявай". А в това съждение да се съмнявам ли? Би трябвало, защото то ни съветва така. А ако се усъмня в това съждение, то значи, че в някои съждения не трябва да се съмнявам. А щом в някои съждения не трябва да се съмнявам /като например в горното - "Във всичко се съмнявай"/, то значи не трябва да се съмнявам във всичко.

Или "Истината е двойка". А тази истина, че "истината е двойка", двойка ли е?

"Истината е в движение". А тази истина движи ли се?

Подобни мисли съдържат противоречието вътре в себе си и трябва да можем да го откриваме.

Относно заемането на позиция в спора.

Това е много по-трудно, отколкото само да питаме и да опровергаваме противниковата теза. Трябва стабилна аргументация, докато, ако само питаме, сме в много по-изгодна позиция. Затова и Сократ знае, че не знае. Обикновено човек е склонен много да говори, без много да мисли за това, какво казва. Когато спорим, ние трябва да бъдем особено предпазливи.

В спора понякога противникът разбира, че не е възможно да докаже тезата си, и започва незабелязано да я подменя с друга, макар и външно подобна. Например, желасйки да докаже нещо несправедливо в морален смисъл, той доказва, че това е несправедливо в юридически смисъл. Тезисът остава не доказан.

Често лъжливи доводи се представят за общоизвестни. Например: "Общоизвестно е, че..." и се казва някаква лъжа.

Или "И децата знаят, че..."

Проф. Куницин в цитираната статия ни дава следния пример от Аристофан, комедията "Облаци", където се прави съзнателна логическа грешка, "заблуждаващо отклонение от доводите".

Синът казва, че не е нужно уважение към бащата. - Всички сме равни хора, какво от това, че си ме родил? Виж петела и другите животни и виж как се държат с бащите си. А разликата между тях и нас е, че ние издаваме писани закони. Бащата - Ако искаш да вземеш пример от петела, защо не идеш в курника и не спиш там?

Синът - Това няма нищо общо с нашия спор.

Тук опонентът разбира, че противникът има стабилен довод.

Тогава той казва, че този довод няма нищо общо със спора им.

Проф. Куницин дава и следните правила за спора:

1. Умей да изслушаш доводите на противника и се старай да ги разбереш /най-лесно е да се отрича нещо, по-добре е да се постарам да разбера другия - Р.М./.

2. Във всеки спор схематично определяйте доказателствата и техните опровержения. Вижте дали не можете да обърнете някое изказване на противника ви срещу самия него. Вижте кои аргументи са слаби и кои силни.

3. Никога не упорствайте да признаете доводите на противника, ако те са ясни и очевидни за всички. Създава лошо впечатление за неразумно упорство. Не намалявайте бдителността си.

4. Не изпускайте нито за минута тезата на спора, опасявайте се от безформени спорове - от довод към довод. Доводът се превръща в тезис, който трябва да се докаже чрез други доводи, които противникът също превръща в тезиси, които трябва да се докажат, и т.н. до безкрайност.

5. Избягвайте неуместни остроты и лични изводи за против-

* Умишлените логически грешки се наричат софизми. Modern English Dictionary: Plausible fallacy - правдоподобна грешка, англ.

ника /ad hominem/, а също и пренебрежителния тон. Това засвидетелства неуважение. Културата на спора изисква да се уважават искрените убеждения на всекиго. Уважението към искрените убеждения, дори и да се бориш срещу тях цял живот, е признак на развит ум.

6. Залог за успеха е познаването на материала, въздържаното мъжествено спокойствие на уверения човек. Неврастеничността е несъвместима с културата на спора.

Забележителен труд в това отношение се явява "Изкуството на беседата" от Монтен. Там той ни разкрива следните правила:

"Аз бих понесъл и най-остроото възражение от страна на моите приятели - "Ти си глупак, ти бълнуваш!" Обичам порядъчните хора да говорят смело и думите им да вървят заедно с мислите. Ние трябва да укрепваме слуха си и да го закаляваме срещу нежността и вежливите думи, но веднага прекратявам спора си с този, който се държи отвисоко, надменно; познавам един, който се обиждаше, ако не му повярват, и смяташе за оскърбление, ако се колебаеш да тръгнеш с него. Нас най-много ни затруднява мисълта за превъзходството и презрението на противника. Всъщност по-слабият би трябвало да приеме с готовност възражението, което ще го реабилитира. С една дума, аз приемам и признавам всички удари, които ми се нанасят по правилата на играта, колкото и силни да са те, но не мога да понеса ударите, нанесени ми непочтено. Готов съм да водя спокоен спор цял ден, стига в него да има ред. Изисквам не толкова сила и тънкости, колкото порядък, какъвто винаги спазват в разприте си овчари и чирачета от дюкяните и какъвто никога не спазваме ние. Когато победите в спора, имайте предвид, че не сте победили вие, а истината, която зачитавате."

* Монтен, Опити, НИ, 1975, стр. 186.

НЯКОИ ОСНОВНИ ПРАВИЛА НА РЕТОРИКАТА

ПИСМЕНО И УСТНО СЛОВО И ТЕХНИТЕ ОСОБЕНОСТИ

Веднага трябва да направим уточнението, че между писмените и устни форми съществува рязко разграничение. Въпросът не е само в ефекта, но и в структурата на дадената форма. При устното слово можем да се коригираме благодарение на общуването, като следим въздействието върху аудиторията, а при писменото нямаме тази възможност. Пишещият има възможност да обмисли всяка мисъл, да подбере съответна метафора, писменото слово е лаконично. Търсенето на лаконичност е било художествен принцип - с малко средства да постигнеш много въздействие. Многословността при писменото слово не е положителна.

Устното слово най-често е импровизирано, за поправка се изискват обаче още фрази, красотата на устното слово се постига трудно.

Спрямо емоционалната крива писменото слово няма знаци, тя зависи от съдържанието, докато устното слово върви с паралелна крива на емоционалност от начина на интерпретиране. Паскал ни казва: "Тонът на гласа въздейства върху слушателите."

Позициите на възприемащия различните видове слово са различни. Читателят може да се върне, да отложи четенето, но пък не може да задава въпроси. Може да отвори речника или енциклопедията за справка.

Слушателят може да пита, но трябва да е съсредоточен, няма време за проверка на достоверността на словото, трябва да си води бележки. Слушателят се заразява от емоционалната крива, той е подвластен на оратора, ако не му е интересно, ще скучае. Импровизацията при устното слово крие опасност от

грешки при недобра подготовка или други причини. Например т.нар. "Фройдови грешки" - изричаме това, което е подсъзнателно или обикновено търсим начин да се прикрие. При откриване на Народното събрание председателят казва: "Обявявам заседанието за закрито". Той, естествено, не е искал да каже това, но е знаел, че събранието ще е тежко, и допуска подсъзнателно Фройдова грешка. Поради притеснение обикновено човек започва да не внимава за някои неща, защото съзнанието е концентрирано другаде, и тогава се появяват Фройдовите грешки.

Нека чуем какво ни казват Платон и Квинтилиан за писменото и устното слово. От Платон бих цитирал диалога "Федър":

"Говорят, че и в единия, и в другия случай Тамуз изразил подробно мнението си за всяко изкуство, тъй че много време би било нужно, за да се предаде всичко. Когато стигнали до писмената, Тевт казал: "Това знание, царю, ще направи египтяните по-учени и по-паметливи. С него е открит лек за памет и образованост." А царят рекъл: "Преизкусни ми Тевт, един е способен да създава изкуства, а друг да преценява какъв ще е делът вреда и полза за ония, които ще си служат с тях. И ти сега, понеже като баща на писмената те води привързаност, казваш обратното на онова, в което им е силата. Това знание [писменото - Р.М.] ще доведе до занемаряване на паметта и ще причини забравя в душите на учещите, понеже, уповани на писаното, те ще престанат да си припомнят отвътре със свои собствени сили, а ще го сторят отвън по знаци, които им са чужди. Тъй че ти си открил лек не за памет, а за припомняне. И привидна, а не истинска образованост предлагаш на своите ученици. За много неща ще са чували, без да са ги изучили, и ще оставят впечатление, че могат да съдят за много работи, а в повечето случаи ще бъдат без свое мнение и ще общуват трудно, защото, вместо да са образовани, само ще приличат на такива".

Писаното, Федре, крие може би тая опасност и действител-

* Платон, II том, стр. 553.

** Виж цитата на Лок за скитника.

но прилича на живописца, защото и нейните рожби стоят пред нас като живи, но запиташ ли ги нещо, мълчат, изпълнени с достойнство [няма възможност за обратна връзка - Р.М.]. Също и при писаното слово. Може да ти се стори, че то схваща какво казва. Но ако речеш да разбереш нещо от онова, което ти говори, и го запиташ, то ти разкрива само едно, винаги едно и също. Бъде ли записано веднъж, всяко слово може да бъде разгъвано навсякъде - еднакво у сведущите, а също и у тия, които не бива да го разгъват. То не знае пред кого е редно да говори и пред кого не. А когато го наскърбят и охулят без право, винаги има нужда баща му да му помогне. Само не е способно нито да се защити, нито да си помогне."

Нека прочетем откъс от "Обучението на оратора" от Квинтилиан:

"При четене възможността за разсъждаване е по-сигурна. Тази възможност често пъти не позволява на слушателя да одобрява нещо или да следва силния вик на хвалителите. Наистина неудобно е да сме на различно мнение от това на хвалителите и сякаш някаква мълчалива срамежливост ни пречи да вярваме повече на себе си, макар понякога на мнозинството да се харесват твърде лоши неща и да бъдат хвалени от предварително ангажирани лица неща, които не са за харесване. Но се случва и обратното, слушатели с лош вкус не одобряват и най-добре произнесената реч. Четенето е свободно, не върви с устрема на речта, но при него може твърде често нещо да се повтори, ако се колебаеш или искаш да запомниш нещо; трябва да повтаряме или тълкуваме. Както ние предаваме на стомаха храната съдвкана и почти стопена, за да се смели по-лесно, така и прочетеното от нас трябва да се предаде на паметта и за подражание не сурово, а смляно, чрез многократно повтаряне и почти готово."

С горепосочените разсъждения не се утвърждава единият вид слово за сметка на другия, а се дават предимствата и недостатъците. Всеки би трябвало да се съобрази с основното правило в методологията - адекватност на предмета и на цел-

* Квинтилиан, Обучението на оратора, НИ, С., 1982, превод Макарий Порталски, стр. 590.

та. Тъй че, ако искаме да имаме успех, би трябвало да вземем под внимание тези особености.

Чрез разглеждането на някои особености и основни правила на логиката, спора, методологията и реториката настоящото изложение придобива завършен характер относно целите, които си е поставил авторът. Логиката като наука за правилните форми на мислене ни дава знание за това, как да изградим нашето мислене. Правилата за спора ни дават умения и методи за това, как да защитим истините, до които сме достигнали, и да разкрием и разобличим всяка заблуда, предразсъдък или лъжа. Методологията ни дава начина, по който бихме достигнали до истината, снабдява ни с оръжие. Докато реториката ще ни даде знание за това, как да въплътим тези наши знания в публично слово, как да убедим.

Реториката е позната още от дълбока древност, като нейна благодатна почва се оказват обществените дела - съд, война и много други. Тя възниква и може да живее само в свободните общества. Там, където има диктатура, ораторът се превръща в рупор на идеите на управляващите, което го обезличава и го унижава. Там, където демокрацията дава възможност за различно третиране на дадени въпроси от обществен характер, там, където живее плурализъмът, е мястото на реториката. В нашето разглеждане на реториката ще вземем предвид трите нейни основни части - знание за самия оратор, знание за речта и знание за аудиторията.

Относно ОРАТОРА бихме казали първо, че той трябва да бъде много информиран и не само да знае много, а да може да убеди слушателите си. Ораторът трябва да мисли с понятия, а не с конкретни предмети, той трябва чрез личната си подготовка да е достигнал до този етап. Съществуват три вида познание: пасивно - когато нямаме понятие за даден предмет, а само някаква бледа представа, която не можем да изразим добре, но тя все пак съществува в нашето съзнание. *Примерно* пасивно е знанието, когато превеждаме от чужд език на български.

Активно - знание, което е стигнало до понятие и може да бъде изразено. *Примерно* когато можем да изкажем това, което знаем, или когато превеждаме от български на чужд език.

Суперактивно или обучаващо - когато знанието е на такъв

етап на развитие в индивида, че той може да обучи и убеди друг. Изисква се голямо майсторство и познаване на материята, а също и владение методите на обучение и въздействие. Ораторът, както казва Цицерон, трябва да съчетава в себе си тънкостта на диалектик /в древния смисъл, вж. нашите разсъждения в началото на главата за диалектическите методи/, мисълта на философ, езика на поет, паметта на юрисконсулт, гласа на трагик и, накрая, да има приблизително жестовите и грацията на великите актьори. Както обаче забелязва Демостен, един от най-великите оратори на древна Гърция, не думите и гласът осигуряват славата, а тенденцията на политиката, водена от оратора. Ораторът не се ражда оратор. Естествено, съществуват заложи дари, но голяма част от успеха му зависи от неговата подготовка и труд. Демостен заеквал, имал слаб глас и си е повдигал често лявото рамо, когато говорел - никакви дадености дори за посредствен оратор. Но вижте какво направил - взел един меч и го сложил над лявото си рамо, та всеки път, когато го повдигал несъзнателно, мечът го бодел страхотно. Благодарение на този жесток метод той се отказал от лошия тик. За да има ясно произношение, пълнел устата си с камъчета и се опитвал да каже ясно думите. За да има силен глас, отивал на морския бряг, там, където вълните се разбивали с всичка сила в скалите, и се стремил да ги надвика. Упоритият му труд дал изключителни резултати: и до днес се четат неговите речи против Филип - прочутите Филипики, речта му "За венеца" и днес е свежа и бляскава, освен това той е учител на друг голям оратор от древността - Марк Тулий Цицерон.

В днешно време също имаме примери за това, как чрез подготовка се постигат големи резултати. Големият английски оратор Уилям Джерард Хамилтън, преди да изнесе дадена реч, я обсъждал с приятели и се вслушвал в тяхното становище. Хитлер, това чудовище на 20 век, имал също дарбата да влияе върху масите, и то невероятно силно. Често говорел сам вкъщи пред огледалото, което му давало възможността за себеконтрол и корекция. Днес ние имаме сто пъти повече възможности от Демостен, но удоволствията са ни направили слаби и безволеви. Имаме на разположение такъв огромен запас от ценна литература, имаме видео, сателити и т.н. Но днес няма такъв оратор като Демостен. Защо ли? Нека отговорът

бъде ваш. Основно, ние сме забравили да четем. Много лесно е да гледаш телевизия и да подремваш или да слушаш радио и да правиш нещо друго в момента, отколкото да се задълбочиш над книгата с молив и лист в ръка и да изследваш. Четенето е свързано с много проблеми. Първо, една хубава книга по разглежданите въпроси струва скъпо. Миналата година купих "Обучението на оратора" от Квинтилиан за 120 лв., а и не я намерих лесно. 120 лв. не са малко и не всеки ще си позволи да ги даде за една такава книга. После, четенето изисква време, не можем да четем Хегел - "Феноменология на духа", за заспиване, тя изисква напрежение на мисълта, силна памет - за да знаеш какво си прочел и къде е то, за да можеш да сравниш. Трябва да се установи такова темпо на четене, че да може да се постигне оптималният вариант. Паскал казва: "Четете ли бързо, четете ли бавно - нищо не разбирате." Ако четем бързо, има опасност да пропуснем нещо. Ако четем бавно, можем да не схванем смисъла на написаното, а да се удавим в подробностите, да не проследим структурата. А вече следенето на структурата ни дава едно изключително предимство в мисленето - структурното мислене, което се отличава с голяма дължина и знаене на края от началото. Това помага изключително много при спора. Тъй като ние сме си структурирали мислите в главата и това ни дава възможност не да скачаме от въпрос на въпрос, а съзнателно да подбираме въпросите си. Не ви съветвам да четете разни съмнителни книжки, защото човек има тая особеност съвсем несъзнателно да цени това, за което се е потрудил, а не е никак желателно да харесваш неща, които не са за харесване. Освен това нещата, които сме прочели, които действително си струва да прочетем, би трябвало да можем поне най-важното от тях да задържим в паметта си, иначе няма смисъл да ги четем, ако не ни вършат работа. Някои основни понятия би трябвало да се знаят наизуст, и то суперактивно - така че да можеш да убедиш друг, че това, което казваш, е така. Това са: понятие, мислене, умозаключение, дефиниция, съждение, истина, философия, наука, спор, аргумент, доказателство, мнение, становище /разлика между мнение и становище/ и много други. Трябва да умеем да йерархизираме паметта си - да степенуваме по важност и да я упражняваме постоянно. Нека не забравяме, че функцията прави органа и че ако не функционира, той атрофира,

приспособява се към изискванията на околната среда. Също като в спорта - ако вдигам постоянно тежести, то силата ми ще се увеличава, ако не вдигам никакви тежести и не спортувам, вода застоял живот, мускулите намаляват, човек или затлъстява, или измършавява. Никой не би искал да има мършава памет, нали? Обикновено тези, които не се упражняват, казват, че паметта е природна дарба. Нищо подобно, трудът може да направи от пустинята райска градина. В древна Гърция не са си чели речите като Т.Живков по Нова година - по две изречения с големи букви на страница, а са помнили всичките наизуст. Едва Сократ започва да записва речите си. Имали са специална техника за запомняне - мнемотехника, която им давала възможност да запомнят много. Например, когато ораторът подготвя речта си вкъщи, за да може да я възпроизведе след това пред обществото наизуст, свързва частите на речта с предметите в стаята - започва например от вратата, стените, масата, столовете, килимите и т.н. И когато се изправи да говори, си спомня обстановката, в която е бил, а понеже той я е свързал с частите на речта, това му дава възможността да я възпроизведе наизуст. Колкото човек е по-умен, толкова повече помни. И колкото повече помни, толкова е по-умен. Защо става така? Ами тази взаимна обусловеност /а не *circulus vitiosus* - порочен кръг / е причинена от следните положения - колкото съм по-умен, толкова повече мога да свързвам различни неща, да обобщавам, а щом мога да свързвам много различни неща, аз мога да ги запомня, защото отделните предмети много по-трудно се помнят. Но ако ги свържем чрез някакъв признак, бихме могли много лесно да ги запомним. А който пък може да помни, то той има на разположение представите и понятията в главата си и притежава по-голяма база за решаване на нови проблеми от този, който не помни. Щом имам на разположение голям брой представи, аз съм по-умен и мога да мисля по-добре, тъй като мисленето се базира на представите и понятията. Ораторът не трябва да изпитва никакво притеснение, когато говори, това създава недоверие у слушателите - "Тоя ли ще ни поучава?" Когато ораторът застава пред аудиторията, тя трябва да има усещането, че никой не познава по-добре от оратора разглеждания проблем. От това идва спокойствието и доверието на слушателите. Ораторът трябва да има силни чувства и живо въображение, не само

строга логичност, душите също трябва да бъдат развълнувани. Ораторът трябва да чувства настроението на аудиторията и ако не може да я овладее, да съкрати речта. "Нужно е ораторът да предизвиква съответстващи на своите мотиви у аудиторията. Той трябва да предизвика у аудиторията същите преживявания, които го вълнуват, или същите психически процеси, които протичат у него.

Стоян Горчев ни съветва също да имаме предвид, че аудиторията има потребност от нови впечатления и тя очаква тези нови впечатления. За предизвикване и поддържане на очакванията особено значение има новата информация в изложението. Ако липсва нова информация, очакването на аудиторията отпада и се заменя с безразличие. Интересът към изложението се обуславя от външни несъществени, но ярки характеристики на изследвания обект.

Ораторът трябва да има предвид този психологически факт, за да може да има успех. Жестовите на оратора трябва да служат за допълнително средство за убеждаване. Недопустимо е да говорим с ръцете в джобовете пред аудиторията. Не бива всичко, каквото се казва, да се показва с ръцете. Информацията идва от два източника, което пречи на възприятието. Жестът трябва да допълва словото с нови, неизречими моменти. Диригентът предава информацията на оркестъра само с жестове по време на концерт и те трябва да са ясни и недвусмислени. Същото е и в реториката.

Изкуството на оратора се състои в това, публиката да не разбере изкуството му. Обстановката, ораторът трябва да изчезнат, за да може да се изживее казаното от него.

Ораторът трябва да владее гласа си /Цицерон изискваше глас на трагик/, той не трябва да бъде слаб или твърде писклив, висок, а силен, ясен и мъжествен. Желязната лейди, Маргарет Тачър, за години работа успя да свали гласа си с цяла октава надолу. Ниският и мощен глас създава усещане за сила и убедителност. Бавното и ясно говорене създават усещане за

* Стоян Горчев, "Психически анализ на общуването с аудиторията", Лекции по реторика, стр. 128

** Цит. съч. - Оратор и публика, П. Пенчев.

мъдрост и желязно спокойствие. Освен това дават възможност за обмисляне на казаното. Докато бързото говорене не дава тази възможност. Следва да поясня, че темпото на говорене не е едно и също постоянно, то е изразно средство и може да служи активно за въздействие. Забързването дава усещане за динамична, силна реч и създава напрежение, драматизъм. Забавянето - обратно - отпуска напрежението и успокоява, балансира аудиторията. Същото нещо трябва да се има предвид и със силата на говора. Смятайте, че има ли и един човек в залата, който не ви чува както трябва, той ще се измори да се напруга и ще престане да ви слуша, колкото и увлекателно да говорите, колкото и гениален оратор да сте. В Музикалната академия в София през 1993 г. дойде прочутият френски композитор Янис Ксенакис. Качиха Ксенакис и преводачката на подиума, отдалечиха ги от аудиторията и гласът едва-едва се чуваше до нас. В резултат на това скоро вниманието и ефектът от словото отпаднаха и лекцията се превърна в досада, студентите започнаха да излизат един по един.

Височината на гласа също влияе върху възприятието, и то съвсем физиологично, както и темпото на говорене. Гласът трябва да се повишава и спада в зависимост от потока на мисълта. Веднага трябва да кажем, че, ако искате да имате успех, никога не съчетавайте силно изговорени думи с тихо казани, бавно със слабо. Това рязко съпоставяне стряска аудиторията. Подгответе казаното силно, можете дори да крещите, но трябва да стане постепенно, стъпка по стъпка, а не внезапно. Спадът от тази кулминация трябва също да е постепенен, за да се даде време инерцията на възприятието от силното говорене да се преодолее. Покачвайте постепенно интонацията на гласа, така ще увлечете аудиторията. Колкото по-дълго е покачването на интонацията, толкова по-дълга би трябвало да бъде и поредицата от думи, мисли, които подготвят кулминацията.

Външният вид на оратора далеч не е за пренебрегване. Не трябва да се отличава с екстравагантно или чудновато облекло, тъй като половината от времето на неговата реч ще отиде за това, аудиторията да изучи необичайните му дрехи, а другата половина ще бъде скучна, тъй като не е схваната първата половина на речта. Ораторът трябва да държи особено на вън-

пния си вид - чист, спретнат, сресан, без старомодни вратовръзки например или дрехи от битпазар. Облеклото показва уважението му към аудиторията, а щом ние видим, че някой е по-лошо /не по-бедно/ облечен от нас, ние казваме, че той няма уважение, не съзнава важността на говоренето си, а ние ли да я съзнаваме?

Ораторът трябва да следи аудиторията, когато говори. Ето защо е недопустимо ораторът да чете речите си, тогава той не може да контактува напълно с аудиторията. Много оратори употребяват често думата "последно", което изморява слушателите бързо, понеже те се приготвят за край, а идва нова информация. Този отрицателен ефект може да се получи и ако използваме характерна интонация на гласа, която обикновено използваме за край. Речта се разкъсва и слушателите се изморяват бързо. Затова напрежението трябва постоянно да расте и ораторът да се грижи за това, да не използва похвати с по-слаб ефект на напрежение след по-силния, а обратно - от по-ниско напрежение към по-високо. Това създава динамизъм на структурно равнище. Естествено, това не означава всички средства на речта да вървят във възходяща линия до кулминацията, а да има обща тенденция на нарастване на напрежението. Това може да се получи, като включваме и изключваме различни похвати, но не забравяме правилото - да няма редуване на силен със слаб момент преди кулминацията. Освен това смяната на различните похвати създава разнообразие и дава свежест и блясък на цялата реч. След кулминацията спадът на напрежение на емоциите и на интелекта трябва да бъде много по-кратък, отколкото натрупването на различни средства, което ще ни доведе до кулминацията. Т.е. кулминацията се пада в точката на златното сечение, което разделя дадена форма на голяма и малка част. Голямата се отнася към малката така, както цялото се отнася към голямата част. В етапа на спада е и най-удобният момент да се направи обобщение на казаното. Първо и основно правило за речта трябва да бъде яснотата - речта трябва да бъде одобрена от учения и ясна за обикновения човек, да е полезна за академика, но и достъпна за ученика. Трябва особено да се внимава да не се влияе за в т.нар. капан на собствения контекст. Понеже ораторът е запознат с текста, той мисли, че и слушателите го разбират. Употребява мисли, чието обяснение е само в неговата глава, в

собствения контекст, но не е изречено. Това затруднява силно схващането на речта.

Не трябва да се говори нищо, което не би влязло в общата структура на речта, неща, които биха стояли като кръпки. Нека дадем пример с изкуството. В театъра, в киното никога не се въвежда някакъв герой, който да няма място в драматургията, в общото развитие на дадената творба. Няма никакви случайни неща за разлика от живота, в който има случайности.

Речта трябва да постига много с малко средства. Трябва да има лаконичност, а не многословие, защото говоренето на едно и също, въртенето и тъпченето на едно място изморява аудиторията и тя изключва, а вече след това изключване трудно включва; вече доверието ѝ е изгубено. Затова, когато един оратор казал на присъстващите да събудят един заспал слушател, му отговорили: "Вие го приспахте, вие ще трябва да го събудите." Лаконизъм не значи недостатъчност, а разумна достатъчност. Естетиката на недоразвитите племена смята голямото и мощното за красиво и колкото нещо е по-голямо, толкова по-ще е красиво според тях. Някои от страх се презастраховат, като изсипват куп доказателства над разумната достатъчност, при което аудиторията се дразни, че е пренебрегната нейната способност за схващане. Общо взето, речта трябва да повтаря структурата на мисленето - а тя беше от познато към непознато. Винаги трябва да имаме предвид този основен принцип на речта, за да имаме успех. Това означава следното: че ние трябва да тръгнем от познатото, за да завладеем умовете, и да дадем новото, непознатото и че винаги трябва да има нещо ново. Няма ли нещо ново, говорят ли се общи приказки или безкрайно познати неща, те се възприемат пасивно и слушателят се изморява. Павлов казва, че всяко повтарящо се усещане води до задържане на мозъчните клетки. Затова още в древността са формулирани 4-те основни задачи на всяка една реч - **ДА ОСВЕДОМИ И УБЕДИ, ДА ДОСТАВИ УДОВОЛСТВИЕ И ДА РАЗВЪЛНУВА.**

Относно изграждането на речта Квинтилиан в "Обучението на оратора" пише, че има 5 етапа:

1. Подбор на материала - *inventio*
2. Разполагане - *dispositio*

3. Езиков израз - *elocutio*

4. Памет - *memoria*

5. Произнасяне - *pronuntiatio*.

Как да подготвим една реч? Първо, трябва да имаме предвид пред кого ще говорим, колко време ще говорим, на каква тема ще говорим. След като уточним каква ще бъде темата на речта, т.е. основната мисъл, започваме да събираме информация. Това не трябва да става за 2-3 дни, а колкото е възможно повече. Нека речта да не бъде като гъба - израснала за часове, а като дъб - расъл с години. Още повече че нашето съзнание структурира дейността си по степента на важност на поставените му задачи и в паметта ще се съберат различни неща, които за кратко време не биха могли да дойдат. Нека обаче имаме навика да носим винаги със себе си химикал /моят професор, Иван Хлебаров, сравнява тази пужда с пистолета на полицаия/ и лист и да записваме всичко, каквото ни дойде наум по дадения въпрос. Когато се върнем към това, което сме записали, може да има неща, които няма да вършат работа, но ще има и такива, които ще ни помогнат. След като сме натрупали достатъчно количество информация по въпроса, следва да я структурираме, да я разположим в някакъв ред. Пак ще повторя - основен принцип - от познато към непознато, от просто към сложно, от спокойно към напрегнато.

Аргументите обаче трябва да се подбират по обратен ред - първо по-силните, докато съзнанието не е изморено и е бодро за възприемане, а после по-слабите, докато накрая наново обобщим със силните аргументи. Когато се произнася речта, пред оратора трябва да стои написана структурата /но само структурата/ или диспозицията /разположението/ на речта, което ще му даде един мащабен поглед върху цялата му реч. В никакъв случай речта не трябва да бъде построена по начин, който не би дал ясна структура за слушателя. Забележете, не само съдържанието на речта трябва да бъде ясно, а и самата форма, структурата на речта трябва да бъде ясна за слушателя. Тя не трябва да бъде от вариантен тип - едно и също да се казва по различни варианти - или схематизирано това би изглеждало така: а, а1, а2, а3, а4 и т.н. Понеже не идва нова информация, слушателят се изморява. Също така се изморява, ако структурата на речта има такъв вид - а, b, c, d, e, и т. н., т. е.

във всяка нейна част има нещо ново, съвсем различно от предишното. Той очаква да се появи новото, това негово очакване се задоволява и на следващото появяване на новото той е подготвен и знае, че новото ще дойде, и това също го изморява. Структурата трябва да дава информация. Под информация тук не следва да разбираме дадено конкретно съдържание, а **ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ**. Колкото повече очакването се осъществява, толкова по-малко информация получаваме.

Примерно, ако аз стоя на спирка и чакам, и знам, че един автобус идва рядко, а друг често, когато видя да се задава автобус, аз си мисля, че това е този, който идва често. Ако наистина е този, който идва често, информацията е много малка /като преодоляване на неопределеност кой ли е този автобус/, защото аз съм очаквал идването на този автобус. Обаче, ако дойде автобусът, който идва рядко, а аз съм си мислил, че е този, който идва често, понеже е по-вероятно, тогава имам голямо количество получена информация, тъй като преодоляването на неопределеността е съвсем неподготвено в моя разум. Информацията, идваща отвън, е голяма. При дадения пример с автобусите информацията е един байт, т. е., когато от две възможни неща се случва едното. Това е предмет на кибернетиката и теорията на информацията. Много повече информация /в горния, а не в обикновения смисъл на думата/ ще дадем на слушателя от структурата на речта, ако тя има развиващ се тип. Примерно: а, в, а1, в1, с, а2, в2, а, в - тази примерна схема съчетава предимствата и избягва недостатъците на посочените по-горе схеми. Тук имаме и новост, и вариантност, което създава **ЕДИНСТВО И РАЗЧЛЕНИМОСТ**. Ако речта е единна, но не е разчленима на части, то тя е аморфна, безформена и прилича на каша, която е много единна, но не се дели на части. Ако пък е разчленима, но не е единна, тогава става като панаир или кабаре. Най-удобната и ефикасна структура се отличава с **ЕДИНСТВО И РАЗЧЛЕНИМОСТ**. Единството дава целостта, а разчленимостта дава разнообразието. Не може едното без другото, едното допълва другото.

Как да получим това?

Трябва да има първо **КАУЗАЛНОСТ** на речта - или връзка на казаното от причинно-следствен тип. Казаното по-преди да

обуславя следващото и т. н. Ако този принцип не се спазва, речта се разпада на парчета, които изморяват слушателя. Трябва да се преминава незабелязано от част в част, като частите трябва да са ясно забележими от слушателя, той трябва да знае в коя част на речта се намира, като незабелязаният преход се извършва чрез общо място, което е кратко, но включва елементи и от предишната, и от следващата част. Свързването им вече предоставям на майсторството и опита на говорещия, тъй като тук рецептите биха били много.

Бих искал да кажа и няколко думи за произношението. Запитали Демостен кое е най-важното в краспоречието, той отговорил - произношението. А кое е второто важно правило - той пак казал - произношението, а третото - отново произношението. Произнасянето материализира идеите на оратора в звукове, които достигат до аудиторията. То е каналът, по който тече информацията от източника към слушателя. Всякакъв редонданс /смушение или недостатъчност на канала, по който се предава информация/ е недопустим. Ораторът трябва да бъде колкото се може по-близо до аудиторията, да слезе до нейното равнище, но и да има отговорността и да я възвиси до своето. Произношението трябва да е ясно и чисто. Никакви правоговорни грешки не бива да се допускат, никакви диалектни изрази, никакви улични думи. Разговорните изрази също трябва да бъдат оставени настрана.

В края нека разгледаме някои проблеми на аудиторията. Според Джеймс Филд съществуват три основни типа убеждаемост:

I тип - такива слушатели, които не изменят първоначалното си мнение нито при положителна, нито при отрицателна оценка на обекта от страна на говорещия.

II тип - такива, които са склонни да променят своето мнение, според оценката на обекта, давана от оратора, те могат да се съгласят и с диаметрално противоположни оценки.

Настрадин Ходжа разделял имоти. Дошли двама селяни и му представили своите доводи, че земята е тяхна. Той се съгласил с тях и казал: Да, да, вие сте прави. Отсъдил и постановил, че земята е тяхна. Дошли други двама селяни, които също представили доводи пред Настрадин Ходжа, че същата земя е тяхна. Той казал също: Да, прави сте - и постановил съ-

щата земя, която преди това дал на други, да стане тяхно притежание. Тогава дошла жена му и му казала: Настрадай, ти си противоречиш! И на двете страни ти даде едно и също владение. Тогава Настрадин се почесал по брадата и казал: Знаеш ли, жена, че и ти си права.

III тип - такива, които са против. Те изменят своето мнение, за да е противоположно на оценката на обекта, която се дава от оратора, това обикновено са някои разочаровани от оратора или млади хора. Това са негативисти, които вършат всичко обратно на исканото от тях - опърничави деца. В цитираната статия "Оратор и публика" Пенчо Пенчев ни дава следните съвети относно интензивността на вниманието на слушателите: "Интензивността на вниманието зависи от кръга на обсега на засегнатите въпроси. Ако обсегът е широк, то има малка интензивност, ако е тесен, т. е. когато се разглежда някой конкретен въпрос, интензивността е висока. Трябва да има постепенен преход от стеснен обсег към широк върху основата на висока интензивност на вниманието. Към широкия кръг /към по-общото/ се минава, когато ораторът разбере, че аудиторията го слуша.

Нека имаме също предвид, че употребата на някоя сложна дума кара слушателя да мисли за нея и така той изпуска следващата информация. Затова формата на речта трябва да прилича на пирамида - трябва да се подготви отдалеч високото, сложното, а и да се разсее след това също, за да може слушателят да се опре на по-известното и по-простото, към усвояване на по-сложното.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Още когато земята беше пуста и неустроена, в първия ден на своето велико творческо дело, Бог рече: "Да бъде светлина. И стана светлина. И Бог видя, че светлината беше добро, и Бог раздели светлината от тъмнината." Бит.1:3,4. "И светлината свети в тъмнината, а тъмнината я не схвана." Йоан 1:5.

Знанието е като светлината. То осветява и озарява, то дава яснота и простор. И макар незнанието да е твърде голямо, то не може да "схване"/да преодолее, да победи/ знанието, защото Бог ги е разделил. Още от най-ранна възраст човек започва да изучава околната действителност, да я опознава. Той придобива с годините все повече опит и знание за различните неща. Идва моментът, когато човек се запитва колко знае и дали въобще знае." Ако някой мисли, че знае нещо, той още не е познал както трябва да познава." 1Кор.8:2.

Този, който се задоволява с това, което знае, и смята, че му е абсолютно достатъчно, наистина "той още не е познал както трябва да познава". "Човек не може да се издигне над собствените си представи за истина, за святост и за чистота" - Е.Вайт. Ако моите представи за истина са повърхностни, посредствени и аз ги достигна, би трябвало да си изградя нови, още по-високи и да ги следвам, а не да смятам достигнатото за достатъчно, да не оставам в "безметежна посредственост". Но ако узнаем, че нищо не знаем, и освен знанието, което имаме, усетим нуждата от друго знание, от знание за самото знание, то тогава нашият Рубикон е преминат, ние сме преминали от тъмнината в светлината. Не само това. Когато ние сме знаели, преди да открием нашето незнание, ние сме ходели по осветения път на достигнатото вече знание. Отсега нататък ние, осъзнали своята нужда от светлина, отиваме до познанието, което осветява всяко знание, и оттам запалваме своя факел, който не престава да ни води и да осветява нашия път.

Скъпи читателю, който, преди да отвориш страниците на тази книга, не си знаел, че нищо не знаеш, а сега вече знаеш, че нищо не знаеш!

Иди при източника на светлина, от знанието за знанието, и запали своя факел. Почувствай колко силен си станал с та-

зи светлина и никога не забравяй нуждата си от нея.

А на теб, който, преди да започнеш да четеш тази книга, си знаел, че нищо не знаеш, и си поел стръмния и неравен път към източника на светлината, към знанието за знанието. Ако този малък къс светлина, който държиш в ръцете си, ти е помогнал да отидеш до големия източник на светлина и ти си изпитал върховното щастие да носиш факела на истината, то тогава аз съм дълбоко удовлетворен от изпълнението на моята задача към теб.

Към двама ви - към теб, който не знаеше, че не знаеш, а узна това, когато отвори тази книга, и към теб, който знаеше, че не знаеш, и тази книга ти помогна да достигнеш до знанието за знанието.

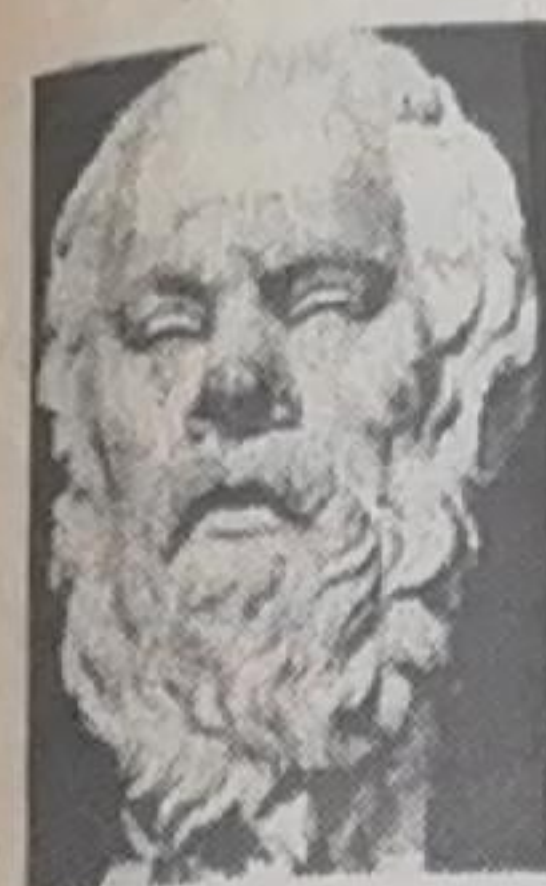
Ако вече сте взели вашето решение и сте отишли до ИЗТОЧНИКА НА СВЕТИНА, и сте запалили вашите факли, вие притежавате най-голямото богатство, което е попадало в човешки ръце; не забравяйте, освен че може да свети, факелът може и да причинява болка, да изгаря. Никога не го употребявайте, за да изгаряте и да рушите. Вие вече можете това, но не забравяйте, че това е вашата отговорност към светлината. Бъдете благородни и светете.

ДА, СВЕТЕТЕ...

Използвана литература:

1. Библия или свещеното писание на стария и новия завет. София, придворна печатница, 1924г.
2. Коран, научное издание, 2-е издание, 1989г.
3. Е. Вайт, Животът на Исус, Интерпрес, 1992г.
4. М. Шахнович, "Библия в современной борьбе идей", Лениздат, 1988.
5. Енциклопедия, БАН, София, 1974г.
6. Философски речник. Партиздат, София, 1985.
7. Философская Энциклопедия в V томах, "Советская Энциклопедия", Москва.
8. The Modern english dictionary, Galley press, 1987.
9. Логический словарь - справочник, Н. Кондаков, Второе издание, Наука, Москва, 1975.
10. Логика, А. Бънков, Наука и изкуство, София, 1975г.
11. Логика, проф. В. Асмус, Гос. Издат. политлитературы, 1947г.
12. Квинтилиан, обучението на оратора, НИ, С., 1982.
13. Лекции по реторика, съставител Донка Александрова, Университетско издателство, С., 1978.
14. Психология, Народна просвета, 1985, Тодор Беров и Сашо Чакъров.
15. Платон, Диалози, I том, НИ, 1979.
16. Платон, Диалози, II том, НИ, 1982.
17. Аристотел, Сочинения в четырех томах, Том II, Москва, Мысль, 1978.
18. Диоген Лаерций, Животът на философите, НК, 1985.
19. Дж. Бруно, Диалози, Госполитиздат, 1949.
20. Монтен, Опити, III том, НИ, 1975.
21. Дж. Лок, Опит върху човешкия разум, НИ, 1972.
22. Кант, Критика на чистия разум, БАН, 1992.
23. Кант, Прелегомени, НИ, 1969.
24. Хегел, История на философията, I том, II издание, НИ, 1982.
25. Витгенщайн, Избрани съчинения, НИ, 1988.
26. Дж. Алкок, Парапсихологията - наука или магия, НИ, 1986.

СОКРАТ /469 - 399 пр. Хр./, древногръцки философ, идеалист, един от родоначалниците на диалектиката като метод на намиране на истината по пътя на поставянето на насочващи въпроси. Прави понятието предмет на философско изследване. Главна съставна част на философията му е етиката. Апелира за опознаване на духовното "АЗ"; за откриване в човешкия дух основите на добродетелта. Излагал своето учение устно. Главен източник за неговата философия са съчиненията на неговите ученици Ксенофонт и Платон. Обвинен във "въвеждане на нови богове" и "разврат на младежта", е осъден на смърт. За следващите епохи Сократ е образец на идеалния мъдрец.

ПЛАТОН /427 - 347 пр. Хр./, древногръцки философ-идеалист, основоположник на обективния идеализъм. Ученик на Сократ, след чиято смърт основава в Атина философска школа - Академия.

Идеите са вечни и умопостигаеми първообрази на предметите, на всяко преходно и изменящо се битие. Предметите са подобие и отражение на идеите.

Познанието е анамнезис - припомняне на душата, идеите, които тя е съзерцавала до нейното съединение с тялото /виж диалога "Менон"/. Любовта към идеята е подбудителна причина за духовен възход. Идеалната държава е йерархия на 3 съсловия: управители - мъдrecи и чиновници, селяни и заная-

ятчий. Платон интензивно разработва диалектиката. Съчиненията му са високо художествени диалози. Най-важните от тях: "Апологията на Сократ", "Федон", "Пирът", "Федър" /в тези диалози разкрива учението за идеята/, "Държавата", "Теетет" /теория на познанието/, "Парменид" и "Софистът" /диалектиката на категориите/, "Тимей" /натур-философия/.

АРИСТОТЕЛ /384 - 322 пр. Хр./. Древногръцки философ и универсален учен, ученик на Платон, възпитател на Александър Македонски. Създава в Атина Ликейон, или перипатетическа школа. Основоположник на логиката, създател на силогистиката. "Първата философия" /наречена по-късно метафизика/ съдържа учението за основните принципи на битието, възможност и осъществяване /потенция и акт/, форма и материя действаща причина и цел /ентелехия/. Колебае се между материализъм и идеализъм. Идеите са вътрешните движещи сили на вещите, неотделими от тях. Източник на движението и изменящото се битие е вечният и неподвижен ум "ноус". Критикува учението на Платон за идеите; не е възможно те да са същности и образци на вещите и наред с това да съществуват отделно от тях. Всяка вещь представя единството на материята /пасивно начало, възможност и осъществяващата я форма/. Степенува природата: неорганичен свят, растения, животни, човек.

Умът отличава човека от животното. Според него човек е обществено същество. Най-добра форма на държава според Аристотел е монархията, най-лошата - тиранията. Същността на изкуството той вижда в подражанието /мимезис/, целта на трагедията - в очистването /катарзис/. Въвежда трактатна форма на изложение на философските си съчинения. Коментаторите му са обединили логическите му трактати - "Категории", "За тълкуването", "Първа Аналитика", "Втора Аналитика", "Топика", "За софистическите опровержения", под названието "Органон" /оръдие/. Други основни съчинения: "Метафизика", "Физика", "За душата", "Етика", "Политика", "Поетика", "Реторика".

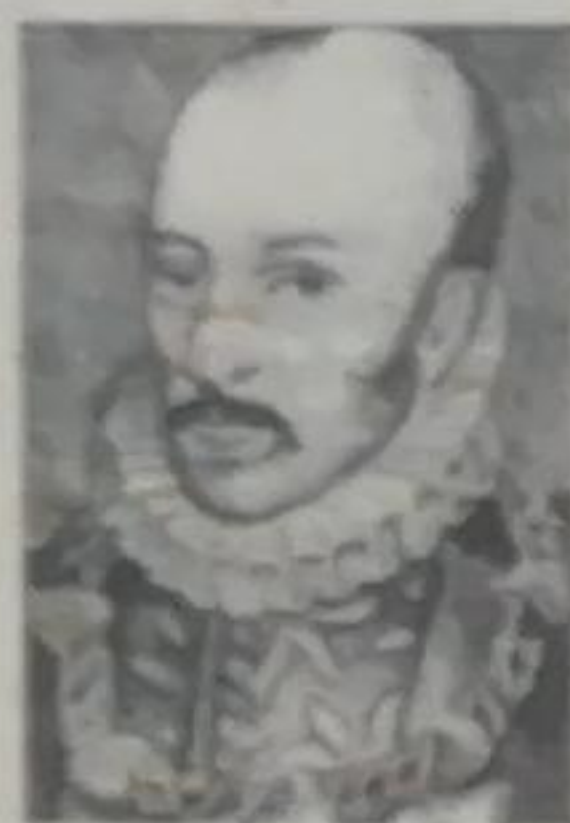

Тома АКВИНСКИ /1225 - 1274/, философ и теолог, систематизатор на католическата схоластика, основател на едно от господстващите нейни направления - томизма, на базата на аристотелизма /учението за акта и потенцията, форма и материя, субстанция и акциденцията/. Значително влияние върху философията на Тома Аквински оказват и ученията на неоплатонците.

Основен принцип на философията на Тома Аквински е хармонията на вярата и разума. Смята, че разумът е способен да докаже рационално съществуването на Бога и да отклони възражението против истините на вярата. Формулира 5 доказателства за съществуването на Бога, описван като

първопричина, крайна цел на съществуващото. Признавайки относителната самостоятелност на природата и човешкия разум, утвърждава, че природата завършва в благодатта, разумът - във вярата, философското познание и естествената теология, основана на аналогията на същността - в свръхестественото откровение. През 1323 е причислен към светиите. От 1879 схоластичната система на Тома Аквински официално се обявява за единствено истинна философия на католицизма. Основни съчинения на Тома Аквински: "Сборник против езичниците", "Сборник на теологията".

Мишел дьо МОНТЕН /1533 - 1592/, френски философ - скептик, от епохата на Възраждането. Според него човек има право на съмнение. На съмнение се подлагат средновековната схоластика, догмите на католическата религия. Монтен отхвърля религиозното учение за безсмъртието на душата, разбира съзнанието като специфично свойство на материята. Скептицизмът на Монтен за разлика от агностицизма не отрича познаваемостта на света. Главният принцип на неговия морал гласи: човек не трябва пасивно да чака своето щастие, има право да се стреми към щастие в земния живот.

Отстоява научния метод на познание, който се опира върху факти. Главно съчинение: "Опити".

Джордано БРУНО /1548 - 1600/, италиански философ - пантеист, противник на схоластичната философия и католическата църква, пропагандатор на материалистически мироглед. Мирогледът на Бруно се формира под влияние на идеите на античната матер. и неоплатон. философия. Последователно отъждествява безкрайния Бог с природата. Развивайки идеята на Николай Кузански и хелиоцентричната космология на Коперник, идва до концепцията за безкрайността на Вселената и безкрайността на световите, а също и за тяхната населеност. След осемгодишен затвор бил изгорен от Инквизицията в Рим.

Основни съчинения: Философски диалози - "За причината, началото и единното", "За безкрайността, вселената и световите".

Рене ДЕКАРТ/латинизирано име - Картезий 1596 -1650/, френски философ, математик, физик, физиолог. Според Декарт философията подобно на математиката трябва да извежда своите положения от абсолютно достоверни източници, а за да стигне до тях - да подложи на съмнение всяко знание. Не подлежи на съмнение самият факт на съмнението - "Мисля, значи съществувам". Декарт е родоначалник на рационализма и високо цени дедуктивния метод. Приема, че Бог е сътворил телесната субстанция /материята/ и е вложил в нея неизменно количество дви-

жение и покой. Той е съединил душата на човека с тялото. Вижда крайната задача на знанието в господството на човека над силите на природата. Ученията на Декарт за непосредствената достоверност на самосъзнанието за вродените идеи /към тях той отнася идеята за Бога, за духовната и телесната субстанция/ оказват влияние върху идеализма, а материалистическото в основата си учение за природата, механистичният метод, обуславя влиянието на Декарт върху материалистическия мироглед. Основни трудове: "Разсъждения за метода", "Принципи на философията".

Джон ЛОК /1632 - 1704/, английски философ - материалист, основоположник на материалистическия сенсуализъм.

В основния си труд "Опит върху човешкия разум" развива теорията на познанието на материалистическия емпиризъм, усложнен от влиянието на Хобс и рационализма на Декарт. Лок отхвърлил учението на Декарт за вродените идеи и обявил опита за единствен източник на всички идеи. Признава съществуването на вродени способности. Идеите възникват или като резултат от действието на външните неща върху сетивните органи /идеи на усещането/, или като резултат от вниманието, насочено към състоянието и дейността на душата /идеи на рефлексията/. Чрез идеите на усещането ние възприемаме от нещата или първичните, или вторичните

качества. Идеите, получени от опита, са само материал за знание, но не и самото знание. За да стане знание, материалът, т.е. идеите, трябва да бъде преработен от дейността на разсъдъка, което е различно и от усещането, и от рефлексията и се състои в сравняване, съчетаване и абстрахиране.

Убеждението ни в съществуването на външни предмети се опира на сетивата. Този вид знание /сензитивно/ Лок поставя по-високо от простата вероятност, но по-ниско от несъмнеността на умозрителното знание.

Приема, че средата оказва определено влияние върху възпитанието.

Имануел КАНТ /1724 - 1804/, немски философ - идеалист, родоначалник на немската класическа философия. Основател на "критическия" или "трансценденталния идеализъм". В периода 1747 - 1755 година разработва космогоничната хипотеза за произхода на Слънчевата система от първоначална мъглявина /"Всеобща естествена история и теория на небето", 1755г./ В развитата от 1770 "Критическа философия" /"Критика на чистия разум", 1781; "Критика на практическия разум", 1788; "Критика на съдителната способност", 1790/ застава против догматизма на умозрителната метафизика и скептицизма с дуалистическото учение за непознаваемостта на "предметите в себе си" и познаваемостта на явленията, образуващи сферата на безкрайно възможния опит. Условия за

познанието са общозначителните априорни форми, подлежащи на хаоса на усещанията. Идеите за Бога, свободата, безсмъртието, недоказуеми теоретически, се явяват постулати на практическия разум, необходима предпоставка за правствеността. С учението за антиномите и за системата на категориите Кант поставя началото на идеалистическата диалектика. Развива логиката. Разграничава обикновена или обща /формална/ логика и трансцендентална логика. Централно място в трансценденталната логика заема проблемът как да възложим априорните синтетични съждения. Етическата система на Кант е известна като етика на дълга - категоричния императив.

Георг Вилхелм Фридрих ХЕГЕЛ /1770 - 1831/, немски философ, обективен идеалист, създава на обективно-идеалистическа основа систематична теория на диалектиката. Нейно централно понятие е развитието, като характеристика на дейността на абсолюта /световния дух/, неговото свръхвременно движение в областта на чистата мисъл във възходящ ред на все по-конкретни категории /битие, нищо, ставане - Werden, качество, количество, мяра, същност, явление, действителност, понятие, обект, идея, завършваща абсолютните идеи/, неговия преход в отчужденото състояние на инобитието - природата. Неговото връщане към себе си в човека, във формите на психическата дей-

ност на индивида /субект - дух/, свръх и индивидуалния "обективен дух" /право, морал и правственост/ и абсолютния дух /изкуство, религия, философия като форма на самосъзнание на духа/. Противоречието е вътрешен източник на развитието. Историята е прогрес на духа в съзнаването на свободата, последователно реализиран чрез духа на отделните народи. Основни съчинения - "Феноменология на духа", "Науката логика", "Енциклопедия на Философските науки", "Лекции по история на философията" събрани и издадени след смъртта му/

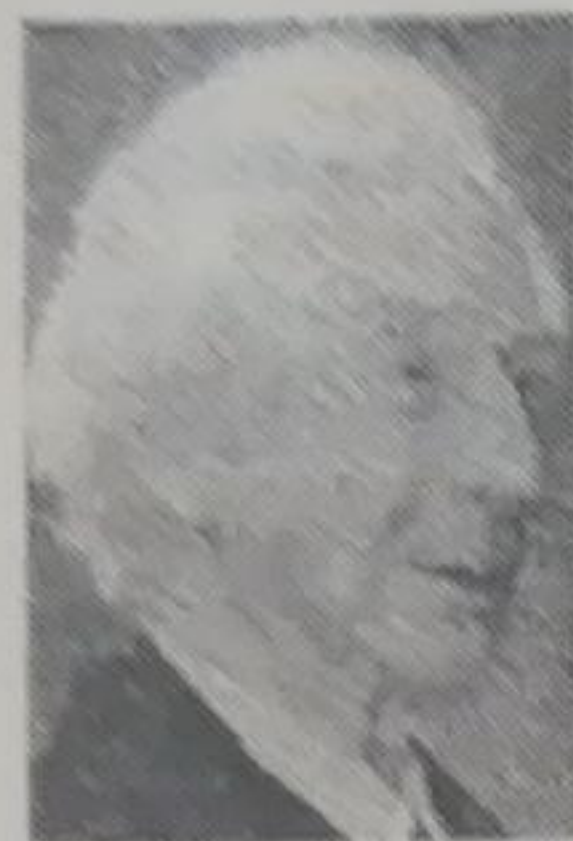

Артур ШОПЕНХАУЕР /1788 - 1860/, немски философ идеалист, представител на волюнтаризма. В главния си труд "Светът като воля и представа" представя същността на всичко като неразумна воля, сляпо, безцелно влечение към живот. Етиката на Шопенхауер е песимистична. Страданието, присъщо за живота, е неотвратимо, това, което наричат щастие, има винаги отрицателен, а не положителен характер и се свежда само към освобождение от страданието, след което следва ново страдание или скука. Оптимизмът според Шопенхауер е горчива насмешка над неизразимите страдания на човечеството. От признаването на страданието за доминиращо следва и признаването на страданието като най-важен етичен принцип.

Обаче, откривайки на човека неизкоре-

нимостта на страданието, съзнанието показва и път за избягване от световното зло. Който разбира, че волята във всичките й проявления е една, идва до състояние на пълно отсъствие на желания; неговата воля вече не утвърждава своята същност, а я отрича.

Бертран РЪСЕЛ /1872 - 1970/, английски философ и логик. Допринася съществен принос в развитието на съвременната математическа логика. Развива логиката на отношенията, усъвършенства езика на логическата символика. Ръсел смята, че философията черпи проблемите си от природознанието и че задачата ѝ е да анализира и обяснява принципите и понятията в природознанието. Същност на философията е логиката. Основоположник на английския неореализъм и неопозитивизъм. Човекът, според Ръсел, има работа със сетивните данни. Това, което човекът усеща, е факт или агрегат от факти. Фактите не бива да се смятат за нещо психическо, те са неутрални. Според Ръсел онова, което емпирично се потвърждава, трябва да не се отнася към областта на чистата физика, а към физиката плюс съответния раздел на психологията. Психологията е съществена съставна част на всяка емпирична наука. Философски съчинения: "Анализ на материята", "Човешкото познание - неговата сфера и граници".

Лудвиг ВИТГЕНЩАЙН /1889 - 1951/, философ и логик, един от създателите на аналитичната философия. В своя "Логико-философски трактат" развива концепцията за логически съвършения или идеалния език, първообраз на който според Витгенщайн е езикът на математическата логика. Логико-гносеологичната концепция на Витгенщайн има за своя предпоставка онтологическо обосноваване във вид на доктрината за логическия атомизъм. Всичко, което не попада в схемата на идеалния език - традиционната логика, етиката и т.н., се обявява от Витгенщайн за лишено от научен смисъл. Философията се признава за възможна само като "критика на езика". Оказва влияние върху развитието на съвременната логика, и на лингвистичната философия.

ПЪРВАТА, ПОСЛЕДНАТА И ЕДИНСТВЕНАТА

Писана в срок от около 1500 години от 40 автори, но въпреки това, без противоречие между тях.

Единствената книга, притежаваща способността да променя живота на всеки човек.

Единствената книга на света, в която пророчествата се изпълняват точно и прецизно.

Единствено **БИБЛИЯТА** защитава по безспорен начин отговорите на въпросите: **ОТ КЪДЕ СМЕ? КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВАМЕ? НАКЪДЕ ОТИВАМЕ?**

Най-преследваната книга през вековете, преминала през жестоките аутодафета и въпреки това, днес е най-превежданата, и най-разпространената книга в света.

"НЕ СЕ ГАСИ ТУЙ, ЩО НЕ ГАСНЕ" - Ив. Вазов

Ако желаете да намерите отговор на най-важния въпрос - какъв е Висшия смисъл на човешкия живот, ако желаете да прочетете нещо повече за Книгата на книгите, ако сте старателен изследовател - ще намерите удовлетворяващ отговор на най-важните философски въпроси от Свещените страници на Библията.

Не пропускайте възможността да се включите в безплатния Кореспондентен Библейски курс **"ОСНОВНИ УЧЕНИЯ НА БИБЛИЯТА"**.

Той представлява 30 лекции, разглеждащи основните учения на Библията. Включени са въпросите: "Има ли Бог", "Библията", "Еволюция или сътворение", "Вяра и религия", "Най-важният въпрос", "Състоянието на мъртвите", "Произход на злото", "Спиритизъм", "Божие триединство", "Белези на последното време", "Бъдещето на света" и други. В курса могат да участват всички, които желаят да получат подробна информация за основните учения на Библията без ограничение за възрастта.

Участниците нямат никакви присъствени ангажименти и задължения. Кореспонденцията се движи изцяло чрез писма по пощата. Целта на курса съвпада с констатацията на па-триарха на българската литература Иван Вазов, записана по следния начин:

"Аз не зная под небето друга книга, по-могъща и тъй всеобща, каквато е Библията... Там, където Библията се знае и чете, злините са случайни, а добродетелите са трайни спътници на живота. Аз се учудвам, че тази велика книга се знае много слабо у нас..."

БИБЛИЯТА ЗА ВСЕКИ

Ако желаете да обогатите Вашите познания за Библията, да получите отговор на въпросите: какъв е смисълът на човешкия живот, какво е бъдещето на света и др.

Съюзът на ЦАСД в Република България

Ви предлага 30 безплатни лекции под формата на

Безплатен кореспондентен курс:

"ОСНОВНИ УЧЕНИЯ НА БИБЛИЯТА"

На завършилите курса се издава удостоверение.

ЗАПИСВАНЕ: на адрес - 9010 Варна п.к. 56
на тел. - 824-660; 823-447; 831-675
на факс - 052/82-06-02

"Библията е моето съкровище, без което бих се чувствал жалък."

Имануел Кант